

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**GEÇ DÖNEM OSMANLI İSTANBUL'UNDA BİR
EĞLENCE MEKÂNI: KAFEŞANTAN**
Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Hülya SAPDERE

İstanbul, 2025

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI

**GEÇ DÖNEM OSMANLI İSTANBUL'UNDA BİR
EĞLENCE MEKÂNI: KAFEŞANTAN**
Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Hülya SAPDERE

Öğrenci No
2120056010

ORCID ID
0000-0003-3272-417X

Danışman
Doç. Dr. Ahmet YAŞAR

İstanbul, 2025

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Geç Dönem Osmanlı İstanbul’unda Bir Eğlence Mekânı: Kafeşantan” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. 10/01/2025

Hülya SAPDERE

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

20/01/2025

Enstitümüz *Tarih* Anabilim Dalı *Tarih* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **2120056010** numaralı **Hülya SAPDERE**'nin "*İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**Geç Dönem Osmanlı İstanbul'unda Bir Eğlence Mekanı: Kafeşantan**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 14/01/2025 tarih ve 2025/02 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "**OYBİRLİĞİ**" ile "**KABUL**" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ah*** YA***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE

Doç. Dr. On*** Gü*** AY***
(Yıldız Teknik Üniversitesi)

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Ay** AY***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Hülya SAPDERE
Danışmanı : Doç. Dr. Ahmet YAŞAR
Derecesi ve Tarihi : Yüksek Lisans (Tezli), 2025
Alanı : Tarih
Anahtar Kelimeler : Kafeşantan, İstanbul, Eğlence Mekânları, İstanbul'daki Kafeşantanlar, Algi

ÖZ

GEÇ DÖNEM OSMANLI İSTANBUL'UNDA BİR EĞLENCE MEKÂNI: KAFEŞANTAN

Bu tez, geç dönem Osmanlı İstanbul'unda ortaya çıkan kafeşantanların fiziki, sosyal ve kültürel özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Salt eğlence mekânı olmanın ötesinde; kurucularına ve çalışanlarına ekonomik kazanç kapısı sağlayan ve her ne kadar müşterileri tarafından yoğun ilgiye mazhar olsa da dönemin gazeteci ve yazarları tarafından yoğun eleştirilere maruz kalan bir sosyalleşme muhiti olarak İstanbul'daki kafeşantanlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Siyasi otorite denetiminde faaliyet gösteren kafeşantanların eğlence mekânları arasındaki sınırları ortadan kaldırdığını ileri sürmektedir. Bu tezde ilk etapta geç dönem Osmanlı İstanbul'unda eğlence kültürünün geçirdiği dönüşüm, mekânlar ve semtler üzerinden ele alınmakta ve eğlence mekânları ile dönemin askeri ve siyasi olayları arasında bağlantı kurulmaktadır. Devamında kafeşantanların mekânları, işleyişini düzenleyen nizamnameler, kurucu, çalışan ve müşteri profilleri analiz edilmekte ve kafeşantanların Osmanlı basınındaki ve edebiyatındaki temsilleri incelenmektedir. Bu tez, kafeşantanları geniş perspektifte ele alarak, kafeşantanların işlevinin yanı sıra sosyal ve kültürel dinamiklerdeki yerine ışık tutmaktadır.

Name and Surname : Hülya SAPDERE
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Ahmet YAŞAR
Degree and Date : Master's (Thesis), 2025
Major : History
Keywords : Cafe Chantant, Istanbul, Entertainment Venues, Cafe Chantants in Istanbul, Perception

ABSTRACT

AN ENTERTAINMENT VENUE IN LATE OTTOMAN ISTANBUL: CAFÉ-CHANTANT

This thesis aims to examine the physical, social, and cultural characteristics of café-chantants that emerged in late Ottoman Istanbul. Beyond being mere entertainment venues, these café-chantants provided economic opportunities for their founders and employees. Despite attracting significant attention from their patrons, they were subjected to harsh criticism by contemporary journalists and writers. The thesis argues that café-chantants, operating under the supervision of political authorities, blurred the boundaries between different types of entertainment venues. Initially, the study explores the transformation of entertainment culture in late Ottoman Istanbul through an analysis of venues and neighborhoods, establishing connections between entertainment spaces and the military and political events of the period. Subsequently, it analyzes the locations of café-chantants, the regulations governing their operation, and the profiles of their founders, employees, and patrons. The representations of café-chantants in the Ottoman press and literature are also examined. By addressing café-chantants from a broad perspective, this thesis sheds light not only on their functions but also on their significance within the social and cultural dynamics of the period.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

ŞEKİLLER LİSTESİ iii

KISALTMALAR iv

SÖZLÜK.....v

GİRİŞ.....1

1. GEÇ DÖNEM OSMANLI İSTANBUL’UNDA EĞLENCE KÜLTÜRÜ:

MEKÂNLAR VE SEMTLER

1.1. Geç Dönem Osmanlı İstanbul’unda Eğlence Kültürüne Kısa Bir Bakış 9

1.2. Eğlence Mekânları..... 10

1.2.1. Kahvehaneler ve Çayhaneler.....11

1.2.2. Kiraathaneler 16

1.2.3. Kafeler, Restoranlar ve Salonlar..... 17

1.2.4. Meyhaneler, Balozlar, Gazinolar 19

1.2.5. Tiyatrolar ve Sinemalar 24

1.2.6. Açık Mekân Eğlenceleri ve Devletin Eğlence Mekânlarına Etkisi 28

1.3. Eğlencenin İki Farklı Semti 31

1.3.1. Direklerarası 31

1.3.2. Beyoğlu 33

2. GEÇ DÖNEM OSMANLI İSTANBUL’UNDA KAFEŞANTAN

2.1. Kafeşantan: Mekân 37

2.2. Kafeşantanların Kontrolü ve Denetimi 52

2.3. Kafeşantanı Oluşturan Unsurlar 54

2.3.1. Kurucular..... 54

2.3.2. Çalışanlar..... 57

2.3.3. Müşteriler 60

3. KAFEŞANTAN ALGISI

3.1. Kafeşantana Dair Algı	62
3.1.1. Medeniyet ve Kafeşantan Meselesi	66
3.1.2. Kafeşantanların Edebe Mugayir Bulunma Meselesi	67
3.1.3. Kafeşantandaki Kumar Meselesi	70
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	76
EKLER	
Ek-1: Kristal Kahvesi’nde İnce Saz Takımı Tarafından Verilecek Konser Davetiyesi.	87
Ek-2: Konkordiya Tiyatro Biletleri.	88
Ek-3: Alkazar Han.....	90
Ek-4: Kafeşantan ve Kafe Konserler Hakkında Yayımlanan Nizamname.....	91
Ek-5: Kafeşantan ve Kafe Konserler Hakkında Yayımlanan Nizamnamenin Devamı.	92
Ek-6: Kafeşantan ve Gazinolarda Kumar Meselesi	94
Ek-7: Kafeşantan Kraliçesinin Evliliği	96
Ek-8: “Servet Tuzağı” Kafeşantan	97
Ek-9: “Frenk Mikropları” ve Kafeşantanlar	99
Ek-10: Tiyatro, Sinema, At ve İp Cambazları ile Ehli ve Vahşi Hayvan Mürebbiyeleri vb. Lu’biyat Mahalleri, Kafeşantanlar, Çalgılı Kahveler vb. Mahallere Dair Nizamname	101
Ek-11: Beyoğlu’ndaki Cristal Palas Kafeşantanında, Kocası Sudo Martin Oyuncu Olan ve Marian Çoma İsimli Kızının Vefatını Öğrenen Madam Janar, Fransa’da İkamet Etmekte Olup, Kızının Eşkal Bilgilerini İsteddiği Malumat Talebi	102
Ek-12: Kafeşantana Çevrilen Büyükkada Vapuru.....	103
Ek-13: Muazzez Vatana Şiiri.....	105
Ek-14: Fransa’daki Bir Kafeşantan Çizimi	107
Ek-15: Fransa’daki Bir Kafeşantan Çizimi	108

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1. Beyoğlu'ndaki Kafeşantanların Konumları	41
Şekil 2. 1905'te Yayımlanan Haritalandırmada Concordia	43
Şekil 3. 1905'te Yayımlanan Haritalandırmada Cristal	44
Şekil 4. 1940'ta Yayımlanan Bir Fotoğrafta Kristal Gazinosu	45
Şekil 5. Kristal Gazinosuna Ait Bir Fotoğraf	45
Şekil 6. Galata'da Yer Alan Kafeşantanlar	47
Şekil 7. Beyoğlu ve Galata'daki Kafeşantanların Konumları	49
Şekil 8. Paris'te Bir Kafeşantanda Geçen Hayali Konuşmanın Tasvir Edildiği Karikatür	63

KISALTMALAR

A.}DVN.MKL	: Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümayun Mukavele Kısım1
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
CTAD	: Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi
Çev.	: Çeviren
DH.MKT	: Dahiliye Mektubi Kalem1
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR.TO	: Hariciye Tercüme Odası
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
JC	: Journal de Constantinople
LMO	: Le Moniteur Oriental
M.	: Miladi
örn.	: Örnek
s.	: Sayı
TALİD	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve Benzeri

SÖZLÜK

Alafranga: Frenk tarzında, Avrupa usulünde.

Attar: Aktar.

Baloz: Bilhassa gemici, işçi vb. kişilerin eğlenmek için gittikleri danslı ve içkili eğlence mekânı.

Bengi: Ölümsüz, ebedi.

Berş: Arzu, gönül isteği. Keten yaprağı ile yapılan bir nevi sarhoş edici macun, afyon şurubu.

Beyhude: Boş yere, boşuna, yok yere.

Cem Olmak: Toplanmak, bir araya getirmek, birleştirmek.

Derece-i Kemal: En yüksek mükemmellik derecesi.

Duçar: Bir şeyin etkisinde kalmış, bir durumdan olumsuz etkilenmiş olan kimse anlamına gelir. Genellikle hastalıklar ve olumsuz durumlar için kullanılır.

Duhuliye: Giriş, giriş ücreti.

Ehl-i Heva: İnanç, tutum ve davranışlarını ilahi buyruklara göre değil, beşerî görüş ve isteklere göre oluşturmaktır.

Emsal: Örnek, misal.

Esbap: Yollar, sebepler, (mecazi) mal mülk.

Fevç Fevç: Dalga dalga, kısım kısım, takım takım, akın akın, cemaat cemaat.

Fevç: İnsan topluluğu, grup.

Fuaye: Tiyatro vb. gösteri ya da toplantı mekânlarındaki dinlenme yeri.

Fürüş: Çok alçak, çok aşağı.

Germ Olmak: Isınmak, hararet kazanmak.

Hali-ül-izar: Edepsiz, ahlaksız, utanmaz.

Hankâh: Dervişlerin sohbet ve zikir maksadıyla toplandıkları ve bazen inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılan bir terimdir. Bir şeyh yönetiminde tasavvuf eğitiminin verildiği mekândır.

Hayâ: Utanmak, çekinmek, ahlak terimidir.

Helak: Tükenme, bitme.

Heterojen: Birbirinden farklı olmasına rağmen bir arada bulunan grupları ifade etmek için kullanılır. Ayrıcinsten, ayrıtürden ve çoktürlü anlamlarına gelir.

Hükkam: Hakimler.

İctimai: Toplumsal, sosyal.

İntizar: Bir şeyin olmasını, birinin gelmesini bekleme, gözleme, bekleyiş.

İstihfaf: Hor görme, küçümseme.

İştigal Etmek: İlgilenmek, uğraşmak, ilgilenmek, meşgul olmak.

İštiha: İştah.

İştira: Satın alma, satın alış.

İtikad: İnanmak, din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi doğrulamak anlamına gelir.

İzaa: Yitirme. Bir şeyi zayi etmek, zayi olmak, kaybetmek, mahvetmek.

Kabayih: Kabahatler, uygunsuz ve kötü davranışlar, suçlar.

Kafeşantan: Müzikli, danslı ve içkili eğlence mekânı.

Kariye: Köy.

Kelbi: Köpek.

Kelimat: Kelimeler, sözler.

Kerrat: Birçok kez.

Kesret: Çok, çok fazla, çok kalabalık.

Kiram: Cömert, eli açık, iyi kalpli kimseler.

Komitacı: Siyasi bir amaca ulaşmak için silahlı mücadele yapan topluluk veya örgüte bağlı kimse.

Lehv: Eğlence, oyun.

Levanten: Fransızca Lever sözcüğünden türetilmiş, doğmak ve Doğu anlamlarına gelen bir sözcüktür. Doğu Akdeniz ülkelerini tanımlamak için kullanıldığı gibi Avrupalı bir aileden gelerek İstanbul ve İzmir'e yerleşenleri ifade etmek için de kullanılır. Bilhassa Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşanlardır.

Makarr: Karar edilen, durulan yer, karargâh.

Makule: Takım, çeşit.

Malayani: Anlamsız, boş, saçma, yararsız.

Medid: Uzun süreli.

Memnu: Yasaklanmış olan, yasak.

Merrat: Defalat, kereler.

Metropol: Yunanca meter ve polis kelimelerinin birleşiminden oluşan metropolis kelimesinin kısaltmasıdır. İç içe geçmiş büyük kentlerden oluşan, çevreye ve ülkeye göre kültür ve ekonomi yönünden en gelişmiş olan şehir merkezidir. Kısacası anakent anlamına gelir.

Meyan: Bağ, kuşak.

Mezbure: Anılan. İsmi yukarıda geçen anlamında kullanılan bir kelimedir.

Mine'l-Kadim: Başlangıcı olmayan, eski, ezeli.

Misillü: Gibi, benzer.

Muamelat: Ticari, finansal veya iş dünyasıyla ilgili çeşitli faaliyetleri ifade eden bir terimdir.

Mukabil: Bir şeyin karşılığı olarak yapılan.

Muteber: İtibar gören, hatırı sayılan, saygınlığı bulunan, saygın.

Mübaşeret: Bir işi üstlenip bizzat yapmak, bir şeyi diğerine bitiştirmek.

Müheyyâ: Hazır, amade.

Müheyyâ: Hazır, âmâde.

Müretteb: Sıralanmış, sıralı, tertipli, muntazam.

Müstekreh: Tiksiniyecek nitelikte olan, iğrenç.

Mütevakkıf: Bir şeye bağlı olarak gerçekleşebilen, yapılması bir şeye bağlı olan.

Nazir: Benzer, eş, örnek.

Nisvan: Kadınlar, kadınlık.

Nüş: Özellikle içilen bir şeyin keyifle ve lezzet alınarak tüketilmesidir.

Penah: Sığınılacak yer, sığınak.

Polka: Çiftlerin yaptığı Polonya dansı.

Revü: Çeşitli dans ve oyunlardan oluşan sahne gösterisi.

Rüsum: Vergi.

Sada: Ses, seda.

Salat: Bağlanmak, birleşmek, bütünleşmek.

Sebat: Kararında ya da sözünde dirençli olma durumu, bir işi sonuna kadar sürdürme.

Siyehkar: Yapan, günaha giren.

Şakirt: Öğrenci, çırak.

Şark: Doğu.

Şedid: Büyük sıkıntı, bela.

Şeran: Şeriata göre, şariat yönünden.

Şuerâ: Şairler.

Tacir: Ticaretle uğraşan kimse, tüccar.

Taife: Tayfa

Tarab: Sevinmek, coşkunluk, sevinç, şenlik.

Tasavvur: Bir şeyin zihindeki tasarımı ve kavramı.

Tazir: Yasaklamak, cezalandırmak, terbiye etmek.

Teati: Karşılıklı alıp vermek.

Temaşa: Gösterim anlamına gelir. Sahnede, meydanlık alanda ya da perde üzerinde oynanan, göze ve kulağa hitap eden dans ve oyunların tümüdür.

Tenezzüh: Eğlenmek için gezip dolaşma, gezinti.

Terakki: İlerleme, yükselme, gelişme.

Tezyin: Süslemek, bezemek, donatmak.

Tuluat: Belirli bir metne dayanmayan, doğaçlama oynanan sahne sanatı.

Üderbâ: Edebiyati sahipleri, zarif kimseler.

Vech: Yüz, çehre, surat.

Vodvil: Toplumsal sorunları mizahi üslupla hicveden tiyatro türü.

Yave: Yersiz ve anlamsız söz.

Yegan: Birler, tekler, teker teker.

Zecr: Önleme, yasak etme.

Zevat: Kişiler, zatlar.

Zuhur: Baş gösterme, ortaya çıkma, belirme, oluşma.

Zührevi Hastalık: Cilt, saç ve tırnak başta olmak üzere ağız mukozası ve cinsel yolla bulaşan hastalıklara verilen genel isimdir.

Zükur: Zekerin çoğulu, erkekler.

GİRİŞ

Geç dönem Osmanlı İstanbul'u siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlerin şekillendirdiği renkli ve hareketli dokuya sahip bir başkenttir. Gündelik yaşamda kamuyu bir araya getiren ve kamuya sosyalleşme imkânı sunan eğlence mekânları, İstanbul'da merkezi bir yere sahiptir. Bu süreçte hem eğlence mekânları hem de eğlence anlayışı, İstanbul'un dokusuyla paralel olarak değişim ve dönüşüm geçirmiştir. 19. yüzyıl itibariyle kahvehaneler ve meyhaneler yerlerini balozlar, birahaneler, çayhaneler, gazinolar, kafeler, kafeşantanlar, kıraathaneler, lokantalar ve restoranlar gibi yeni dönem eğlence mekânlarına bırakmıştır. Bu yeni mekânlar etnik, cinsi ve dini ayrımları ortadan kaldırarak, modernleşen şehirde daha kapsayıcı kamusal alan ortaya çıkarmıştır. İstanbul'da kültürel çeşitliliğin artmasıyla beraber ortaya çıkan yeni eğlence mekânları belirli semtlerde toplanmıştır. İstanbul'un popüler eğlence semtlerinden birbirine zıt olarak dikkat çeken iki semti Direklerarası ve Beyoğlu'dur. Geç dönemde bilhassa Ramazan aylarında halkın rağbet gösterdiği eğlence semti olan Direklerarası'nda, yeni eğlence anlayışları geleneklere bağlı kalınarak uygulanmış ve bu durum Direklerarası'nda kültür sentezine sahne olmuştur. Batılı eğlence mekânlarına ev sahipliği yapan Beyoğlu ise Avrupalı bir görünüm kazanmıştır. Geç dönemde Beyoğlu'nda ilk kez görülmeye başlanılan mekânlardan birisi kafeşantanlardır.

Kafeşantanlar, bilhassa Beyoğlu'nda ve kısmen Galata'da yaygınlaşarak dönemin popüler eğlence mekânları arasında yer almıştır. Kafeşantanların varlığı devlet tarafından resmi olarak kabul edilmiş ve kafeşantan açmak istendiği ya da bir mekânın kafeşantana çevrilmek istendiği durumlarda uygulanması gereken kurallar devlet tarafından belirlenmiştir. Kafeşantanlar, popüler eğlence mekânları olarak kabul edilmiş ve dolayısıyla birinci sınıf vergilendirme sistemine tabii tutulmuştur. Kafeşantanların kendine ait mekânı olduğu gibi bilhassa popülerlik kazandığı süreç içerisinde farklı eğlence mekânlarının dönüşümü sonucu da ortaya çıkmıştır. Ayriyeten dönemin farklı eğlence mekânlarını bir arada bulunduran çok fonksiyonlu yapılar içerisinde yer almıştır. Kafeşantanlar, müzik ve dans gibi performans unsurlarıyla kahvehanelere, alkollü içecek satışıyla meyhanelere ve gayrimüslim kadın çalışanlarıyla balozlara benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra kompleks yapılar içerisinde yer almalarından mütevellit tiyatrolarla ortak özellikler barındırmaktadır. Kafeşantanların kurucuları ve çalışanları gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Nitekim

müşterilerinin çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşan kafeşantanlara ilerleyen süreçlerde Müslüman erkekler de gitmeye başlamıştır. Dolayısıyla kafeşantanların müşteri kitlesi heterojen bir yapıya sahiptir. Kafeşantan çalışanları çoğunlukla gayrimüslim kadınlardan oluşmuştur. Bu durum eğlence mekânlarında cinsiyet ayrımlarının ortadan kalkmaya başladığına işaret etmektedir. Kamu tarafından yoğun ilgiye mazhar olan kafeşantanlara, dönemin gazeteci ve yazarları sıcak gözle bakmamış, küçümseyici ve mesafeli bir tutum sergilemiştir. Kafeşantanlar, Batı kültürünün ürünü olarak değerlendirilmiş ve kafeşantanlara gidenler de Batılılara benzemekle itham edilmiştir. Öte yandan kafeşantanlar, ahlaka aykırı, toplum düzenini bozan ve ekonomik çöküşe sebep olan yerler olarak değerlendirilmiş ve halkın bu mekânlardan uzak durması gerektiğine dair uyarılarda bulunulmuştur. Nitekim kurucularına ve çalışanlarına ekonomik kazanç sağlayan kafeşantanlar, modernleşme sürecinde kamuya yeni sosyalleşme imkânı sunmuştur.

Bu tezin temel amacı, geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki yeni eğlence mekânlarından biri olan kafeşantanların fiziki, sosyal ve kültürel özelliklerini tespit etmektir. Bu tezde mekânlar ve semtler üzerinden kafeşantanların ortaya çıktığı dönemde hâkim olan eğlence kültürü ve kafeşantanların mekânsal yapıları, işleyişlerini düzenleyen kurallar, basın ve edebiyat hayatındaki temsilleri ele alınmakta ve kafeşantanların kurucuları, çalışanları ve müdavimlerinin profilleri analiz edilerek, kafeşantanların toplum ve kültür dinamiklerindeki yeri incelenmektedir. Bu çalışmanın İstanbul özelinde yürütülmesindeki amaç, İstanbul'un Osmanlı başkenti olmasının yanı sıra değişim ve dönüşüme açık bir şehir olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda tezin ilk bölümünde geç dönemde İstanbul'daki eğlence kültürü; dönemin eğlence mekânları ve bu mekânların bulunduğu semtler üzerinden ele alınmaktadır. Bu bölümün amacı İstanbul'daki eğlence mekânlarını tanımlamaktan ziyade modern dönemde geçirdikleri süreci açıklamak ve dönüşümün arka planında yer alan askeri, siyasi ve kültürel dinamikleri incelemektir. Bu bölümde kafeşantanların bulunduğu semtleri anlamlandırabilmek için İstanbul'daki yeni eğlence mekânlarına ev sahipliği yapan semtlerden bahsedilmekte ve bu doğrultuda birbirine zıt yapılanmalara sahne olan Direklerarası ve Beyoğlu semtleri ele alınmaktadır. İkinci bölümde tezin ana konusu olan geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki kafeşantanlar incelenmektedir. Bu bölümün amacı modern dönemde ortaya çıkan yeni eğlence mekânlarından biri olan kafeşantanların fiziki, sosyal ve

kültürel özelliklerini tespit etmektir. Bu bölümde kafeşantanların dönemin diğer eğlence mekânlarıyla taşıdığı benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkartılmaktadır. Tezin son bölümünde ise geç dönem Osmanlı basınında ve edebi eserlerinde hâkim olan kafeşantan algısına odaklanılmakta ve kafeşantanlar hakkındaki eleştirel söylemler incelenmektedir.

Bu çalışma 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın yapılmasında kafeşantanların bu yüzyıllar arasında varlık göstermesi etkili olmuştur. Bunun yanı sıra 19. yüzyıldan önce uygulanmaya başlanan modernleşme çalışmaları ve İstanbul’da faaliyet gösteren diğer eğlence mekânları çalışmaya kısmen dahil edildiği için çalışmanın başlangıç tarihi net sınır olarak düşünülmemelidir.

a. Literatür

Osmanlı İstanbul’unda eğlence kültürü üzerine yapılan yakın dönemdeki çalışmalar, eğlence kültürünü farklı mekânlar ve perspektifler üzerinden inceleyerek dönemin sosyal ve kültürel yapısının anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin N. Karaca ve S. Kula’nın *Spectacle, Entertainment, and Recreation in Late Ottoman and Early Turkish Republican Cities* adlı eserinde Osmanlı son döneminden başlanılarak Cumhuriyet’in ilk yıllarına değin eğlence hayatının geçirdiği değişim incelenmektedir. Ö. Çilli’nin *Osmanlı’da Eğlence: İstanbul’un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar* adlı eserinde Osmanlı İstanbul’undaki eğlence kültürü, mekânlar üzerinden ele alınmaktadır. Ebru Boyar ve Kate Fleet’in editörlüğündeki *Entertainment Among the Ottomans* adlı eserde, Osmanlı sosyal tarihi doğrudan eğlence kavramı üzerinden ele alınarak, eğlencenin toplumsal yaşamdaki rolü incelenmektedir. Benzer nitelikte S. Faroqhi ve A. Öztürkmen’in *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World* adlı eserinde Osmanlı’da eğlence hayatı tiyatrolar üzerinden incelenmektedir. Nalan Turna ise “Limits and Opportunities: Women and Their Experiences in the Entertainment Sector during the Late Ottoman Era” adlı çalışmasında kadınların eğlence hayatındaki yerini ele almaktadır. İstanbul’un eğlence hayatının şekillenmesinde kahvehanelerin büyük ölçüde rolü bulunmaktadır. Ahmet Yaşar tarafından hazırlanmış bir derleme çalışması olan *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar* adlı eserde kahvehaneler, sadece birer eğlence mekânı olarak sınırlandırılmamış, toplumsal ilişkilerin

şekillendiği, fikirlerin tartışıldığı ve kültürel etkileşimin yoğunlaştığı kamusal alanlar olarak değerlendirmiştir. Ahmet Yaşar'ın "Osmanlı Şehir Mekânları: Kahvehane Literatürü" adlı çalışmasında ise kahvehanelerin Osmanlı toplumundaki rolü, sosyal hayattaki işlevi ve dönemin kültürel yapısındaki yansımaları tartışılmakta ve bu mekânlarla ilgili literatürdeki önemli kaynaklar ve yaklaşımlar incelenmektedir. Benzer nitelikte Özlem Çaykent ve Derya Gürses Tarbuck, "Coffeehouse Sociability: Themes, Problems and Direction" adlı çalışmada kahvehaneleri sadece kültürel ve sosyal mekânlar olarak değil, aynı zamanda toplumsal etkileşimlerin gerçekleştiği alanlar olarak ele almaktadır.

Geç dönem Osmanlı İstanbul'unun eğlence hayatında önemli bir yere sahip olan Direklerarası hakkında en kapsayıcı çalışmaları son dönemde Fatma Tunç Yaşar yapmıştır. F. Tunç Yaşar ve A. Yaşar'ın "From an Arasta Bazaar to a Piyasa Street: The Transformation of Direklerarası in Ottoman Istanbul from the 1720s to the 1920s" adlı çalışmasında Direklerarası'nın 18. yüzyıldan 20. yüzyıla değin bir arasta çarşısından piyasa sokağına dönüşümünü ve bu dönüşümün sosyal ve kültürel yansımaları incelenmektedir. F. Tunç Yaşar'ın "Direklerarası as the Stage of Entertainment and Sociability in Late Ottoman Istanbul" adlı makalesinde ise Direklerarası'nın geç dönem Osmanlı'daki sosyalleşme ve eğlence kültüründeki rolü ele alınmaktadır. Onur Güneş Ayas ise "Direklerarası Müzik Sahnesi ve İncesaz Takımları: Müzisyenler, Repertuar, Dinleyiciler ve Beğeni Yapısı" adlı makalesinde Direklerarası'nı sahnelenen müzik çerçevesinde incelemektedir. Geç dönemde Direklerarası ve Beyoğlu arasındaki eğlence hayatının farklılıkları F. Tunç Yaşar ve O. Güneş Ayas'ın "Early Acquaintances with Modern Mass Culture in Late Ottoman Istanbul: The Experiences of Child Audiences at Direklerarası" adlı makalesinde bahsedilmektedir.

Geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki eğlence hayatı, eğlence mekânları, kahvehaneler, meyhaneler ve modernleşme hakkında yapılan çalışmalarda alt başlık halinde ele alınan konulardan birisi kafeşantanlardır. Bu çalışmalar ansiklopedi maddeleri, kitaplar ve tez çalışmalarından oluşmaktadır. Bunun yanı sıra kafeşantanlarla ilgili bilgiler, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde ve geç dönem Osmanlı matbuatında, edebi eserlerinde ve haritalandırmalarında yer almaktadır. Bunlar arşiv belgeleri, dergiler, gazeteler, haritalar, anı ve roman kitapları, nizamnameler ve sözlüklerdir. Osmanlı İstanbul'unun eğlence hayatına ve mekânlarına dair yapılan akademik çalışmalarda kafeşantanlar, kahvehane ve meyhane türü olarak

değerlendirilmekte ve bu şekilde ele alınmaktadır. Bunun yanı sıra kafelere, kıraathanelere, balozlara ve gazinolara benzetilmektedirler. Net sınırları belirlenemeyen kafeşantanlar, bazı çalışmalarda melez eğlence mekânı olarak değerlendirmektedir. Nitekim, hem bu eğlence mekânlarında çeşitli performanslar ve gösteri sanatları sergilendiği için hem de çeşitli eğlence mekânları ile bir arada bulundukları için kafeşantanları sınırlandırmadan, çok yönlü olarak ele almak daha kapsamlı bir yaklaşım olacaktır. Kafeşantanların isimleri, fiziki özellikleri ve içlerinde barındırdıkları unsurlar çeşitli araştırma kitaplarında yer almaktadır. Bunlar; Özlem Kumrular'ın *İstanbul Eğleniyor 1870-1955*, Mustafa Cezar'ın *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ö. Çilli'nin *Osmanlı'da Eğlence: İstanbul'un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, Murat Can Kabagöz'ün *Eğlenirken Modernleşmek: Meyhaneden Baloz, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul* ve Turgay Tuna'nın *Taksim'den Tünel'e Adım Adım Beyoğlu* adlı kitaplarıdır. Bunların yanı sıra anı ve roman türündeki edebi eserlerden bazıları, geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki kafeşantanlara dair çıkarımlarda bulunabilmeye katkı sağlamaktadır. Bunlardan biri de Ahmet Cevdet Paşa'nın *Sultan Abdülhamid'e Arzlar* adlı kitabıdır.

Geç dönem Osmanlı basını ve edebiyatında yer alan kafeşantanlara dair çeşitli eleştirel söylemler, dönemin gazeteci ve yazarlarının bakış açısını yansıtmaktadır. Kafeşantanların beğenilmediği, küçümsendiği ve eleştirildiği yazılardan bazıları; *Akbaba*, *Büyük Gazete*, *Cingöz*, *Çaylak*, *Diyojen*, *Hayal*, *Hayal-i Cedid*, *Hayat*, *Hikmet*, *Karagöz*, *Saadet*, *Sebilü'r-Reşad*, *Servet-i Fünun*, *Sırat-ı Müstakim*, *Şura-yi Ümmet*, *Tanin*, *Tercüman-ı Hakikat*, *Yeni Asır* gazeteleri ile *Darül-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*'nda yer almaktadır. Adı geçen gazetelerde ve dergide kafeşantanlar ahlaki ve toplumsal çöküntünün kaynağı olarak yansıtılmaktadır. Bunun yanı sıra kafeşantanların ekonomik çöküntü kaynağı olarak yansıtıldığı eleştiri yazıları *Basiret*, *Mürüvvet*, *Yeni Asır* ve *Yıldız* gazetelerinde ve S. S. Cox'un *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları* adlı kitabında yer almaktadır. Benzer nitelikte kafeşantanlara dair olumsuz tutum, roman türü edebi eserlerde hayali diyaloglar üzerinden yansıtılmaktadır. *Mai* ve *Siyah* adlı romandaki bir karakter üzerinden kafeşantan çalışanları ve müdavimleri eleştirilmektedir. *Vakitsiz Açılmış Bir Kız* adlı romanda hayali diyalog üzerinden hem kafeşantanlar hem de kafeşantnlarda çalışanlar değersiz olarak yansıtılmaktadır. Bunların yanı sıra Edmondo de Amicis'in *İstanbul* adlı eserinde kafeşantanlara küçümseyici bir bakış açısı hakimdir ve benzer

şekilde Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde eleştirel bir söylem yer almaktadır.

Kafeşantanların kısmen yer aldığı araştırma literatürü göz önünde bulundurulduğunda bu tez, kafeşantanları özel olarak incelemeyi hedeflemektedir. Geç dönem Osmanlı eğlence hayatına dair yapılan çalışmalarda kafeşantanların kapsamlı olarak incelenmediği, kafeşantan hakkında eksik veya yanlış bilgilerin tekrarlı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada kaynakların az olması etkili bir unsurdur. Eğlence mekânları üzerine yapılan akademik çalışmalar, kafeşantan hakkında kısmi bilgi edinilmesine yardımcı olmaktadır. Ancak kafeşantanların kısıtlı olarak ele alındığı çalışmaların aksine bu çalışmada kafeşantanlara doğrudan odaklanılmaktadır.

Bu tez, kafeşantanların geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki mekânlarını tespit ederek incelemekte ve eğlence kültürü ile sosyal yaşam üzerindeki etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Ayrıca geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki diğer eğlence mekânları, geçirdikleri dönüşüm perspektifinde ele alınmakta ve İstanbul'daki hem eğlence anlayışının hem de eğlence mekânlarının dönüşüm geçirmesinde ve yeni eğlence mekânlarının ortaya çıkmasında etkili olan ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler incelenmektedir. Bu tezde kafeşantanların 19. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul'da yaygınlık göstermesinin, popüler eğlence mekânı haline gelmesinin ve dönemin gazeteci ve yazarları tarafından eleştirilmesinin sebepleri değerlendirilmektedir.

b. Kaynaklar

Bu tezde kullanılan kaynaklar, Atatürk Kitaplığı, Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, Müteferrika Osmanlı Türkçesi Keşif Portalı, Salt Araştırma vb. kütüphane ve dijital veri tabanlarından elde edilmiştir. Bu tez çalışmasında birinci elden kaynak olarak: arşiv belgeleri, dergiler, gazeteler, haritalar; ikinci elden kaynak olarak: ansiklopediler, kitaplar, tezler, makaleler kullanılmıştır. Bu tez kapsamında çalışma yapılan kaynaklarda (geç dönem Osmanlı süreli yayınları ve edebi eserlerinde, haritalandırmalarda, araştırma çalışmalarında ve kitaplarda) geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki aynı eğlence mekânlarının farklı adlandırmalara tabii tutulduğu görülmektedir. Bu nedenle kafeşantanların araştırılması, konumlarının, mekânlarının ve sayılarının tespit edilmesi güçleşmektedir. Bu problem, kullanılan ana kaynaklara ek olarak araştırma çalışmalarından ve kitaplardan elde edilen veriler ile

çözölmeye çalışılmıştır. Kafeşantanların özelliklerini belirlemek için kullanılan başlıca kaynaklar ansiklopediler, araştırma çalışmaları, kitaplar ve süreli yayınlardır. Bu kaynaklara ek olarak arşiv belgelerinden, edebi eserlerden ve haritalardan yararlanılarak kafeşantanların isimleri ve yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Pera ve Galata'daki kafeşantanların konumlarını ve yıllar içerisindeki değişimlerini gösteren ana kaynak haritalandırmalardır. 1891'de L'Ingénieur Godeffroy'un 'Plan de Pera' adlı haritalandırmasında Pera bölgesinde yer alan birçok mekânın tiyatro olarak adlandırıldığı görölmektedir. Bu noktada hangi mekânların kafeşantan olduğu anlaşılmamakta, ancak bir süre kafeşantan olarak anılan Concordia'nın Pera'da yer aldığı tespit edilmektedir. 1905'te yayımlanan Charles Edward Goad'ın 'Plan d'assurance de Constantinople' adıyla ürettiği haritalandırmaların ikinci cildinin 29. paftasında Galata bölgesindeki kafeşantanlar yer almaktadır. Goad'ın haritalandırmasının 38. paftasında, Godeffroy'un haritalandırması ile benzer olarak Concordia tiyatro olarak yer almaktadır. Aralarındaki tek fark, Godeffroy'un haritalandırmasında Concordia'nın karşısında Fransız Tiyatrosu yer alırken, Goad'ın haritalandırmasında Concordia'nın karşısında Cristal tiyatro olarak yer almaktadır. Haritalandırmalarda yer alan farklı isimlendirmeler, kafeşantanların yerlerinin tespit edilmesini güçleştirmektedir. Bu problem kitaplardan, araştırma çalışmalarından ve süreli yayınlardan elde edilen veriler ile çözülmeye çalışılmıştır. İleri bir tarih olarak 1928'de yayımlanan *Büyük Gazete*'de kafeşantan isimleri açıkça sıralanmaktadır.

İstanbul'daki kafeşantanların sayısını ve yıllar içerisindeki değişimini gösteren kaynak *İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuaları*dır. 1912 yılında yayımlanan verilerde İstanbul genelindeki toplam kafeşantan mekânının sayısı yer almaktadır. Verilerde bu kafeşantanların hangi semtte yer aldığı belirtilmemektedir. 1913 ve 1921-1922 yıllarında yayımlanan verilerde ise kafeşantan mekânlarının yer aldığı semtlerin tespiti daha da zorlaşmaktadır. Bu verilerde İstanbul'un hangi semtlerinde kafeşantan mekânlarının yer aldığı, kafe konser mekânları ile toplu olarak verilmektedir. Benzer şekilde 1923'te yayımlanan *Sebilü'r-Reşad* gazetesinde Taksim ve Tünel arasında yer alan kafeşantanlar ile bar ve lokantaların sayıları toplu olarak verilmektedir.

Kafeşantanların eleştirilmelerine yönelik veriler, dönemin süreli yayınlarından ve edebi eserlerinden elde edilmiştir. Geç dönem Osmanlı basınında ve edebi

eserlerinde kafeşantan hakkında yer alan metinler, dönemin gazeteci ve yazarlarının kafeşantanlara dair bakış açılarını sunmanın yanı sıra kafeşantanlar hakkında pek çok bilgi vermektedir. Bu noktada bu tez çalışması için önemli bir yere sahiptirler. Bu tez çalışması kapsamında kafeşantanlarla ilgili düzenlemelerin yer aldığı *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnamesi 1344*, *Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Zabıtnameleri 1337-1338*, *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası (Eylül 1923- Mayıs 1926) Faaliyet ve Muamelatına Dair Umumi Rapor*, *Polisin Tatbikat-ı Adliyesi*, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul genel meclisi 1949*, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, *Belgelerle Türk Polis Tarihi*, *Türkiye Büyük Millet Meclisi-Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*, *Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu* incelenmiştir. Kafeşantanlar hakkındaki düzenlemeler *Alemdar*, *İstiklal*, *Millet*, *Resmi Ceride*, *Takvim-i Vekayi*, *Vakit* gazetelerinde yayımlanan nizamnameler ve rüsum-ı belediye kanunları içerisinde yer almaktadır. Bu kaynaklar hem devletin kafeşantan denetimini ve kontrolünü sağlamak adına yaptığı çalışmaları hem de kafeşantanların mekân özelliklerini, sosyal yaşam içerisindeki rolünü ve statüsünü, kafeşantan açmak ve işletmek için gerekli olan kuralları ortaya koymaktadır.

Üç bölümden oluşan bu tezde Osmanlı İstanbul’undaki eğlence mekânları ve geçirdikleri dönüşüm, geç dönem Osmanlı İstanbul’unda yeni ortaya çıkan bir eğlence mekânı olarak kafeşantanlar ve kafeşantanlara dair algı incelenmektedir. Bu tezin birinci bölümünde, “Geç Dönem Osmanlı İstanbul’unda Eğlence Kültürü: Mekanlar ve Semtler” başlığı altında, geç dönem Osmanlı İstanbul’undaki eğlence kültürünün geçirdiği değişim, mekânlar ve semtler üzerinden incelenmektedir. Tezin ikinci bölümünde, “Geç Dönem Osmanlı İstanbul’unda Kafeşantan” başlığı altında, İstanbul’daki kafeşantanlar incelenmekte ve kafeşantanlarla ilgili devlet tarafından hazırlanan nizamnameler, kafeşantanların kurucuları, çalışanları ve müşterileri ele alınmaktadır. Tezin “Gazete ve Romanlarda Kafeşantan Algısı” adlı son bölümünde, geç dönem Osmanlı basınında ve edebi eserlerindeki kafeşantan algısı incelenmekte ve kafeşantanların eleştirilme sebepleri irdelenmektedir.

1. GEÇ DÖNEM OSMANLI İSTANBUL’UNDA EĞLENCE KÜLTÜRÜ: MEKÂNLAR VE SEMTLER

Bu bölüm, geç dönem Osmanlı İstanbul’unun eğlence mekânları ve bu mekânlara ev sahipliği yapan popüler iki semti hakkındadır. Bu çerçevede eğlence mekânlarının geçirdiği değişim, dönüşüm ve ortaya çıkan yeni eğlence mekânları ele alınmaktadır. Şehrin farklı sosyal kesimlerine hitap eden kahvehaneler, meyhaneler, kafeşantanlar, tiyatrolar, salonlar vb. eğlence mekanlarının gündelik yaşam içindeki yeri ve bulundukları semtlerle ilişkileri analiz edilmektedir.

1.1. Geç Dönem Osmanlı İstanbul’unda Eğlence Kültürüne Kısa Bir Bakış

Geç dönem Osmanlı İstanbul’u siyasi, ekonomik ve kültürel dönüşümler geçiren bir başkent statüsündedir. 19. ve 20. yüzyıl İstanbul’u tarihçiler tarafından batılılaşma, modernleşme, medenileşme, dönüşüm, terakki, yenilik ve değişim terimleri ile ifade edilmektedir. Geç dönem Osmanlı İstanbul’u toplumsal, kültürel ve mimari alanlarda geçirdiği değişim ve dönüşümle metropol statüsüne ulaşmıştır. İstanbul’da ilk kez “Batı sentezli” yenilik çalışmalarının hazırlık aşaması 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. Uygulama aşamasına 19. yüzyılda geçilen yenilikler, 20. yüzyılda devamlılığını sürdürerek günümüz temellerini oluşturmuştur. Bu durumdan kaynaklı bazı tarihçiler tarafından geç dönem Osmanlı İstanbul’u “en uzun yüzyıl” olarak nitelendirilmektedir.¹

Tanzimat Fermanı (1839), Osmanlı’da modernleşme yolunda atılan en önemli adımdır. Bu ferman, Osmanlı’nın 19. yüzyılda içinde bulunduğu askeri, siyasi, iktisadi sorunlara çözüm üretmek amacını taşımıştır. Tanzimat’ın getirdiği yeni yönetim biçimiyle İstanbul hem Osmanlı halkı için hem de yabancılar için dışarıyla daha entegre bir hale gelmiştir. İstanbul’a ticaret yapmak ya da turistik amaçlarla gezmek için gelenlerin sayısında yüksek artış yaşanması yeni gelenlerin alışkın oldukları tarzda mekânların açılmasını zaruri hale getirmiştir.² 1853-1856 yılları arasında

¹ F. Tunç Yaşar, *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı’da Adab-ı Muaşeret*, Küre Yayınları, İstanbul, 2022, s. 11.

² Ö. Çilli Kutun, ‘19. Yüzyıl İstanbul’unda Sosyal ve Kültürel Hayatın Modernleşmesi’. *Memleket Siyaset Yönetim*, cilt: 17, sayı: 37, Haziran 2022, s. 96-97.

gerçekleşen Kırım Savaşı esnasında Osmanlı'ya destek için Fransız ve İngiliz askerler İstanbul'a gelmiştir. Batı ile böyle bir ittifak kurulması Müslüman kesimin Avrupa'ya ve Avrupa kültürüne karşı duydukları önyargının bir kısmını ortadan kaldırmıştır.³

Avrupa ile etkileşimin yoğunlaştığı 19. yüzyılda İstanbul, renkli ve hareketli bir dokuya sahip olmuştur. Bu dokuyu oluşturan temel unsurlar, toplumsal yapının farklılığı ve nüfus çeşitliliğidir. Bilhassa dil, din ve ırk bakımından farklı milletleri bir arada barındırdığı için farklı kültürel pratiklere ev sahipliği yapmıştır.⁴ 1885'te yapılan nüfus sayımı bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu sayıma göre İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler (Ortodoks Rum, Ermeni, Yahudi, Katolik, Bulgar, Latin, Protestan), Müslümanlardan daha fazla nüfusa sahiptir.⁵ Gayrimüslim nüfusunun çoğunluk olduğu geç dönem Osmanlı İstanbul'unda Batı kültürü ile etkileşime girilmesi kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim bu doğrultuda gerçekleşen yenilikler, sosyal hayatın birçok alanında etkisini göstermeye başlamıştır. Eski usul kahvehane, kıraathane, meyhane gibi mekânlar, 19. yüzyıla gelindiğinde yerini baloz, kafeşantan, birahane, gazino gibi yeni eğlence mekânlarına bırakmıştır. Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslimlere verilen kapitülasyonlar da bu yeni eğlence mekânlarının ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁶

1.2. Eğlence Mekânları

Klasik dönem Osmanlı hakkında çalışmalar yapan tarihçiler, Osmanlı sosyal hayatını camii ve etrafında oluşturduğu mekân ile sınırlandırmaktadır. Bu durumun sebebi camilerin işlevsel olarak ibadet göreviyle sınırlı kalmaması ve bulunduğu sokağın şekillenmesinde etkili unsur olarak yer almasından kaynaklanmaktadır.⁷ Nitekim klasik Osmanlı düzeninde mahalle birimi camii sembolü etrafındaki medrese, hankâh gibi kurumlardan oluşmuştur.⁸ Ancak İstanbul halkının günlük yaşantısı

³ K. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma* (Çev. D. Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 490.

⁴ Ö. Çilli Kutan, *Osmanlı'da Eğlence: İstanbul'un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023, s. 13-14.

⁵ Z. Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 33-34

⁶ İ. Özer, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 199.

⁷ E. Işın, '19. Yüzyıl'da Modernleşme ve Gündelik Hayat', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 2), M. Belge, F. Aral (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 541.

⁸ E. Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 92-93.

sadece camii, çarşı ve ev üçgeniyle sınırlı değildir. Hamamlar, ticarethaneler (bozahane, meyhane vb.) ve sokak gibi kamusal alanlar da halkın sosyalleşme mekânları arasında yer almıştır. Özellikle 16. yüzyıl itibariyle kahvehanelerin insan hayatına girmesi kamusal mekânlar ve sokak arasındaki değişiklikleri ortaya çıkarmıştır.⁹ Bu dönemde camii ekseninde kurulan sokaklar, kahvehane eksenli sokak halini almıştır. Halk namaz vakitlerini camii avluları yerine kahvehanelerde bekleyerek destanlar okumuş ve halk şairlerini dinlemiştir.¹⁰

1.2.1. Kahvehaneler ve Çayhaneler

“Gönül ne kahve ister ne kahvehane, gönül ahab ister kahve bahane” veyahtut “Ehl-i keyfin keyfini kim tazeler-Taze elinden taze pişmiş taze kahve tazeler”¹¹ gibi yazıları duvarlarında taşıyan kahvehaneler, kahve içme eyleminin yanı sıra sosyalleşme ve hoş vakit geçirme mekânıdır. Kelime anlamı “kahve evi” olan kahvehaneler, son zamanlarda toplum ve kültür değişiminin incelenmesi adına önem atfeden kamusal bir mekân olarak ele alınmaktadır. Böylece kahvehanelere salt kazanç kapısı sağlayan ticari bir mekân bakış açısından çıkılarak yeni bir anlam kazandırılmıştır.¹²

Dünya üzerinde bilinen ilk kahvehane örnekleri 16. yüzyıl başlarında Mekke, Kahire ve Şam’da ortaya çıkmıştır.¹³ İstanbul’da kahvehaneler, (tarihi net olmamakla beraber) Gelibolulu Mustafa Ali’ye göre Hicri 960 (Miladi 1552-1553)¹⁴ ve Peçevi İbrahim’e göre Hicri 962 (Miladi 1554-1555)¹⁵ senesinde açılmıştır. Osmanlı kahvehanelerinde halkın namaz vakitlerini beklerken devlet sohbetleri vb. yapımlarının yanı sıra şairler, yazarlar ve devlet insanları da bir araya gelerek, tavlâ

⁹ S. Harmandar, ‘19. Yüzyılda İstanbul’da Değişen Eğlence Anlayışı ve Yeni Eğlence Mekânları’. *ETÜT Dergisi*, sayı: 1, Aralık 2020, s. 115.

¹⁰ Işın, *19. Yüzyıl’da...*, a.g.e., 541.

¹¹ Balıkhane Nazırı A. Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, A. Ş. Çoruk (haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 37.

¹² A. Yaşar, ‘Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü’. *TALİD*, cilt: 3, sayı: 6, Aralık 2005, s. 238.

¹³ Yaşar, *Osmanlı Şehir...* a.g.e., s. 239.

¹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ’idü’n-nefâ’is fî Kavâ’idi’l-Mecâlis*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956, s. 187.

¹⁵ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, cilt: 1, B. S. Baykal (haz.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 349.

ve satranç gibi oyunlar oynamış, kitap ve divanlarını okumuşturlar.¹⁶ Sosyal hayatta geniş nüfuza sahip olan kahvehaneler, dönem dönem kapanma tehlikeleriyle karşı karşıya kalmıştır. Kahve hakkında çıkartılan olumsuz fetvalar, kahvehanelerin kapatılmasına yol açmıştır. Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk* adlı eserinde “kahvenin kömürleşinceye kadar kavrulmasının (yanık olmasının) yanı sıra bu içeceğin, fincanın elden ele dolaştırılarak toplantılarda içilmesinin, dini ve ahlaki bozulmalara yol açacağı düşünülerek fetvalar çıkartıldığını” ifade etmektedir. Çelebi, Ebusuud Efendi’nin kahve getiren gemileri deldirip, kahveleri denize batırttığından da bahsetmektedir.¹⁷ Ahmet Yaşar ise Ebusuud Efendi’nin vermiş olduğu fetvaların kahveden ziyade kahvehanelere yönelik olduğunu belirtmektedir.¹⁸ Nitekim kahvehane sohbetlerinin gündelik konulardan ziyade devletle ilgili eleştiri, söylem veyahut söylentiler bağlamında yapılması, yasaklanarak kapatılmalarına sebebiyet vermiştir. Kahvehanelerde düzenlenen Karagöz gösterileri özellikle bu siyasi eleştirilerin kaynağını oluşturmuştur. Devlete karşı takınılacak olumsuz tutumu engelleyebilmek adına kahvehaneler dönemsel yasaklara tabii tutulup kapatılsa da tekrar açılarak hızla yayılım göstermiştir.¹⁹

İstanbul kahvehaneleri açık mekân ve kapalı mekân olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kapalı mekân türündeki kahvehaneler; mahalle, esnaf, yeniçeri, tulumbacı, aşık ve semai kahvehaneleri olarak en geniş grubu oluşturmuştur. Açık mekân kahvehaneleri ise İstanbul’un sahil ya da manzaraya hâkim tepelerinde yalnızca yaz

¹⁶ Peçevi İbrahim Efendi, a.g.e., s. 349-350.

¹⁷ K. Çelebi, *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l-Ahakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi)*, O. Ş. Gökyay (haz.), Tercüman, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1890, s. 48-49.

¹⁸ “1. Mes’ele: [Kahvehanelere ehl-i hevâ cem’ olup, ayrı meclis kurup, satranç ve tavla ve bunun emsâli mâlâyani kelimât edip, bu ettiklerinin hürmetini hatıra getirmeyip, istihfâf edip, bu makule hâl ile kahve helâl i’tikâd edenlere şer’an ne lâzım olur?]”

El-Cevap: [Cümlesine subhânekû ve te’âlâ hazretlerinin, melâike-i kirâmın ve cumhûr-ı ehl-i islâmın lâ’neti lâhik olur.]

2. Mes’ele: [Pâdişah-ı din-penah (zıllı zalili ilah) hazretleri, kahvehaneleri kerrât ve merrâtla men’etmişler iken, memnu’lar olmayıp, taife-i evbâştan ba’zı kimseler vech-i ma’aş için kahvehaneler tutup, hengameleri germ olmak için yanlarına yalın yüzlü şakirtler alıp, tavla ve satranç gibi ba’zı alat-ı lehv ü tarab müheyya ve müretteb edip, şehrin ehl-i neva, siyehkar ve saderiyy halî-ül-izarları cem’ olup, berş afyon ve bengi ma’cun ekl eyleyip, üzerine, kahveler içip, kıvamlarında oyuna ve fünü-i ekazibeye iştigal eyleseler, eda-i salat-i mektûbede ihmal eyleseler, şer’an zikrolan fûrûşlara ve kahvenûşlara ve men’ü def’ine kâdir olup men’etmeyen hakime ne lâzım olur?]

El-Cevap: [Kabayih-i mezbûreye mübâşeret ve te’ati edenler ta’zîr-i şedîd ve habs-i medîd ile men’ü zecr olunup zecirlerinde müsâhele eden hükkam azl olunmak lazımdır.]” A. Yaşar, “Külliyen Ref’ten “İbreten Li'l-Ğayr”e: Erken Modern Osmanlı’da Kahvehane Yasaklamaları”, *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar* içinde, A. Yaşar (haz.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 43-54.

¹⁹ Yaşar, “Külliyen Ref’ten... a.g.e., s. 43-54.

aylarında faaliyet göstermiştir. Bu grubun içerisinde seyyar kahvehaneler yer almıştır. Kahvehaneler, kendi içlerinde barındırdıkları unsurlar, üstlendikleri işlevler ve bulundukları yer bağlamında farklı isimler almıştır. Kahvehane türlerine farklılık kazandıran bir diğer unsur örgütlenmelerdir. Örn. sivil örgütlenme mahalle kahvehanelerini; askeri örgütlenme yeniçeri kahvehanelerinden tulumbacı kahvehanelerine uzanan mekânları; ticari örgütlenme ise esnaf kahvehanelerini ortaya çıkarmıştır.²⁰ Tavla, dama, satranç gibi oyun oynayıp, devlet sohbeti yapanlar, yazarlar ve şairlerin yanı sıra orta oyunu izleyenler, kanto dinleyenler hatta dış çektirenler İstanbul kahvehanelerinin müşterileridir.²¹ I. Süleyman (1520-1566)'ın son dönemlerinde İstanbul'da 50 kahvehane bulunurken bu sayının 1792'de 1631'e, 1821'de ise 2076'ya ulaşması kahvehanelerin merkezilik kazandığına işaret etmektedir.²² Geleneksel Osmanlı kahvehanelerine nazaran, geç dönem Osmanlı İstanbul'unda farklı kahvehane türleri ortaya çıkmıştır. Yeni dönemdeki farklı kahvehane türlerinden bazıları; kıraathaneler,²³ kafeler,²⁴ kafeşantanlar,²⁵ çayhaneler,²⁶ semai/çalgılı kahvehanelerdir.²⁷ 1922'de ise Amerikalı bir ekip tarafından yapılan araştırmada İstanbul kahvehaneleri yedi sınıfa ayrılmıştır. Bunlar; han kahvehaneleri, cami yakınındaki kahvehaneler, kıraathaneler, mahalle kahvehaneleri, esnaf kahvehaneleri, lokanta kahvehaneleri, köy kahvehaneleridir.²⁸ Kahvehanelerin farklı türlerinin ortaya çıkmasında, insan tipolojisi etkili bir unsurdur. Bu durumu Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, şu şekilde ifade etmektedir:

“Mine'l-kadîm İstanbul'un her tarafında avamın makarr-ı ictimâi olan kahvehaneler kesretli idi. En ücra semtlerde bile meselâ bir attar, bir bakkal dükkânına mukabil dört beş kahvehane vardı. İhtiyarların, gençlerin mahallât tulumbacıları

²⁰ E. Işın, 'Kahvehaneler', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 4, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, s. 387-388.

²¹ Işın, *İstanbul'da Gündelik...* a.g.e., s. 245.

²² A. Yaşar, 'Kahvehane', *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 2)*, Ankara 2019, s. 3. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahvehane> (27.11.2024).

²³ K. Kuzucu, "Kahvehaneden Kıraathaneye Geçiş ve İlk Kıraathaneler", *Türk Kahvesi Kitabı* içinde, E. Gürsoy Naskali (ed.), Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 161-208.

²⁴ S. Yöre, 'Mekân ve Müzik: Osmanlı Döneminde İstanbul'un Çokkültürlü Müzikli Eğlence Mekanları'. *Belleken Dergisi*, cilt: 76, sayı: 277, Aralık 2012, s. 889-890.

²⁵ Harmandar, a.g.e., s. 125-126.

²⁶ K. Kuzucu, *Bin Yılın Çayı, Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 351-459.

²⁷ Ç. Fidan, Osmanlı İstanbul'unda Kahvehanenin Müziği ve Sosyal Topoğrafyası, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2022, s. 52-57.

²⁸ Yaşar, 'Kahvehane'... a.g.e., s. 5.

misilli kabadayların, hatta satranç, dama gibi i'mâl-i fikre mütevakkıf olan lu'biyyât meraklısı zevatın kahvehaneleri ayrı idi.”²⁹

Modernleşme sürecinde toplumsal değişime paralel olarak kahvehaneler de değişmeye başlamıştır. Kahvehanelerdeki bu değişim hem iç mekânda hem de içerikte etkisini göstermiştir.³⁰ Tanzimat dönemi itibariyle semai kahvehanelerinde programlı eğlence anlayışı yer almıştır. Bu programlar özellikle Ramazan aylarında teravihten sonra başlamış ve sahura kadar sürmüştür. Düzenlenen programlar dönemin popülaritesine göre değişiklik göstermiştir. Bu kahvehanelerde 19. yüzyılın başında aşık tarzı yer alırken, II. Abdülhamit (1876-1909) dönemi itibariyle alafranga müzik anlayışı hâkim olmuştur.³¹ Standart programlarda marş ve polkalarla açılış yapılarak ardından kantolara ve daha sonra alaturka oyun havalarına geçilmiş, asıl programlar ise mâni havasıyla başlamıştır.³² İlk açıldığı günkü işlevini 19. yüzyılda değiştiren geleneksel kahvehanelerden, Galata-Pera bölgesinde (Levantenlere ait) olanlar “pastaneye”, sur içi İstanbul’unda ve Üsküdar’da olanlar ise “eğlence merkezine” dönüşmüştür.³³ Modernleşme sürecindeki mekânların değişimine dönemin gereklilikleri veya insanların arz ve talepleri gibi unsurların dışında farklı bir perspektif sunan Ekrem Işın, Semai kahvehaneleri ile Tulumbacı Ocağı arasında bağlantı kurmaktadır. Tulumbacı Ocağı, Semai kahvehanelerinin daimî müşterileri arasında yer almıştır. Ocağın kapatılması üzerine Semai kahvehaneleri de kapılarını İstanbul’a ve tarihe kapatmıştır.³⁴

İnsanların iletişim kurma, boş zamanı değerlendirme, aralarındaki bağları güçlendirme ve eğlenme gibi ihtiyaçlarını karşılayan kahvehaneler, 19. yüzyıla

²⁹ Balıkhane Nazırı A. Rıza Bey, a.g.e., s. 37.

³⁰ Özer, a.g.e., s. 195-196.

³¹ Işın, *İstanbul’da Gündelik...* a.g.e., s. 247-257.

³² “Bir klarnet, bir çığırtma denilen tahta düdük, bir çift nara, bir darbuka, bir zilli maşadan ibaret olan çalgılı kahve mızıkası en önce bir marş çalardı ve bu marş ekseriyetle alafranga marşlardan biri idi. Son zamanlarda İspanyol marşı dedikleri bir marşla Maçiç İspanyol pek moda olmuştu. Bu marştan sonra ya bir polka ya polka ayarında bir iki şey daha çalınıp nihavent makamından kıvrak ve alafrangaya yakın şarkılara, kantolara geçilir; daha sonra çiftetelli gibi oyun havaları, alaturka bazı halk şarkıları çalınıp tamamıyla yükü alınca mâni havası ile manilere başlanırdı.” O. C. Kaygılı, *İstanbul’da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, Merkez Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 2007, s. 55-56.

³³ Özer, a.g.e., s. 196.

³⁴ “Bir örgüt olarak tulumbacılığın tarihe karışması, dayandığı değerler sisteminin gündelik hayat içinde hızla parçalanıp dağılmasına ve İstanbul kabadaylarının beslendikleri kültür kaynaklarının da kurumasına yol açmıştır. I. Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda gelenekten yetişme kabadayların yerini basit, sokak serserilerinin aldığı görülür. 1920 sonlarına doğru ayakta kalabilmiş son Semai kahveleri, kapılarını İstanbul’a ve tarihe kapatırlar.” Işın, *İstanbul’da Gündelik...* a.g.e., s.258.

gelindiğinde “*din dışı bir toplanma mekânı*” olarak nitelendirilmiştir.³⁵ Kahvehanelerin tercih edilmesindeki amacın değişimi, bu mekanlarda sunulan hizmetlerin de değişimine yol açmıştır. Dolayısıyla geleneksel kahvehane yapılarında farklılıklar meydana gelmiştir. Geleneksel kahvehaneler kapıları ortasında fiskiyeli havuz bulunan üç tarafı kerevetlerle çevrili avluya açılırken 19. yüzyılda bu görünümünden uzaklaşarak kahvehanelere kerevet yerine iskemle, havuz yerine de sahne getirilmiştir. Çeşitli tiyatro grupları bu sahnelerde yer almıştır. Duvarlarında dini nitelikli resimler yerine kahramanların ya da sultanların portrelerine yer verilmeye başlanmıştır.³⁶

Kahve ile ortak bir geçmişe sahip olan ve insanları bir araya getiren başka bir unsur ise çaydır. Çay, tanıdıkları bir araya getiren bir ev eğlencesi olarak ortaya çıkmıştır. Mütareke dönemi itibarıyla ise yabancılarla görüşme için tercih edilir hale gelmiştir. Öğleden sonra ya da akşamları yapılan bu çay ikramlarında müzik ve dans unsurları yer almıştır.³⁷ Çay tüketiminin hızla yaygınlaşmasında ve çay partilerinin ortaya çıkmasında müttefik devletlerin askerlerinin İstanbul’da yaşamaları etkili olmuştur. Bu duruma bir örnek olarak Kemalettin Kuzucu’nun kaleme aldığı çay ve çayhaneler ile ilgili eserinde yer verdiği İngiliz subayının evlerinde düzenledikleri çay partisine katılan Türk’ün şaşkınlığının anlatıldığı mektup gösterilebilir.³⁸ İstanbul’daki *çayhaneler*, en parlak dönemini II. Abdülhamit döneminde yaşamıştır. Bu dönemde çayhanelerin yanı sıra bazı köşe başlarında semaver çayı satan seyyar çaycılar da bulunmaktadır. Osmanlı gündelik hayatında kahve, kahvehaneleri kazandırırken çay da çayhaneleri kazandırmıştır. Ortaya çıkışları bağlamında birbirlerinden farklı olmaları ise çayın, tüketim alanına kahvehaneler üzerinden girmesinden kaynaklanmaktadır. Kahveye alternatif olarak önce kahvehanelerde ve kıraathanelerde sunulan çay, ilerleyen süreçte kendi mekânını ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılın sonlarına

³⁵ Kuzucu, *Bin Yılın...* a.g.e., s. 133.

³⁶ Işın, *İstanbul’da Gündelik...* a.g.e., s. 550.

³⁷ Özer, a.g.e., s. 197-198.

³⁸ “Çaya katılan Türk beyi boğazda büyük bir konakta oturmaktaydı ve Avrupalı yaşam tarzını benimsenmiş ender İstanbullulardan birisiydi. Bununla birlikte Hornby’nin evindeki kadınlardan utandığını gizleyememiş ve kendisini bir an önce erkeklerin tarafına atmıştır. Türk, İngiliz adetlerini tanımak için sabırsızlandığını ve bir İngiliz hanımının çay hazırlayışını merak ettiğini söyleyince, Hornby derhal çay yapar ve konuklarına ikram eder. Türk misafir çayı heyecanla yudumlar; ama bundan hoşnut kalmadığı yüzünün ifadesindeki değişiklikten anlaşılır. Nitekim ikinci bardağı büyük bir kararlılıkla reddeder.” Kuzucu, *Bin Yılın...* a.g.e., s. 229-352.

gelindiğinde ise özellikle Beyoğlu ve çevresinde Fransızcadan gelen *Cafe* tarzındaki Avrupalı mekanlarda çay satışı yapılmaya başlanmıştır.³⁹

1.2.2. Kırathaneler

Kahvehaneler gibi *kırathaneler*in de ortaya çıkış tarihleri hakkında net bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu konu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Kırathanelerin 16. yüzyılda camii teşkilatına bağlı olarak namaz vaktini beklerken kitap okumak ve sohbet etmek maksatlı bir mekân olarak ortaya çıkması bu görüşlerden birisidir. Bu görüşe göre kırathaneler “*kahvehane prototipi*”dir ve kahvenin yaygınlaşmasının ardından mekâna ihtiyaç duyulduğu için ortaya çıkmıştır. Bir diğer görüş ise; kırathanelerin Avrupa’daki kültür kulüplerinden etkilenilerek ortaya çıktığıdır. Bu görüşe göre kırathaneler İstanbul kültür ve eğlence yaşamına 19. yüzyılda girmiştir. Uygur Kocabaşoğlu’na göre İstanbul’daki ilk kırathane 1864 yılında *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* tarafından açılmıştır.⁴⁰ Nitekim A. Yaşar ise ilk kırathane açılışını daha eskiye götürmektedir. Yaşar’a göre “*ilk kırathane, Beyazıt Okçularbaşı’nda 1857’de açılan Sarafim Kırathanesi*”dir.⁴¹ Öncesinde kütüphane hizmeti sunan bu kırathanede günlük gazeteler, koleksiyonlarıyla ciltler halinde dergiler ve çeşitli romanlar bulunmaktadır. 19. ve 20. yüzyıl İstanbul’unun en meşhur kırathaneleri; Eminönü’nde Valide, Divanyolu’nda Arif, Okçularbaşı’nda Sarafim, Mercan’da Askeri, Şehzadebaşı’nda Şems, Direklerarası’nda Mehmed, Kazım ve Fevziye, Aksaray’da Acem Tahir’dir. Beyoğlu’nda yer alan kırathaneler ise “*Kafe*” olarak adlandırılmıştır. Bunların en ünlüleri; Komers, Kurun, Ruayal, Lüksemburg’dur.⁴² Beyoğlu-Pera bölgesindeki kırathanelerin, kafe olarak adlandırılması sahiplerinin gayrimüslim olması, kahvenin yanında çay tüketilmesi ve kitap okumanın dışında sohbet etmek için buluşma mekânı olarak görülmesinden kaynaklanabileceği muhtemel bir sonuçtur.

³⁹ Kuzucu, *Bin Yılın...* a.g.e., s. 229-352.

⁴⁰ B. Evren, *Eski İstanbul’da Kahvehaneler*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996, s. 196-198.

⁴¹ A. Yaşar, ‘İstanbul’da Sosyalleşme Mekanları’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi-Toplum (Cilt IV)* içinde, C. Yılmaz (ed.), İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür AŞ, İstanbul, 2015, s. 331.

⁴² S. M. Alus, *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 101.

Asıl işlevleri okuma evi olan kıraathaneler, 19. yüzyılda dönüşüm sürecine dahil olan mekânlar arasında yer almıştır. Bu dönemde Fevziye Kıraathanesi'nde haftanın belirli günlerinde sazende ve hanende fasılları, tiyatro gibi eğlenceler düzenlenmiş, Ramazan'da ise Karagöz, meddah gibi gösteriler yapılmıştır. Bulunduğu çağa ayak uydurarak kapılarını dönüşüme açan bu kıraathane, 19. yüzyıl İstanbul'undaki en ünlü kıraathaneler arasına adını yazdırmıştır.⁴³ Başka bir örnek olarak; Direklerarası'nda yer alan önce Mehmed'in daha sonrasında da Kazım'ın olan kıraathane, 19. yüzyılda tiyatroya çevrilmiştir.⁴⁴ Benzer nitelikte Şehzadebaşı'ndaki Şems ve Ali Çavuş'un kıraathaneleri de musiki tiyatroya dönüşmüştür.⁴⁵ Kıraathanelerde görülmeye başlanılan müzik ve çalgı unsurları, dönemin tanıklarından olan Alus'un hatıratları arasında da yer almaktadır.⁴⁶ Müzik ve dans unsurlarının da yer almasıyla bir nevi eğlence mekanına dönüşen kıraathanelere içkinin de gelmesi üzerine toplumsal eleştirilere ve devlet denetimlerine maruz kalmalarına yol açmıştır. Nitekim kapatılma durumlarıyla karşı karşıya kalsalar da günümüzde hâlâ varlıklarını sürdürmektedirler.

1.2.3. Kafeler, Restoranlar ve Salonlar

Fransızca 'kahve' anlamına gelen 'Cafe' kelimesi kahvehane niteliğinde bir mekânı temsil etmektedir.⁴⁷ Osmanlı kahvehane ve kıraathaneleri ile benzer özellikleri bulunan kafeler, ilk turist rehberlerince *Avrupalı* ya da *alafranga* olarak adlandırılan⁴⁸ ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilhassa Beyoğlu'nda faaliyet gösteren İstanbul'un yeni eğlence mekânlarından biridir. 1864 yılında Beyoğlu bölgesinde 13

⁴³ O. G. Ayas, 'Direklerarası Müzik Sahnesi ve İncesaz Takımları: Müzisyenler, Repertuar, Dinleyiciler ve Beğeni Yapısı'. *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 33, sayı: 2, 2023, s. 646.

⁴⁴ Alus, *İstanbul Kazan...* a.g.e., s. 104-105.

⁴⁵ F. Tunç Yaşar, 'II. Abdülhamit Dönemi İstanbul'unda Ramazan Eğlenceleri: Şehzadebaşı Piyasası', *II. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Balıkesir, Ekim 2019, s. 455.

⁴⁶ "Beyazıt'ta, tramvay durak yerindeki Merkez Kıraathanesi, Aksaray-Divanyolu Ramazan piyasaları tavsadıktan sonra eski işlekliliğini kaybetmiş. Şehzadebaşı'ndaki, şimdiki Letafet Apartmanının altına ve geçidin yanına düşen büyük dükkân bir ara İpekçi Kâni'nin "Hüsni intihap" mağazası, sonra da Şems Kıraathanesi olmuştu. Orada da cuma ve pazar geceleri incesaz, fakat Kemanî Ağâ, kemanî Tatyos, kemençeci Vasıl ayarındakiler yok. Ya Bülbülü Salih ya da Tahsin gibi Loncalıların takımı... Fasılbaşılar civan, şen ve ateşli oldukları için ağır aksak, ağır düyek, sengin semaî, devr-i hindi, sofıyan'dan şarkıları da arama... Çaldıkları hep curcuna, köçekçe; binaenaleyh bütün müşteriler de cavalacoz..." Alus, *İstanbul Kazan...* a.g.e., s. 104-105.

⁴⁷ Yöre, a.g.e., s. 889.

⁴⁸ F. Georgeon ve H. D. Gregoire (ed.), *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (Çev. M. Atik ve E. Özdoğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 62.

kafenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kafeler arasında; Pera’da *Cafe Byzance*, *Cafe Concordia*, *Cafe Flamm*, *Cafe Grand-Balcon*, *Cafe Phenix*; Tepebaşı’nda *Cafe Charikiopulo*, *Cafe de France*, *Cafe Stathopulo*; Galata’da *Cafe Couzi*, *Cafe Universe*... yer almıştır. Yemek servisi yapan kafelere ise *Cafe-Restaurant* adı verilmiştir. Kafe ve restoranlar ilk açıldıklarında Levanten ve gayrimüslimler tarafından yönetilmiştir.⁴⁹ Geç dönem yeni eğlence mekânlarından olan bu kafeler, dekoru, aydınlatması ve müşterisiyle geleneksel Osmanlı kahvehanelerinden farklıdır. Bu kafelerde servis yapmak ya da mekâna müşteri çekebilmek için kadınlar çalıştırılmıştır. Fransız usulü kahve ve sütlü kahvenin yanı sıra likör, rakı ve Viyana pastası vb. Avrupalıların alışkın oldukları içecek ve yiyecek seçenekleri sunulmuştur. Bu kafelerde değişik gösteriler ve bilardo gibi yeni eğlenceler yer almıştır.⁵⁰

Osmanlı kahvehanelerine kadınlar gidemezken kafelere kadın ve erkek birlikte gidebilmiştir. Kadın ve erkeklere bir arada eğlenebilme fırsatı sunan kafeler, kahvehane gelenekleri çerçevesinde yaşanan etnik, cinsiyet ve dinsel ayrımları ortadan kaldırmıştır. 19. yüzyılda bilhassa Beyoğlu mekanları Avrupalı bir değişim ve dönüşüm süreci geçirmiştir. Gündelik hayatta hızla değişen eğlence anlayışı, mekânları da etkileyerek birbirine paralel bir dönüşüm sürecini ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan yeni mekânlar arasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren *Cabaret de Nuit* (Gece Kulübü), *Cafe Concert* (Konserli Kafe) ve *Cafe Chantant* (Kafeşantan/Şarkılı Kafe) yer almıştır.⁵¹ Halk tarafından hepsine kafeşantan adı verilen eğlence mekânları çalışmanın 2. bölümünde kapsamlı olarak ele alınmıştır.

Geç dönemde tiyatro gösterileri ve balo organizasyonlarını yapma imkânı sunan, toplantı merkezi olma özelliği de taşıyan *salonlar* açılmıştır. Bu salonlara bir örnek olan Palais des Fleurs salonlarında müzik, yemek, balo için kıyafet imkânı, seçkin sosyete ve bol eğlence bulundurduğunu 1857’de yayınladıkları ilanda⁵² duyurmuştur.⁵³ 1862’ye gelindiğinde Palais des Fleurs el değiştirerek gazinoya dönüştürülmüş ancak okuma ve bilardo salonları gibi olanaklarını da bulundurmaya

⁴⁹ N. Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 257-258.

⁵⁰ Georgeon ve Gregoire, a.g.e., s. 63.

⁵¹ Yöre, a.g.e., s. 889.

⁵² 5 Şubat 1855 tarihli JC’da Palais des Fleurs’un zevkli bezeme ve lüksü, yemek ve içki servisinin özeni övülmektedir. Bkz. JC, 8 Şubat 1855.

⁵³ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 284.

devam etmiştir. Döneminin önemli balolarına ev sahipliği yapan başka bir salon örneği olarak Palais de Crystal, 1862’de açılmış ancak 1898’de el değiştirilerek⁵⁴ kafeşantana dönüşmüştür.⁵⁵ Aynı tarihlerde Pera’da bulunan Cafe de la Couronne de “*Paris tarzında bir kafeşantan*”a dönüşeceğini LMO’da bir ilanla⁵⁶ duyurmuştur. 19. yüzyıl İstanbul’unda farklı mekânların tek çatı altında toplandığı çok fonksiyonlu mekân anlayışı örneği ilk kez Beyoğlu’nda görülmüştür. Mıgırdıç Tokatliyan’ın 1894’te açılacağını ilan ettiği yeni mekânı, az önce verilen örnekleri farklı bir boyuta taşımaktadır. Kafe-restoran kategorisindeki bu mekânın giriş katında kafe, birahane ve pastane, galeri katında restoran ve büyük yemek salonları, üst katında otel odaları ve banyo bölümleri bulunmaktadır.⁵⁷ İstanbul halkının bir araya gelip sosyalleştiği, kültürel etkileşimde bulunduğu ve yeni tatlar keşfettiği bir buluşma noktası olan bu mekânlar, varlıklarını günümüzde dahi sürdürmektedir.

1.2.4. Meyhaneler, Balozlar, Gazinolar

Geç dönem Osmanlı’da Galata, kozmopolit yapıya sahip ve *meyhanelerin beşiği*⁵⁸ olarak bilinen bir semttir. Esasen Galata’nın bu kendine has dokusu, Osmanlı öncesi Bizans devrine kadar uzanır. İlk örnekleri Bizans döneminden kalan meyhanelerin İstanbul’daki varlığı fetih sonrasında da devam etmiştir. Osmanlıların sahip oldukları içki tüketimiyle ilgili geçmişe dayanan bilgi birikimleri bu mekânlar üzerinde farklılaşmanın ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Neticesinde Osmanlılar, etkilendikleri İstanbul kültürüne ve eğlence mekânlarına kendi birikimlerini de yansıtarak aynı zamanda etkileyen konumunda yer almıştır.⁵⁹

Osmanlı İstanbul’unda eğlence kültürünün bir parçası olan meyhaneler, gayrimüslim nüfusun fazla olduğu Galata bölgesi ağırlıklı birçok semtte yer edinmiştir.⁶⁰ R. E. Koçu’nun *Eski İstanbul’da Meyhane ve Meyhane Köçekleri* adlı

⁵⁴ Bkz. LMO, 29 Eylül 1898.

⁵⁵ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 286.

⁵⁶ Bkz. LMO, 18 Ekim 1898.

⁵⁷ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 261-262.

⁵⁸ M. C. Kabagöz, *Eğlenirken Modernleşmek: Meyhaneden Baloz, İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e İstanbul*, Heretik Yayın, Ankara, 2016, s. 18.

⁵⁹ İ. Erdinçli, ‘Osmanlı İstanbul’unda Meyhanelerin Gelişim Serüveni’. *Toplumsal Tarih*, sayı: 321, İstanbul, Eylül 2020, s. 20-21.

⁶⁰ İ. Erdinçli, ‘İstanbul Meyhanelerinde Sıra Dışı Eğlenceler: 17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Müzik, Raks ve Cinsellik’. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 35, sayı: 1, s. 105.

eserinde aktarıldığı üzere; Abdullatif Çelebi'ye (Latifi) göre, 16. yüzyılda İstanbul meyhaneleri Tahtakale'de toplanmıştır, Galata ise *serapa (baştanbaşa) meyhanedir*. Evliya Çelebi'ye göre ise 17. yüzyılda Suriçi İstanbul'u, Galata, Eyüp ve Üsküdar içerisinde binden fazla meyhane mevcuttur.⁶¹ 1650'lerde 1.060'a ulaşan meyhane sayısı 1829'da 554'e, 1840'larda ise 434'e düşmüştür. Meyhanelerin 18. yüzyıl itibariyle sayılarında azalma görülmesi bu dönemde uygulanmaya başlanan gedik hakkından kaynaklanmaktadır. İ. Erdinçli'nin ifade ettiği üzere gedik; *"ilgili mesleği yapabilmek için alet-edevata sahip olma anlamının yanında bu hakka sahip olan esnafın başta sayı sınırlaması gibi imtiyazlara sahip olmasını da sağlamış ve gedik sayesinde, esnaf rekabeti ve devlet denetimi daha kolay hale gelmiştir."*⁶² M. C. Kabagöz, benzer nitelikte bir 'gedik' tanımlamasına yer vermektedir. Kabagöz'e göre Osmanlı'da, vakfın mali yetersizliğinden kaynaklı vakıf dükkanlarının tamirat masrafları kiracılar tarafından üstlenilmiştir. Karşılığında da dükkâna kendi alet-edevatını yerleştirerek az kira ödeyen, devamlı kiracı konumuna gelmişlerdir. Bu noktada Kabagöz, dükkâna yerleştirilen alet-edevatın 'gedik', dükkânın da 'gediğin mülkü' olduğunu ifade etmektedir. 1725'te 'inhisar usulünün kabulü' ile gedik kavramı arasında bağlantı kuran Kabagöz'e göre bu tarihten itibaren gedik; bir çeşit patent, imtiyaz anlamlarını da içermeye başlamıştır.⁶³ Reşad Ekrem Koçu, kaleme aldığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nin 'Akşamcılar' maddesinde gedikli meyhanelerine ve İstanbul'daki konumlarına örnekler sunmaktadır. Bu meyhaneler, Zindankapısı'ndaki 'Salebci', Asmaaltı'ndaki 'Çavuşbaşı', Langa'daki 'Mermerli', Topkapı'daki 'Karagöz', Lonca'daki 'Sakızlı', Cıbalı'deki 'Anastâş' vb.dir.⁶⁴

İstanbul meyhaneleri; *meygede*, *şerbethane* ve *humhane* olarak da adlandırılmıştır. 'Meyhane' ve 'meygede' tabirleri şarap içilen mekânı ifade etmektedir. 'Şerbethane' ise hukuki açıdan içilmesinde sakınca bulunmayan içeceklerin satıldığı yerdir. Meyhanelerin 'humhane' olarak adlandırılmasındaki

⁶¹ R. E. Koçu, *Eski İstanbul'da Meyhâne ve Meyhâne Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2011, s. 14-16.

⁶² İ. Erdinçli, 'Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı'. *CTAD*, sayı: 31, Bahar 2020, s. 6-7.

⁶³ Kabagöz, a.g.e., s. 23-24.

⁶⁴ "Gedikli meyhâneler isimlerini, semtlerine, içinde bulundukları hanlara, kendi havasına, atmosferine göre yahut ün salmış meyhânecilere, güzelliği bir zamanlar dillere destan olmuş nev-i civan bir sakinin adına nispetle anılırlardı..." R. E. Koçu, 'Akşamcı-Akşamcılar', *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 1)*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958, 551-552.

başlıca sebep, satılacak olan şarapların fiçinin yanı sıra Farsça ‘hum’ adı verilen küplerde saklanmasıdır. ‘Şaraphaneler’ ise her ne kadar şerbet kelimesi gibi ‘şürb’ kökünden türetilmiş olsa da şarap üretilen imalathaneyi ifade ettiği için meyhanelerden farklıdır. Meyhaneler büyüklüklerine ve özelliklerine göre *gedikli*, *koltuk* ve *ayaklı* olmak üzere üç farklı sınıfa ayrılmıştır.⁶⁵ A. Yaşar’ın *Koltuk: Osmanlı İstanbul’unda Han Meyhaneleri* adlı çalışmasındaki Zecriye Kalemi Defteri kayıtlarında; 1829 yılında 554 gedikli meyhane olduğu, 1827’de 50 meyhaneden 14’ünün hanların bünyesinde olduğu ve bu 14 meyhanenin 12’sinin koltuk, 2’sinin ise şerbethane ismiyle kaydedildiği yer almaktadır.⁶⁶ Koltuklu meyhaneler, popüler literatürde ruhsatsız, yasal olmayan, kaçak meyhane ya da kahvehane olarak ifade edilse de arşiv belgelerinde bilhassa han içerisinde yer alan ve müşterilerine alkollü içecekler sunan yerlerin ‘koltuk’ olarak tarif edilmesinin bu mekânların yasaklı yerler olmadığına işaret etmektedir.⁶⁷ Bu bilgilerden hareketle koltuk meyhaneleri; varlığı devlet tarafından tanınan, alkollü içeceklerin ucuza bulunabildiği ve ayaküstü olarak da içilebildiği, alt sınıfa hitap eden bir türdür.⁶⁸ Gedikli meyhanelerde ise özellikle büyük âlemler düzenlenmiştir. Bu meyhaneler yerden hafif yükseklikteki tahta masalara ve etrafında iskemlelere, büyük fiçılara, içki ve meze tarzında yiyeceklerin sunulduğu tezgâha ve özel müşteriler için şirvan da denilebilecek balkonlara sahiptir. Nitekim 19. yüzyılda gedikli meyhane içlerindeki kandil ve şamdanların yerini gaz lambası, alçak masaların yerini yüksek masalar, iskemlelerin yerini ise sandalyeler almıştır.⁶⁹ Gedikli meyhanelerinden devlet insanlarının yer alanları ise ‘selatine’ dönüşmüştür.⁷⁰

Meyhanelerin işletmecisi ve müşterisi olma hakkı belirli kurallar çerçevesinde devlet tarafından gayrimüslimlere bir ayrıcalık olarak tanınmıştır. Nitekim hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin bu kurallara uymaması sonucunda meyhaneler belirli dönemlerle yasaklanarak kapatılmıştır. Süreci hızlandıracak bir durum olarak vergi gelirlerinin tekrardan sağlanabilmesi, denetimi yapan yetkililerin

⁶⁵ İ. Erdinçli, ‘16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İstanbul Meyhane Alemlerine Eşlik Eden Mezeler ve Yiyecekler’, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 42, sayı: 73, Mart 2023, s. 152.

⁶⁶ A. Yaşar, ‘Koltuk: Osmanlı İstanbul’unda Han Meyhaneleri’, *Meyhane Kitabı* içinde, E. Gürsoy Naskali (Ed.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019, s. 41-43.

⁶⁷ Yaşar, *Koltuk: Osmanlı...* a.g.e., 43-44

⁶⁸ Erdinçli, *Osmanlı İstanbul’unda...* a.g.e., s. 22.

⁶⁹ Erdinçli, *16. Yüzyıldan...* a.g.e., s. 154.

⁷⁰ F. Arslan, ‘II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Men’-i Müskirat Meselesi (1908-1926)’, Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sakarya, 2021, s. 24.

ihmal ve ihlalleri, toplumsal tepkilerin neticesinde de yasaklara zaten uyulmadığı gerekçeleriyle meyhane yasakları kaldırılmıştır.⁷¹ Meyhanelerin Tanzimat dönemi sonrasında sayıları hızla artmış ve eğlence kültüründe varlıkları devam etmiştir.

Geç döneme değin Osmanlı’da kamusal alanlarda kadın ve erkeğin bir arada yasak olması erkek erkeğe eğlenme durumunu ortaya çıkarmıştır. Bundan mütevellit İstanbul meyhanelerinde çeşitli müzikli, danslı eğlenceler düzenlenmiş ve müşteri çekmek için genç erkekler çalıştırılmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı’nın sonlarına değin *köçek* ve *tavşanoğulları* gibi kadın kılığındaki *rakkaslar*, meyhanelerde dansçı olarak yer almıştır.⁷² Bu dansçıların kimlikleri çoğunlukla Çingene (Kıpti), Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşmaktadır.⁷³ Bu dansçı erkekler, giydikleri giysi ve dans ettikleri müzik bağlamalarında birbirlerinden ayrılmışlardır. Bu duruma bir örnek olarak *köçekler* etek, *tavşanoğlanlar* şalvar giymiştirler. 19. yüzyılda eğlence mekânlarında gayrimüslim kadınlar, ilkin balozlarda daha sonra da aşamalı olarak gazinolarda, birahanelerde ve bazı meyhanelerde çalışmaya başlamışlardır.⁷⁴

Meyhanelerle benzer özellikleri bulunan *balozlar*, 19. yüzyılın sonlarında Galata’da ortaya çıkmıştır. Balozların müşterilerini genellikle denizciler ve alt sınıftan insanlar oluşturmuştur. Müzikli ve içkili bir eğlence mekânı olan balozlarda orkestra ya da saz takımları vardır. Balozları meyhanelerden ayıran başlıca özellik, çalışanlarıdır. Meyhanelerde erkek dansçılar çalışırken balozlarda gayrimüslim kadınlar çalışmıştır.⁷⁵ Baloz adının, ‘balo’ sözcüğünün bozulması sonucu ortaya çıktığına dair düşünceler bulunmaktadır.⁷⁶ 1832’li yıllarda düzenlenmeye başlanılan balolarda Levantenler ve gayrimüslimler, kadın-erkek bir arada eğlenmekteyken Galata’da alt kültürün kendine özgü balolar düzenlenmesi sonucu bu form balozlara dönüşmüştür. Nitekim erkekler, balolara kadınlarla çift olarak giderken balozlara tek olarak gidip, çiftlerini orada bulmuşlardır. Bu noktada balozlardaki kadınlar, gedikli meyhane çalışanları gibi müşterilere içki ve meze servis etmek zorunda değildirler. Asıl görevleri müşterilere eşlik etmektir. Gidilme amacı doğrultusunda meyhane ve

⁷¹ Erdinçli, *Yasaklardan Modern...* a.g.e., s. 7-16.

⁷² Erdinçli, *İstanbul Meyhanelerinde...* a.g.e., s. 107-109.

⁷³ Yöre, a.g.e., s. 892.

⁷⁴ Erdinçli, *İstanbul Meyhanelerinde...* a.g.e., s. 109, 122.

⁷⁵ Kabagöz, a.g.e., s. 51.

⁷⁶ Bkz. ‘Balozlar’, *Rakı Ansiklopedisi* içerisinde, F. Basmacı, D. Bengi, F. Erdinç, N. Pişkin, S. Sezer, E. Zat (ed.), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2023, s. 71.

balozlar ortak paydada buluşsalar da aralarındaki bariz fark kadın unsurudur.⁷⁷ Özellikle Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876) yaygınlık gösteren bu mekânlar, 20. yüzyılın başlarına kadar varlıklarını sürdürmüştür.

19. yüzyıl itibariyle ‘*meyhanenin alafrangası*’ olarak da adlandırılan *gazino*, müzikli programlar eşliğinde alkollü içeceklerin içildiği, yemek yenildiği, dans edildiği, kapalı veya açık İstanbul eğlence mekânlarından. Türkçeye, İtalyanca ‘*kır evi*’ anlamına gelen ‘*casino*’ kelimesinin bozulması sonucu geçmiştir. *Türkçe Sözlük*’te iki anlamı bulunan gazinonun birinci anlamı: “*yemek yenen, gösteri izlenen, bazı zamanlar oyun sergilenen eğlence yeridir.*” İkinci anlamı ise “*büyük kahvehane ve birahanedir.*” İkinci anlamı minvalinde gazinoların, kahvehane ve meyhanelerin değişimi neticesinde Osmanlı’ya giriş yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Modernleşme sürecinde geleneksel kahvehaneler, değişim geçirerek gazinolara dönüşmüştür. Bilhassa Tanzimat’tan sonra kahvehane-gazino ya da meyhane-gazino arasındaki ayrım keskinlik kazanmadan ikili biçimde faaliyet gösteren eğlence mekânları ortaya çıkmıştır. Çalgılı kahveler ile gazinolar arasında biçimsel formatta pek farklılık bulunmamaktadır. Bu mekânların birçoğu gündüz kahve, gece de meyhane ve gazino olarak kullanılmıştır. Bu duruma ilaveten bir kısmı da *birahane* olarak kullanılmış ve bu şekilde anılmıştır.⁷⁸ N. Meriç’e göre modernleşmeyle beraber müziğin kahvehanelerde yer almaya başlaması kahvehanelerin “gazino” olarak adlandırılmasına neden olmuştur.⁷⁹ Gazinolarda müzik programlarının yanı sıra tiyatro gösterileri de düzenlenmiştir. Rus göçmenlerin İstanbul’a gelişi neticesinde ise tango, foksrot, çarliston dansları gazinolarda yer almaya başlamıştır.⁸⁰ Bu durum hem Rusların gazinolar üzerindeki etkisini ortaya çıkarmakta hem de Rus kadınların gazinolarda çalışan olarak yer aldığına işaret etmektedir. II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) Galata’da açılan Arkadi Gazinosu, İstanbul’un ilk gazinolarından birisidir. Bu gazinoda 20. yüzyılın başında İstanbul’a gelen Beyaz Ruslar öncülüğünde ilk kez tombala oynatılmaya başlanmıştır. Meyhaneler gibi ikindi ezanından gece

⁷⁷ Kabagöz, a.g.e., s. 51-52.

⁷⁸ O. Şenyurt, ‘Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı’da Gazinolar’. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, cilt: 6, no:3, 2021, s. 948.

⁷⁹ N. Meriç, *Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 143, 384-385.

⁸⁰ Özer, a.g.e., s. 201.

yarısına kadar açık olan gazinolar, İstanbul'un gece eğlence hayatında rağbet gören mekânlar arasında yer almıştır.⁸¹

1.2.5. Tiyatrolar ve Sinemalar

Osmanlı İstanbul'unda kültürel ve sosyal değişimin yaşandığı 19. yüzyılda *tiyatrolar*, şehrin ve toplumun eğlence hayatında önemli bir yere sahiptir. Tanzimat'ın getirdiği yeniliklerle beraber Beyoğlu'nda ilk tiyatro binaları ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kurulan Naum Tiyatrosu,⁸² 30 sene boyunca Beyoğlu'nda varlığını sürdürerek padişah ve devlet insanlarının da katıldığı gösterilere sahne olduğu için önemli kültür merkezlerindendir. Dönemin revaçta olan bir diğer tiyatrosu Beyoğlu'ndaki Şark Tiyatrosu'dur. Bu tiyatrodaki komedi ve pandomima gösterileri yapılmıştır.⁸³ Bunların dışında Beyoğlu'nda önem kazanmış pek çok tiyatro vardır. Bunlar arasında Cafe Oriental, Rumeli Tiyatrosu, Cafe de Fleurs, Concordia Tiyatrosu, Tepebaşı Tiyatrosu öne çıkanlardır. Bu mekânlar, profesyonel tiyatro binasından ziyade çeşitli eğlence türlerini bir arada barındıran komplekslerin aynı zamanda tiyatro mekânı olarak kullanılmasını temsil etmişlerdir.⁸⁴ Tanzimat'tan sonra Pera, özellikle müzikli tiyatro olan operanın gelişim gösterdiği başlıca bir semt haline almıştır. Bilhassa Sultan Abdülmecid (1839-1861), Pera'daki bu tiyatro etkinliklerini ve tiyatro mekânı oluşturma girişimlerini desteklemiştir.⁸⁵ Nitekim yukarıda adı geçen Naum Tiyatrosu'na Sultan Abdülmecid'in yardım etmesi bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.⁸⁶ 1859 yılında Dolmabahçe Saray Tiyatrosu inşa ettirilerek resmi tiyatro binasının kurulması amaçlanmıştır. Sultan Abdülmecid'in attığı bu adım, Batı tarzı tiyatro geleneğinin Osmanlı'da yaygınlık kazanmasına ortam hazırlamıştır. Avrupa kumpanyalarının gösterim yapmak için İstanbul'a gelmeye başlamaları da

⁸¹ N. Sakaoğlu ve N. Akbayar, *Binbir Gün Binbir Gece Masalları: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 239-255.

⁸² "Galatasaray karşı sırasında kain Hristaki Çarşısı'nın bulunduğu mahal vaktiyle Naum'un Tiyatrosu mevkii idi. Tiyatronun cephesi caddeye nazır olup 64 [1848] tarihlerinde inşa olunmuştu. Bu çarşı mahalli tamamen tiyatro ebniyesi olup cesamet ve tarz-ı inşasındaki nefaset itibarıyla mükemmel bir opera tiyatrosu idi." Balıkhane Nazırı A. Rıza Bey, a.g.e., s. 189.

⁸³ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 237.

⁸⁴ M. F. Uslu, 'İstanbul'da Modern Tiyatronun Doğuşu ve Gelişimi', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (Cilt 7)*, İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ortaklığında hazırlanmıştır, 2015, s. 536.

⁸⁵ Kula ve Gürbüz, a.g.e., s. 4-5.

⁸⁶ T. A. Mamalı, 'Geç Osmanlı İstanbul'unda Tiyatrolar ve Denetim'. *Toplumsal Tarih*, sayı: 323, Kasım 2020, s. 16.

gayrimüslimler arasında tiyatroya yönelimi hızlandırmıştır.⁸⁷ Bu kumpanyaların sayısı 19. yüzyılda fark edilir bir şekilde artış göstermiştir. Özellikle İtalya, Fransa ve Almanya'dan gruplar ve bazen de Avrupa'da meşhur olan sanatçılar İstanbul'a gelmiştir. Gelen İtalyan grupların oyunları Naum Tiyatrosu'nda sahnelendiği için bu tiyatro İtalyan Tiyatrosu olarak da adlandırılmıştır. Çoğunlukla Fransız tiyatroları yer aldığı için Cristal Palas da Fransız Tiyatrosu olarak adlandırılmıştır.⁸⁸

İstanbul aynı zamanda, geleneksel sahne sanatlarından olan Karagöz, meddah ya da ortaoyunu gibi gösterilere de ev sahipliği yapmıştır. Bu durum geç dönem Osmanlı İstanbul'unda tiyatral faaliyetlerin geleneksel ile modernin bir arada yürütüldüğüne işaret etmektedir. Beyoğlu'nda ilk kez 19. yüzyılın başında açılan tiyatroları müteakiben Suriçi'nde ilk tiyatro 19. yüzyılın ikinci yarısında açılmıştır. 1850'lerde Haki Huze tarafından Suriçi'nde tiyatro açma girişimlerinde bulunulsa da talebi Meclis-i Ahkam-ı Adliye'de reddedilmiştir. Bu ret kararının gerekçesi olarak *"Avrupai bir eğlence olan tiyatronun usulen Suriçi halkına ve adabına uygun olmadığı, gece eğlencesi olmasından dolayı uygunsuz olayların meydana gelebileceği"* ifade edilmiştir.⁸⁹ Nitekim bilhassa Suriçi'ndeki tiyatrolar, dini yaşantıyı zedelediği gerekçesiyle eleştirilere tabi tutulmuştur. Bu duruma örnek teşkil edecek bir ifade şu şekildedir:

*"Arada bir gazetelerde 'Berat Gecesi Kandil-i Şerifi veya Kadir Gecesi münasebetiyle tiyatromuz kapalıdır' gibi ilanlar görünse de ertesi gün udi ve bestekar Şekerci Cemil'in kardeşi Şehzade Camii imamı hafız Tefrik Efendi, cemaati tiyatroya yetiştirmek için teravihte daha rüku'a varmadan secdeye varır, yirmi dakikada namazı kıldırırdı."*⁹⁰

Suriçi'nde ilk tiyatro 1860'ta açılmıştır. Mızıkay-ı Hümayun görevlilerinden Yaver Bey'in tiyatro kurmak için başvurduğu ruhsat talebi, on beş sene boyunca sahibi razı olmadıkça semtte başka bir tiyatro açılmaması şartıyla 5 Ocak 1860'ta onaylanmıştır. Bu gelişmeler, Gedikpaşa Tiyatrosu olarak adlandırılan mekânın

⁸⁷ Ö. Poyraz, 'Osmanlı İstanbul'unda Sahne Sanatları ve Sinema Gösterimlerinin Vergilendirilmesi (1908-1914)'. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 11, sayı: 2, s. 219.

⁸⁸ Uslu, a.g.e., s. 529.

⁸⁹ İ. T. Tatlı, 'Direklerarası'nda Temaşa (1880-1918): Mekânlar, Tiyatro Kumpanyaları ve İzleyiciler', *Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2024, s. 11-13.

⁹⁰ Işın, *İstanbul'da Gündelik...* a.g.e., s. 550.

bilgileriyle aynı olma özelliklerine de sahiptir. 27 Mart 1860 tarihli bir belgede ise bu tiyatro, İstanbul Tiyatrosu olarak tanımlanmıştır. Minvalde çoğunluğu gayrimüslim nüfuslu Pera'daki tiyatrolara alternatif olarak Müslüman halk ağırlıklı Suriçi, 1860'ta tiyatroyla tanışmıştır. Gedikpaşa Tiyatrosu, ilk açıldığında sirk iken 1869-1870 yıllarında elden geçirilerek tiyatro halini almıştır.⁹¹ Tiyatrolarda Batı tarzı eserlerin yanı sıra geleneksel Osmanlı oyunları da sergilenmiştir. Bu duruma bir örnek olarak; Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre*'si *Gedikpaşa Tiyatrosu*'nda oynanmıştır. Ancak oyun sonunda izleyicilerin galeyana gelmesi ve siyasi bir kargaşanın ortaya çıkması üzerine Sultan Abdülhamit tarafından bu tiyatro binası kapatılıp yıktırılmıştır. İstibdat yıllarında İstanbulluların eğlenmeleri için gösteri sanatlarının önemli unsuru olan tiyatrolar, çeşitli baskılara ve kapanma tehlikelerine maruz kalsalar da varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.⁹²

Osmanlı İstanbul'unda açılan ilk tiyatro binalarının sahipleri gayrimüslimlerdir. Aynı zamanda oyuncular da ağırlıklı olarak yabancı kökenlidir. 19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'u hakkında anılarını kaleme alan A. C. Saraçoğlu'na göre erkek tiyatro oyuncularının yüzde doksanı Ermeni'dir. Kadın oyuncuların ise tamamı Ermeni ve Rumlardan oluşmaktadır.⁹³ Farklı etnik unsurları içerisinde barındıran tiyatrolar, zaman içerisinde değişim ve dönüşüm geçirmek durumunda kalmıştır.⁹⁴ İstanbul'daki tiyatro toplulukları ve sahnelenen oyunlar, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla değişim geçirmiştir. Tiyatrolardaki milli oyunlar, tulûat⁹⁵ adında yeni bir tarza dönüşmüştür. II. Meşrutiyet'in ilanıyla (1908) sahnelerin daha özgür ve özgün bir ortama kavuşması, Türk tiyatro topluluklarının yaygınlık kazanmasını sağlamıştır.⁹⁶ 1914'te Şehremaneti tarafından Darülbeyti kurularak tiyatro ve müzik

⁹¹ Kula ve Gürbüz, a.g.e., s. 6, 9-10.

⁹² Kula ve Gürbüz, a.g.e., s. 21-23.

⁹³ "Evvela bu tiyatroların artistlerinin yüzde doksanı, Türkçeyi bozuk şive ile söyleyen Ermeni oyuncular idi. Hele o kaç göç devrinde Türk kadının sahnede boy göstermesi imkânsız olduğu için, kadın artistlerin hepsi Ermeni, Rum kadınları idi." A. C. Saraçoğlu, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İ. Dervişoğlu (haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 28.

⁹⁴ "Şöyle kabataslak bir istatistik yapmak gerekirse, denilebilir ki, o devrin Türk tiyatrosu Minakyan'ın idaresindeki topluluk (Ermeniler), operet topluluğu (yine Ermeniler), Galata'daki Amerika, Avrupa pandomim kumpanyaları (Rumlar) ve nihayet tam anlamı ile milli birer sahne olan 'Orta Oyunu' ile Kâtip Salih merhumun büyük yenilikler gösterdiği 'Hayal Perdesi' yani karagöz oyunları karşımızda sıra ile yer alırlar." Saraçoğlu, a.g.e., s. 28.

⁹⁵ Belirli bir metne dayanmayan, doğaçlama oynanan sahne sanatı.

⁹⁶ Saraçoğlu, a.g.e., s. 28-32.

alanlarında hem eğitimler verilmiş hem de gösteriler yapılmıştır. Böylece günümüze kadar uzanan şehir tiyatrolarının temelleri atılmıştır.⁹⁷

20. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda görülen yeni eğlence mekânlarından biri *sinemalardır*. İstanbul’da aslen 19. yüzyıl sonunda gösterim alan ve 20. yüzyılda kendi mekânına sahip olan sinemalar, ilk etapta Ramazan eğlencesi olarak sosyal hayata dahil olmuştur.⁹⁸ F. Georgeon’ın ifadesine göre “1897’de Beyoğlu’ndaki birahanelerde, kıraathanelerde ya da tiyatrolarda ve Şehzadebaşı’nda sinema gösterimleri yapılmıştır.” İlâveten bu gösterimlerin ilanları Sabah Gazetesi’nde yayımlanmıştır.⁹⁹ Sakaoğlu ve Akbayan’a göre sinema mekanları ise İstanbul’a 1908’lerde elektriğin gelmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ Ö. Poyraz, 1908 yılında Beyoğlu’nda Sigmund Weinberg tarafından ilk yerleşik sinemanın kurulduğuna işaret etmektedir.¹⁰¹ Sinemanın kendine ait mekânı, İstanbul Suriçi’nde ise 1914’te açılmıştır.¹⁰²

Osmanlı Devleti’nde ilk sinema gösterimi, II. Abdülhamid (1876-1909) döneminde Yıldız Sarayı’nda yapılmıştır. A. Osmanoğlu’nun *Babam Sultan Abdülhamid* adlı eserinde Yıldız Sarayı’na sinemayı ilk getiren kişilerin Bertrant ve Jean adında iki Fransız olduğu anlatılmaktadır.¹⁰³ Sarayda gerçekleştirilen gösterimin ardından 1897’de Beyoğlu’ndaki Sponeck Birahanesi’nde halka açık ilk sinema gösterimi D. Hanri tarafından yapılmıştır. 1899’da henüz özel mekânı olmayan sinemalar, genellikle tiyatro, sirk, kıraathane ve birahane gibi yerlerde gösterim yapmıştır. D. Hanri, Sponeck’ten sonra Fevziye Kıraathanesi’nde de gösterimler gerçekleştirmiştir. Cambon, Varyete Tiyatrosu’nda, Mösyö Constinsouza da Halep Çarşısı’ndaki tiyatroda gösterilerimler yapmışlardır.¹⁰⁴

⁹⁷ Sakaoğlu ve Akbayan, a.g.e., s. 89.

⁹⁸ F. Georgeon ve P. Dumont, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yaşamak* (Çev. M. Selen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 82.

⁹⁹ “Sanatı ve eğlenceyi seven herkesi bu şaşırtıcı yenilikten yararlanmak üzere (...), her Ramazan akşamı, Şehzadebaşı’ndaki Osmanlı Tiyatrosu’na davet eder” ve (ilerleyen günlerde) “Beyoğlu’nda Odeon Tiyatrosu’nda büyük rağbet görmüş olan Paris sineması örnekleri, Ramazan münasebetiyle, Direklerarası Caddesi 21-23 numaradaki Osmanlı Tiyatrosu’nda gösterilecektir.” Georgeon ve Dumont, a.g.e., s. 83-86.

¹⁰⁰ Sakaoğlu ve Akbayan, a.g.e., s. 89.

¹⁰¹ Poyraz, a.g.e., s. 223.

¹⁰² Georgeon ve Dumont, a.g.e., s. 83.

¹⁰³ A. Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1986, s. 75.

¹⁰⁴ Y. Lüleci, ‘İstanbul ve Sinema’, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (Cilt 7)*, İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı ortaklığında hazırlanmıştır, 2015, s. 468-469.

1.2.6. Açık Mekân Eğlenceleri ve Devletin Eğlence Mekânlarına Etkisi

19. yüzyıl İstanbul eğlence hayatının değişiminde saray ve çevresi tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerin katkısı bulunmaktadır. II. Mahmut tarafından 1826'da mehteran yerine *bando* kurulması, Osmanlıların batılı müzik ve eğlenceyle tanışmasını başlatan olaylardan birisidir.¹⁰⁵ II. Mahmut'un uyguladığı bir diğer yenilik, yeni kurduğu askeri birlikler ile her gün İstanbul sokaklarında *tören* niteliğinde düzenlediği *geçitler*dir. Bu uygulamayı yapmasındaki başlıca sebep, Avrupalılarca vahşi ve sert bulunduğundan dolayı cirit sporunun Osmanlı sokaklarında yer almamaya başlamasının oluşturduğu boşluğu doldurmaktır.¹⁰⁶ Geç Osmanlı dönemine değin varlığını sürdüren bayram alayları ise Abdülaziz döneminden (1861-1876) itibaren değişim göstermeye başlamıştır. Bayramın ilk günü mabeyn dairesinde düzenlenen geleneksel eğlencelerin yerini *balo* ve *kokteyl* gibi *davetler* almıştır. Halkın da katılım sağladığı bu sosyal etkinliklerin şekil ve içerik açısından farklılaşması 19. yüzyıldaki eğlence anlayışının değişimine denk gelmektedir.¹⁰⁷ Balolara kadın-erkek birlikte gitme zorunluluğu bulunmasından dolayı 19. yüzyıl öncesinde bu duruma sıcak gözle bakılmamıştır. Hatta Sultan Abdülmecit'in (1839-1861) 1856'da Fransız elçiliğinde düzenlenen baloya katılması büyük yankı uyandırarak dönemin aydınları tarafından eleştirilere tabii tutulmuştur. Nitekim devlet erkanının katılım sağladığı ve düzenlediği balolar, kısa süre içerisinde medeniyet unsuru olarak kabul görerek halk tarafından da benimsenmiştir.¹⁰⁸ 19. yüzyılda saray içerisindeki eğlencelerin, saray dışına çıkarılarak halkın dahil edildiğine dair başka bir örnek ise *padişah kutlamaları*dır. II. Abdülhamit döneminde padişahın tahta çıkış yıldönümleri her sene törenlerle kutlanır hale gelmiştir. Bu kutlamalar için sürekli orkestralar bulundurularak Galatasaray Meydanı bir tören alanına dönüştürülmüştür. Ayrıca Galatasaray Meydanı padişahın doğum günü kutlamalarına da sahne olmuştur. Bölgedeki esnaf ve tüccarlar da bu kutlamalara katkıda bulunarak dahil olmuşlardır.¹⁰⁹ 19. yüzyılda İstanbul'un büyük meydanlarında düzenlenen gayrimüslim eğlenceleri, Osmanlı devlet erkanından bazılarının etkisi altında bırakarak yakinen takip edilmiş ve benzer eğlenceler düzenlenmiştir. Dumont

¹⁰⁵ N. Özcan, 'Muzika-i Hümayun', *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 31, Ankara, 2020, 420.

¹⁰⁶ Meriç, a.g.e., s. 67-68.

¹⁰⁷ Ö. Nutku, 'Bayram', *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 265-266.

¹⁰⁸ Özer, a.g.e., s. 389-394.

¹⁰⁹ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 158-169.

ve Georgeon'un *Osmanlı İmparatorluğunda Yaşamak* adlı kitabında yer alan yabancı basınındaki yazılar bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu yazılarda Galip Paşa'nın yabancılar tarafından düzenlenen sokak eğlencelerine ve balolara katılımının yanında alafranga nitelikte yemekler tertip etmesi yer almaktadır. Nitekim toplumsal hayattaki aktif rolü sayesinde Galip Paşa'ya Yunan hükümeti tarafından Büyük Soter Madalyası dahi verilmiştir.¹¹⁰ İstanbul'da yaşanan bu süreç, değişimin saraydan başlayarak halka yayılım gösterdiğini yansıtmaktadır.

1856'da Beyoğlu'ndaki Cadde-i Kebir (İstiklal Caddesi) havagazı lambalarıyla aydınlatılmıştır. Neticesinde de gece hayatında renklilik ve canlılık kendini göstermiştir. Her ne kadar 1870'te Beyoğlu'nda çıkan büyük yangın, büyük bir yıkıma yol açsa da belediye tarafından cadde ve sokakların yeniden planlanmasına olanak tanımıştır. Bu noktada tiyatroları, gazinoları, kafeşantanları, içkili lokantaları, modern meyhaneleri, birahaneleri, kabareleri, pastaneleri, Avrupa mallarının satıldığı mağazaları, elçilik binaları, sosyal kulüpleri ve konutlarıyla yeni bir Beyoğlu doğmuştur.¹¹¹ Bunun yanı sıra belediyeler, halkın sosyal yaşama dahil olması adına yeni mekân oluşumlarında faaliyet göstermişlerdir. Bu yeni mekânlardan en revaçta olanı *belediye bahçeleridir*.¹¹² 19. yüzyıl İstanbul'unda halkın sıklıkla gittiği üç belediye bahçesi bulunmaktadır. Bunlar; Tepebaşı,¹¹³ Taksim¹¹⁴ ve Sultanahmet'tir.¹¹⁵ Belediyenin açtığı bu açık hava bahçelerinde kadınlı erkekli gruplar, eskiye nazaran

¹¹⁰ Georgeon ve Dumont, a.g.e., s. 159-160.

¹¹¹ F. Ceylan, 'Eğlence Kavramının İstanbul'da Geçirdiği Değişim Süreci ve Mekâna Etkisi', Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 2004. a.g.e., s. 45.

¹¹² Özer, a.g.e., s. 52-53.

¹¹³ "Geçen sene, Kırım muharebesi dönüşü, Fransız askerî muzikası, Tepebaşı'nda konser vermiş. Muzikayı dinlemek için, Beyoğlu halkının toplanarak halka olduğu sahayı gösterdiler. Oturacak yerler; sıra sıra mezar taşları idi. Başka bir meydanlık yok mu diyeceksiniz. Orasını bilmem, yalnız bildiğim bir şey varsa o da Tepebaşı'nın, Beyoğlu'nun başlıca tenezzüh (gezinti) yeri olduğudur." S. M. Alus, *Masal Olanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 231.

¹¹⁴ "Beyoğlu'nun bir tenezzüh yeri daha var. Avrupalıların Grand Champs dedikleri Taksim'deki mezarlık. Garip değil mi burası da kabristan... Ortadaki büyük cadde, şimale (kuzeye) doğru takip edilerek buraya geliniyor. Burada da yüksek selviler altında, çimenler arasında, hadsiz hesapsız mezar. Akşamları Müslüman, Hristiyan, ahali toplanıyor. Alaturka şekerçiler, helvacılar, muhallebiciler, dondurmacılar, daha birçok satıcılar, burasını panayır yerine döndürüyor... Bayramlarda ve bazı sayılı günlerde, civarda oturan Türk kadınları, seyir yeri diye erkenden buraya gelirler, erkek kalabalığından uzak kenarlara toplanırlar; güle, eğlene akşamı ederlermiş." Alus, *Masal...* a.g.e., s. 232.

¹¹⁵ "Sultanahmedcağızdaki vakti, saati yok. Ötekiler gibi müşterileri de tabaka tabaka ve çeşitli çeşitli değil. Bir siyakta (türden) ve hepsi de kalem mümeyyizleri, katipleri, aylıksız mülazimleri... Hava müsaitse ağaçların altında, değilse tahta salaşın içinde gelsin tavla, domino, iskambil..." Sakaoğlu ve Akbayan, a.g.e., s. 286.

daha modern şartlarda, bira ya da meşrubat içerek ve sohbet ederek vakit geçirmişlerdir.¹¹⁶

İstanbul'un fethinden itibaren halkın gezme, dinlenme, hoşça vakit geçirme amacıyla gittiği açık mekânların başında *mesire* alanları yer almaktadır. İstanbul halkının yaz aylarında gitmeyi tercih ettiği başlıca köyler, mesireler ve çayırılık alanları; *Kâğıthane, Silahtarağa, Karaağaç, Bahariye, Tersane Bahçesi, Aynalıkavak, Veliefendi, Rami, Tophane sırtları, Beşiktaş, Emirgân, Kalender, Büyükdere, Tarabya, Bentler, Sular, Çubuklu, Göksu, Küçüksu, Kandilli, Mihrabad, Kavacık, Çengelköy, Kuleli, Fenerbahçe, Yoğurtçu, Haydarpaşa, Küçük ve Büyük Çamlıca, Bağlarbaşı, Sultantepe, Arapzade, Kayışdağı, Alemdağ, Taşdelen, Sarıgazi, Beykoz, Tokatköy, Yuşa Tepesi, Sultaniye ve Hünkâr İskeleyi*'dir. Bilhassa Tanzimat'tan sonra alafranga tarzda gezmek ve eğlenmek isteyenler ise farklı mesire alanlarına gitmişlerdir. *Bentler, Çamlıca ve Fenerbahçe, Göksu ve Küçüksu, Büyükdere, Yeniköy ve Tarabya* bu bağlamda tercih edilen yerlerdendir.¹¹⁷ 19. yüzyılda bazı mesire alanlarına gününbirlik gidenler olduğu gibi çadır kurup geceleyenler de vardır.¹¹⁸ Mesire alanlarının yanı sıra *mezarlıklar*, 19. yüzyılın son çeyreğine değin halk tarafından tercih edilen uğrak açık mekân eğlence yerlerindendir. Ulaşım araçlarından yoksun bulunduğu süreçler içerisinde, halk için mezarlıklar mecburi bir mesire alanı olmuştur. Nitekim önceleri şehrin dışında kalan mezarlıklar, nüfusun artması ve şehrin genişlemesi neticesinde İstanbul'un merkezi yerlerinde konuma sahip olmuştur. Halkın çoğunluğu en yakındaki mezarlığa gidip piknik yapmış, çeşitli oyunlar oynamış ve buralarda düzenlenen gösterileri izlemiştir.¹¹⁹ Geç dönem Osmanlı İstanbul'unun açık mekân eğlence yerlerinden biri de *park*lardır. Beyoğlu Altıncı Daire'nin kurulmasının ardından Beyoğlu halkının park konusundaki talepleri neticesinde İstanbul'da ilk park, Beyoğlu'nda açılmıştır. Beyoğlu Belediyesi tarafından Beyoğlu'ndaki mezarlıkların taşınmasıyla yerlerine 1870'te Taksim Bahçesi ve 1880'de Tepebaşı Bahçesi yaptırılmıştır.¹²⁰ Yine 1870'lerde Anadolu Yakası'nda açılan ilk *millet bahçesi* ise

¹¹⁶ Ceylan, a.g.e., s. 45.

¹¹⁷ A. Ş. Çoruk, 'Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt: 4, 2015, s. 301-302.

¹¹⁸ Ü. Çetin, '19. Yüzyılda Batılılaşma Hareketleri Kapsamında Yaşanan Kültürel Değişimin İstanbul'daki Mesire Eğlencelerine Yansıması'. *ETÜT*, sayı: 4, Haziran 2022, s. 91.

¹¹⁹ Çilli Kutan, *Osmanlı'da Eğlence...* a.g.e., s. 213.

¹²⁰ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 151, 291.

Çamlıca Bahçesi'dir. Gazino, restoran, tiyatro vb. alanları da bulunan bu millet bahçeleri, halka çeşitli sosyalleşme alanlarını bir arada sunmuştur.¹²¹

1.3. Eğlencenin İki Farklı Semti

Geç dönem İstanbul'unda kültürel çeşitliliğin artmasına bağlı olarak yeni eğlenceler düzenlenmeye başlanmıştır. Bu durum geleneksel eğlence mekânlarının dönüşüm geçirmesinin yanı sıra yeni eğlence mekânlarının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. İstanbul'da bu mekânların açıldığı birçok semt bulunmaktadır. Nitekim içlerinde en belirgin değişiklik geçiren ve birbirinin zıttı olan iki semt Direklerarası ve Beyoğlu'dur.

1.3.1. Direklerarası

Direklerarası ismini, caddenin iki yanında yer alan kâgir dükkanların önündeki yaya kaldırımlarının arasından geçen alçak mermer sütunlar üzerine oturtulmuş revaklardan almıştır. İlerleyen süreçte caddesiyle beraber çevrenin de adı haline gelmiştir. 19. yüzyıla değin daha çok yeniçerilerin gezinti ve eğlence yeri olan Direklerarası, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bilhassa Ramazan aylarında İstanbul'un en canlı eğlence yerlerinden biri olmuştur.¹²² Nitekim Direklerarası'nın bu canlılığı çok uzun sürmemiştir. II. Meşrutiyet döneminde Şehzadebaşı'na gelen eleştiriler, 1910 yılında tramvay hattı inşası için Direklerarası'na ismini veren revakların yıktırılması, 1911'de çıkan Uzunçarşı yangınında Şehzadebaşı'ndaki pek çok dükkânın zarar görmesi ve Trablusgarp ile Balkan Savaşları esnasında yaşanan ekonomik sıkıntılar sebebiyle memur alım gücünün düşmesi Şehzadebaşı'na zarar veren başlıca durumları ortaya çıkarmıştır. Minvalde Şehzadebaşı'nın ana caddesi olan Direklerarası da eski görüntüsünü ve popülerliğini yitirmiştir.¹²³

Direklerarası'nın çayhaneleri, Fevziye Kıraathanesi ve tuluat tiyatroları halkın rağbet gösterdiği başlıca eğlence mekânlarıdır. Meşrutiyetle beraber tulûat

¹²¹ Çilli Kutan, *Osmanlı'da Eğlence...* a.g.e., s. 243-245.

¹²² F. Tunç Yaşar ve A. Yaşar, 'From an Arasta Bazaar to a Piyasa Street: The Transformation of Direklerarası in Ottoman Istanbul from the 1720s to the 1920s'. *Middle Eastern Studies*, cilt: 64, sayı: 2, Ağustos 2024, s. 1-11.

¹²³ Tunç Yaşar, *II. Abdülhamit...* a.g.e., s. 455.

oyunlarında, ortaoyununda ve sanatın diğer alanlarında yenilikler görülmeye başlanmıştır. Direklerarası'ndaki eğlence mekânlarının Ramazan programlarında; sahura kadar süren ince saz fasılları, tiyatrolar, Karagöz, kukla, meddah vb. gösteriler yer almıştır. Bilhassa Ramazan aylarında teravihten sonra Direklerarası'na gitmek halk için bir gelenek haline gelmiştir.¹²⁴ Müslümanlar kadar Gayrimüslimler de Ramazan aylarını ilgiyle beklemiş ve Ramazan eğlencelerini yakinen takip etmişler. Gayrimüslimler, Direklerarası'nda bilhassa Ramazan aylarında canlanan eğlence hayatı neticesinde yıllık kazançlarının büyük bir kısmını buralardan sağlamışlardır.¹²⁵ Ayriyeten Direklerarası, yeni dönemin önemli sosyalleşme mekânlarından biri olan çayhanelerin de en önemli muhitlerindendir. Direklerarası'nda yer alan Süleymaniyeli Hacı Reşit'in ve Harputlu Mehmet Ağa'nın çayhaneleri Ramazan aylarında gördüğü yoğun ilgi neticesinde meşhurluk kazanmıştır. Hacı Reşit'in çayhanesine edebiyat şairlerinin, Harputlu Mehmet Ağa'nın çayhanesine ise alim ve bilgin kişilerin çıkması, bu mekânları daha çok tercih edilir hale getirmiştir.¹²⁶ Geç dönemde Direklerarası sadece eğlence semti olarak değil aynı zamanda kültür, edebiyat ve sanat semti olarak da önemli bir yere sahiptir.¹²⁷ 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Direklerarası; tanınmış yazarların, müzisyenlerin, tiyatro topluluklarının bulunduğu *kültür merkezine* dönüşmüştür. Direklerarası'nda geleneksel kültür unsurlarından olan Türk müziği ile modern kültür unsurlarından olan Batı müziği bir arada yer almıştır. Bu durum Direklerarası'nda *kültür sentezi* adı verilen yeni bir dönemin ortaya çıkmasında etkili olmuştur.¹²⁸

19. yüzyılda İstanbul'un belirli semtlerinde hâkim olan Batılılaşma, Direklerarası'nda geleneklere bağlı kalınarak uyarlanmıştır.¹²⁹ Neticesinde bu semt,

¹²⁴ F. Tunç Yaşar, 'Direklerarası as the Stage of Entertainment and Sociability in Late Ottoman Istanbul', *Spectacle, Entertainment, and Recreation in Late Ottoman and Early Turkish Republican Cities* içinde, N. Karaca ve S. Kula (Ed.), Intellect, The University of Chicago Press, Chicago, 2023, s. 125-127, 134-136.

¹²⁵ Özer, a.g.e., s. 430-432.

¹²⁶ "...Ramazanlarda Direklerarası'ndaki Hacı Reşid Bineva denilen Süleymaniyeli Hacı Reşid ile Harputlu Mehmed Ağa meşhurdur. Hacı Reşid Arapça, Acemce bilirdi, üderbâ şuerâ hep onun çayhanesine çıkardı. Harputlu Mehmed cahil, saf bir ammamdı, alim, fazıl kişiler de bunun çayhanesine çıkarlardı." R. E. Koçu, 'Direklerarası', *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 8)*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1966, 4603.

¹²⁷ F. Tunç Yaşar ve O. G. Ayas, 'Early Acquaintances with Modern Mass Culture in Late Ottoman Istanbul: The Experiences of Child Audiences at Direklerarası'. *Sociology Lens*, cilt: 37, sayı: 1, Şubat 2024, s. 10-12.

¹²⁸ Georgeon ve Dumont, a.g.e., s. 107-108.

¹²⁹ B. Tosun, 'Direklerarası', *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 9)*, İstanbul, 1994, 367-368.

19. yüzyılın değişen ve dönüşen İstanbul’unda yerli ve milli özellikleriyle farklı bir doku kazanmıştır. Osmanlı gelenekleri kapsamında önemli bir yere sahip olan incesaz takımı, küçük topluluklar ve üst sınıfın uzantısı olarak bilinse de Direklerarası’nda birbirine zıt gruplara hitap etmiştir. İncesaz takımı bu dönemde ciddi müzik unsuru olarak “*seçkin*” incesaz programlarında ve eğlence müziği unsuru olarak tiyatro, Karagöz gibi gösterilerin bir arada sunulduğu programlarda yer almıştır. “*Avam*” olarak nitelendirilen halkın da zevkine hitap eden çalgılı kahvehaneler ile müzik ticareti, eğitimi gibi faaliyet gösteren dükkanları bir arada barındırdığı için Direklerarası, bir *müzik sahnesi (scene)* olarak nitelendirilmiştir. Dinleyicilerini *havas* ve *avam* olarak ayıran saz takımları da *ince* ve *kaba* olarak ikiye ayrılmıştır. Ayrımlara rağmen bu müzikler, *perde*, *nağme*, *makam* ve *usul* çerçevesinde bir araya gelmiştir. Ortaya çıkan bu ayırım ve birleşimler, kültürel çeşitliliğin unsurlarını oluşturmuştur. Avrupa kaynaklı müziklerin yerlileştirilerek, geleneklere ve topluma uyarlandığı Direklerarası, tarzını değiştirmeden İstanbul eğlence kültürünün değişimine dahil olmuştur.¹³⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Direklerarası’nın zıttı bir yapılanma olarak daha çok Batı tarzı görüntüsüyle ön plana çıkan başka bir eğlence semti ise Beyoğlu’dur.

1.3.2. Beyoğlu

Günümüzde İstiklal Caddesi ve çevresi, Beyoğlu’nu kapsayan muhittir. Ancak bu bölge 16. yüzyılın ikinci çeyreğinde Pera olarak da anılmıştır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren Beyoğlu’nda açılmaya başlanılan elçilik binaları bölgedeki renkliliği ve çeşitliliği artıran unsurları oluşturmuştur. 19. yüzyılda Suriçi İstanbul’u ile Galata’yı birbirine bağlayan köprülere sahip olması, tramvay ve Tünel hattının açılması Beyoğlu’nu merkezi konuma taşımıştır. Bu süreçte Beyoğlu’nda elçilik binalarının sayısı artarak, yeni binalar, oteller, postane, telgrafhane, İtalyan ve Fransız tiyatroları, Avrupa tarzında kafeler, pastaneler ve yabancı mağazalar açılmıştır. Beyoğlu, 19. yüzyıl İstanbul’unun Avrupa başkentlerinin küçük bir örneği halini almıştır.¹³¹ Neticesinde İstanbul’un Avrupa başkentlerine benzetildiği gibi Beyoğlu da

¹³⁰ Ayas, a.g.e., s. 644-652.

¹³¹ C. Sökmen, *Eski İstanbul Kahvehaneleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 145.

Fransa'nın Parisi'ne benzetilmiştir.¹³² Beyoğlu'nda gerçekleştirilen yenilik çalışmalarında Avrupa ile iletişimi bulunan Levantenler ve bu bölgede yaşayan azınlıklar etkili olmuştur.¹³³

Beyoğlu için 19. yüzyıl, Batı tarzı yapılanmaya sahne olunan bir dönemdir. Bu yapılanma tiyatrolarını, gazinolarını, kafeşantanlarını, içkili lokantalarını, modern meyhanelerini, birahanelerini, kabarelerini, pastanelerini, Avrupa mallarının satıldığı mağazalarını, sosyal kulüplerini, apartman stilineki konutlarını ve yeni elçilik binalarını beraberinde getirmiştir.¹³⁴ Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik olarak sıkıntılı süreç geçirdiği dönemde Beyoğlu'nda yapılan modernleşme çalışmaları toplumun bir kısmı tarafından hoş karşılandığı gibi bir kısmı tarafından da eleştirilere tabii tutulmuştur. 1977'de yayımlanan *İstanbul Geceleri* adlı kitapta Sâmîha Ayverdi tarafından Beyoğlu'nun geçirdiği değişim süreci ağır bir şekilde eleştirilmektedir.¹³⁵ Beyoğlu çevresindeki Batı stili dönüşümde Kırım savaşı esnasındaki İngiltere ve Fransa ile ittifakın payı çoktur. Osmanlı'nın müttefiki olarak Rusya'ya karşı savaşmak için İstanbul'a gelen İngiliz ve Fransız subaylar, yanlarında ailelerini de getirmişler. Avrupa kültürünün pratikleri bu subay aileleri öncülüğünde yayılım alanı kazanmıştır.¹³⁶ *Kahvehaneler ve Çayhaneler* bölümünde bahsedilen İngiliz ailelerinin çayın ev eğlencesine dönüşmesi ve çay partileri düzenlenmesindeki etkileri bu duruma işaret etmektedir. Geleneksel dönem halk eğlencelerinden olan helva sohbetleri de yerini artık alafranga eğlencelere bırakmıştır.¹³⁷ Geç dönem Osmanlı İstanbul'unda yer almaya başlayan yeni eğlence anlayışları evin dışındaki kamusal alanı temsil eden sokaklarda da kendini göstermiştir. Kırım Savaşı'ndan sonra Beyoğlu sokaklarında

¹³² “Pera'nın sınırları; doğuda kumarbazlık, batıda gösteriş, güneyde müsriflik ve kuzeyde sahtekarlıktır... Bu mahalle İstanbul'un Paris'i...Tabii Paris kendini aşağılanmış saymazsa adının Beyoğlu'yla özdeşleşmesine.” H. Baronyan, *İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti* (Çev. P. H. T. Babek), Can Yayınları, İstanbul, 2015, s. 77.

¹³³ Baronyan, a.g.e., s. 77.

¹³⁴ Özer, a.g.e., s. 51-52.

¹³⁵ “İstanbul'un karşısında divan durdurduğu için şöyle bir göz atmaya değen, fakat efendisinin malını çala çala çift çubuk sahibi olup eski kapısına ihanet eden zorba bir uşak, nankör bir kâhya, açığız bir yanaşma gibi kurnaz Beyoğlu. Kaçak eğlence alemleri kurulan gizli evler misillü, kelbi iştilaların harman olduğu müptezel, yıkıcı, iki yüzlü Beyoğlu...Sanki İstanbul'un yüzünü ağartmak vazifesini başarabilirmiş gibi, el birliği ile süsleniyor; bezeniyor, bahçeler, gazinolar, yollar, abideler, tiyatrolar, kulüpler bu mesuliyeti üzerine almış bir gururla her gün biraz daha çoğalıyor.” S. Ayverdi, *İstanbul Geceleri*, Fetih Yayınları, İstanbul, 1977, s. 123.

¹³⁶ Kuzucu, *Bin Yılın...* a.g.e., s. 60-247.

¹³⁷ “...Alafranga sofralar, sazlı sözlü pek parlak ziyafetlere heves edildi. Vaktiyle yapılan helva sohbetlerine karşı Galata ve Beyoğlu'nda alafranga eğlenceler tertip edilmeye başlandı...” Balıkhane Nazırı Ali Rıza, a.g.e., s. 183-184.

kafeler ve müzikli mekânlar açılmaya devam etmiştir. Edmondo de Amicis, 19. yüzyılda Pera'nın ana caddesinde şık kahvelerin, göz kamaştırıcı dükkânların, İngiliz ve Fransız konaklarının sıralandığını ifade etmektedir.¹³⁸ 20. yüzyılın başlarında Beyoğlu'nun doku değişiminde etkili olan unsurlar arasında Beyaz Ruslar da yer almıştır. Bolşevik devriminin ardından yaklaşık 25 bin Beyaz Rus, Beyoğlu başta olmak üzere İstanbul'un birçok semtine dağılmıştır. Bu dönemde otellerde karşılama görevlisi olarak bir Rus generalini ya da kafe ve pastanelerde garson olarak Rus "konteslerini" görebilmek mümkündür.¹³⁹ Bunun yanı sıra Nisuz Pastanesi, Beyaz Ruslar tarafından Beyoğlu'nda açılmıştır.¹⁴⁰ 19. yüzyıl Beyoğlu ve çevresini "*Avrupa biçiminin Doğu Akdeniz'deki salaş bir modeli*" olarak değerlendiren İlber Ortaylı, Beyoğlu'nun eğlence semti olmasından ziyade Batılıların gelip konakladığı, misafir edildiği bir "Şark şehri" olduğunu ifade etmektedir.¹⁴¹ Nitekim gerek Fransız ve İngilizler gerek Beyaz Ruslar Beyoğlu'nda sadece konaklamak maksadında bulunmamışlardır. Bunun yanı sıra bölgeye kendi kültürlerini de getirmiş hatta buralardan kazanç elde etmişlerdir. Beyoğlu kültür ve eğlence hayatının önemli dinamiklerine sahip olan pasajlar ve hanlar, dönemin çok yönlü mekânlarına ev sahipliği yapmıştır. Geç Osmanlı İstanbul'unda pasajlar içlerinde (kürkçü, kitapçı, şapkacı, kuaför, terzi vb.) ticaret dükkanlarını barındırdığından geçit olmanın yanı sıra alışveriş merkezi niteliğine sahiptir. Hanlar da benzer nitelikte konaklama mekânı olmanın yanı sıra içerisinde sinema salonlarının açılmasıyla eğlence merkezine dönüşmüştür. Bir kahvehane merkezi olarak bilinen Krepen Pasajı'nın Beyoğlu meyhanelerinin merkezine dönüşmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.¹⁴²

¹³⁸ E. Amicis, İstanbul (1874) (Çev. B. Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2024, s. 59.

¹³⁹ Sökmen, a.g.e., s. 146.

¹⁴⁰ N. Akın, 'Beyoğlu', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 2)*, N. Akbayar, E. Işın, N. Sakaoğlu, O. Baydar, M. B. Tanman, M. S. Koz, B. Aksoy, A. Batur, Y. Yusufoglu (ed.), Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, 231.

¹⁴¹ İ. Ortaylı, *İstanbul'dan Sayfalar*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016, s. 107-110.

¹⁴² "Beyoğlu pasajlarından her biri, geçit olma işlevlerinin ötesinde, birer alışveriş ya da eğlence merkezi olma özelliği taşırlar. Şark Pasajı girişindeki Lebon Pastanesi, kitapçılar, perukçu, kuaför ve kürkçüler ile anımsanıyor. Hacopulo Pasajı kuruluşundan beri düğmeci, tokacı, şapkacı ve terzileri ile anıldığı gibi Ahmet Mithat Efendi ile Namık Kemal'in çıkardıkları İbret gazetesini barındırmakla tarihsel önem kazanıyor. Elhamra Hanı aynı adlı sinema salonuyla, Suriye Pasajı eski Santral (Zafer) Sineması ve Ses Film Stüdyosu ile anılmaktadır. Krepen Pasajı bir kahvehane pasajı olarak başlamış sonradan yıkılışına kadar Beyoğlu meyhanelerinin merkezi olmuştur." G. Scognamillo, 'Pasajlar', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 6)*, N. Akbayar, E. Işın, N. Sakaoğlu, O. Baydar, M. B. Tanman, M. S. Koz, B. Aksoy, A. Batur, Y. Yusufoglu (ed.), Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, 226.

Galata'nın hemen karşısında yer alan Beyoğlu, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fransız, İngiliz, İtalyan ve diğer Avrupa ülkelerinden gelen göçmenlerin yoğun olduğu bir bölge olarak Batı tarzı eğlence ve kültürün merkezi haline gelmiştir. Beyoğlu'nda gündüz kahve olup geceleri çalgılı gazino veya meyhane gibi eğlence mekânlarına dönüşen birçok yer bulunmaktadır. 1860'lı ve 1870'li yıllarda Beyoğlu'nun modern kahve ve eğlence yerlerine gayrimüslim erkeklerin yanında Türk erkekleri de gitmiştir.¹⁴³ 19. yüzyılda Beyoğlu, sadece gayrimüslimlerin ziyaret ettiği bir semt olmaktan çıkmıştır. Deniz ve kara ulaşım imkanlarının gelişimiyle İstanbul halkı gezmek için kendi bulundukları semtlerin dışına çıkmaya başlamıştır. Ebuzziya Tevfik, Müslümanların önceden sadece cuma günleri Pera'ya gittiklerini ve hemen geri döndüklerini ancak 1860'lı yıllardan sonra bu durumun değiştiğini ifade etmektedir.¹⁴⁴ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'e göre bu dönemde eğlence mekânlarında sabahlamak gelenek haline gelmiş, alafranga merakının artmasıyla Beyoğlu ve Galata'da bulunan kafeşantan vb. eğlence mekânları rağbet görmüş fakat bu durum pek çok kişiyi de sefaletle sürüklemiştir. Bu mekânlarda çalışan kadınlara, kumar oyunlarına, içkiye tüm parasını kaptıranların sonu ya hapisane ya da hastanede bitmiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ M. Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1991, s. 411-412.

¹⁴⁴ E. Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 161-162.

¹⁴⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, a.g.e., s. 102.

2. GEÇ DÖNEM OSMANLI İSTANBUL’UNDA KAFEŞANTAN

Bu bölüm geç dönem Osmanlı İstanbul’unda çoğunlukla Beyoğlu’nda kısmen Galata’da ortaya çıkan ve çalgılı kahvehane olarak da anılan kafeşantanlar hakkındadır. Bu bölümde Osmanlı İstanbul’undaki eğlence hayatının öne çıkan mekânlarından biri haline gelen kafeşantanların isimleri ve yerleri tespit edilmekte ve bu mekânların fiziki ve sosyal özellikleri, işleyişini düzenleyen nizamnameler, kurucuları, çalışanları ve müşterileri incelenmektedir.

2.1. Kafeşantan: Mekân

Türkçe’ye Fransızca “*Cafe Chantant*” kelimesinden geçen kafeşantan; şarkıcıların çalıştığı, müşterilere alkollü ve alkolsüz içecek servisleri yapıldığı, müzikli ve danslı alafranga eğlence mekânıdır (Ek-14, Ek-15).¹⁴⁶ Bu mekânlarda kanto, tuluat, pandomim, bale, sihirbazlık, akrobasi numaraları ve hafif revü gibi çeşitli gösteriler düzenlenmiştir.¹⁴⁷ Fransız kültüründen Osmanlı’ya taşınan bu eğlence anlayışının izlerini, *Fransızca’dan Türkçe’ye Küçük Kamus-u Fransevi* sözlüğündeki ‘musico’ maddesinde görebilmek mümkündür. Sözlükte, ‘musico’ kelimesi “*çalgıcıların yer aldığı kafeşantan*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁸ Bu tanımlama kafeşantanların Fransız kültüründeki kökenlerini ve Osmanlı toplumundaki algısını yansıtmaktadır.

Osmanlı sınırları içerisinde kafeşantanların ortaya çıkışıyla ilgili net bir tarih bulunmamaktadır. Kafeşantanlar, geç dönemi kapsayan süreç içerisinde, çoğunlukla Beyoğlu’nda ve kısmen Galata’da faaliyet göstermiştir. Geleneksel eğlence mekânları olan kahvehaneler ve meyhaneler birçok açıdan kafeşantanlarla benzerlik gösterse de dönemin gereklilikleri ve farklı özellikleri nedeniyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Tanzimat sonrası Osmanlı kahvehanelerinde (örn. Semai kahvehaneleri) dans ve müzik unsurları bulunmakta¹⁴⁹ ancak bu kahvehanelerde alkollü içecek satışı yapılmamaktadır. Kafeşantanlarda ise müzik ve dansın yanında alkollü içecekler de bulunmaktadır.¹⁵⁰ Öte yandan Bizans döneminden beri İstanbul’da varlığını sürdüren

¹⁴⁶ ‘Kafeşantan’, *Rakı Ansiklopedisi* içerisinde, F. Basmacı, D. Bengi, F. Erdinç, N. Pişkin, S. Sezer, E. Zat (ed.), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2023, s. 287.

¹⁴⁷ Çilli, *Osmanlı’da Eğlence...* a.g.e., s.166.

¹⁴⁸ H. Bedrettin, *Fransızca’dan Türkçe’ye Küçük Kamus-u Fransevi*, İstanbul, 1927, s. 976.

¹⁴⁹ Fidan, a.g.e., s. 42-52.

¹⁵⁰ Harmandar, a.g.e., s. 118-126.

meyhanelerde geç dönem kafeşantanlarındaki gibi dans, müzik ve alkollü içecek unsurları bir arada bulunmaktadır. Ancak kafeşantanlar ve meyhaneleri birbirinden ayıran özellik kadınlardır. Osmanlı’da geç döneme değin kadın ve erkeğin kamusal alanda bir arada bulunması yasaklanmıştır. Meyhanelerde müşteri çekmek amaçlı kadın kılığına girip dans eden “köçek” veya “çengi” adı verilen figürler ortaya çıkmıştır.¹⁵¹ Kafeşantanalarda ise kadınlarla erkekler bir arada bulunmaktadır.¹⁵² Tanzimat sonrası ortaya çıkan balozlarda yer alan gayrimüslim azınlığa mensup kadınlar, garson ya da şarkıcı olarak çalışmıştır. Kafeşantanalardan farklı olarak balozların ortaya çıktıkları ve en çok hizmet verdikleri yer Galata’dır. Balozlara göre sahip oldukları müşteri kitlesi birbirinden farklı olan kafeşantanlar ise çoğunlukla Beyoğlu’ndadır.¹⁵³

Kafeşantanların ortaya çıkışıyla ilgili net bir tarih vermek mümkün olmasa da Theophile Gautier, 1852’de Beyoğlu’nda açılan ve Çingene müzisyenlerin çalıştığı bir kafeşantandan bahsetmektedir.¹⁵⁴ Beyoğlu’ndaki kafeşantanların 19. yüzyılın sonlarından itibaren yaygınlık kazanmasında Osmanlı ile Fransa arasında gelişen diplomatik ilişkilerin ve buna bağlı olarak artan kültürel etkileşimin önemli bir rolü bulunmaktadır.¹⁵⁵ Kırım Harbi (1853-1856) esnasında Osmanlı’ya destek olmak amacıyla İstanbul’a gelen Fransız ve İngiliz askerleri, çoğunlukla Beyoğlu’nda ikamet etmiştir.¹⁵⁶ Balozlara göre daha modern tasarıma sahip olan ve elit bir müşteri kitlesine hitap eden kafeşantanların açılmasında bu bahsi geçen Avrupalı askerlerin etkisi bulunmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa, “*Kırım Savaşı sırasında İstanbul’da ikamet eden Avrupalıların, alıştıkları Batılı hayat standartlarını kendilerine sunan esnafa altınları su gibi akıttığını*” ifade etmektedir. Bu ekonomik canlılık özellikle Beyoğlu’nda refah dönemini yaşatmış ve semt büyük ölçüde değişim göstermeye başlamıştır.¹⁵⁷ Abdurrahman Şeref ise Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde “*kafeşantan modasının*” başladığını belirtmektedir. Abdurrahman Şeref’in bu ifadeleri Çilli’ye

¹⁵¹ Çilli, *Osmanlı’da Eğlence...* a.g.e., s.131-153.

¹⁵² S. Önen, ‘Toplumsal Tarih Çerçevesinde İstanbul’daki Modernleşme ve Eğlence Hayatı’. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, sayı: 29, Aralık 2018, s. 303-304.

¹⁵³ Kabagöz, a.g.e., s. 66.

¹⁵⁴ T. Gautier, İstanbul: Dünyanın En Güzel Şehri (Çev. N. Yiğitler), Profil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 88; Akt. Çilli, *Osmanlı’da Eğlence...* a.g.e., s. 163-165.

¹⁵⁵ Yöre, a.g.e., s. 889-890.

¹⁵⁶ Harmandar, a.g.e., s. 117.

¹⁵⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar*, Y. Halaçoğlu (haz.), Babıali Kültür BKY, İstanbul, 2014, s. 24.

göre, kafeşantanların toplumun geneline yayılmasından ve Osmanlıların da bu mekanlara gitmeye başlamasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁸ İleri bir tarih olarak İstanbul Belediyesi'nin yayımladığı ihşaiyatlardaki (istatistiklerdeki) 1912 yılı verilerine göre İstanbul'da 8 adet kafeşantan¹⁵⁹; 1913 verilerine göre Beyoğlu'nda 8, Kadıköy'de 1 adet kafeşantan ve kafe konser¹⁶⁰; 1921-1922 yılları verilerine göre ise Beyoğlu'nda 18, Kadıköy'de 3, Adalar'da 3 ve Bakırköy'de 4 kafeşantan ve kafe konser mekânları yer almaktadır.¹⁶¹ Bu veriler, geç dönem Osmanlı İstanbul'unda kafeşantanların en çok Beyoğlu'nda bulunduğu ve buna bağlı olarak bu durumun Avrupalı göçmen ve askerlerden kaynaklandığına işaret etmektedir. Öte yandan 1912 yılı ile 1921-22 yılları arası geçen yaklaşık on yıl içinde kafeşantanların sayısının büyük ölçüde arttığını ve bu eğlence kültürünün Beyoğlu dışındaki semtlere de yayıldığını göstermektedir.

Döneminin ünlü kafeşantanları arasında Cristal Palas, Trocadores, Büyük Alkazar, Concordia, Courren, Flamme ve Alhambra yer almaktadır.¹⁶² Bu kafeşantanlar, dönemin İstanbul'unun en hareketli bölgelerinden biri olan Cadde-i Kebir (bugünkü İstiklal Caddesi) üzerinde konumlanmıştır (Şekil 2.1.1.). Kafeşantanların bu ana cadde üzerinde konumlanması, mekânlarının işlevi ve hedef kitleleri hakkında çıkarımlarda bulunabilmeye olanak sağlamaktadır. Ana caddeler, yoğun yaya ve araç trafiğine sahip olmaları nedeniyle yüksek görünürlük sağlamaktadır. Bu durum kafeşantanların geniş bir kitleye ulaşmasını kolaylaştırmış ve onların yalnızca tek bir kesime değil, farklı kimliklere sahip kişilere de hitap etmesine olanak tanımıştır. Ayrıca ana caddeler, ulaşım ağlarının merkezinde yer aldıkları için erişebilirliği artırmaktadır. Bu noktada da kafeşantanların sadece yakınındaki mahallelerde yaşayanlar değil, İstanbul'un farklı bölgelerinden gelen müşteriler tarafından da tercih edilmesini sağlamıştır. Farklı gruplardan insanların bir araya gelmesi, kafeşantanların heterojen bir müşteri kitlesine hitap ettiğini ve toplumun çeşitli kesimleri arasında kültürel bir buluşma noktası oluşturduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra ana caddeler üzerinde yer alan mekânlar, genellikle

¹⁵⁸ Çilli, *Osmanlı'da Eğlence...* a.g.e., s. 165-166.

¹⁵⁹ *İstanbul Beldesi İhşaiyat Mecmuası (1328/1912)*, B. Bilmez, İ. Çağatay, İ. U. Çelik, S. Bozkurt (haz.), İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul, 2023, s. 207.

¹⁶⁰ *İstanbul Beldesi İhşaiyat Mecmuası (1329/1913)*, B. Bilmez, İ. Çağatay, İ. U. Çelik, S. Bozkurt, T. Karahan (haz.), İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul, 2023, s. 342.

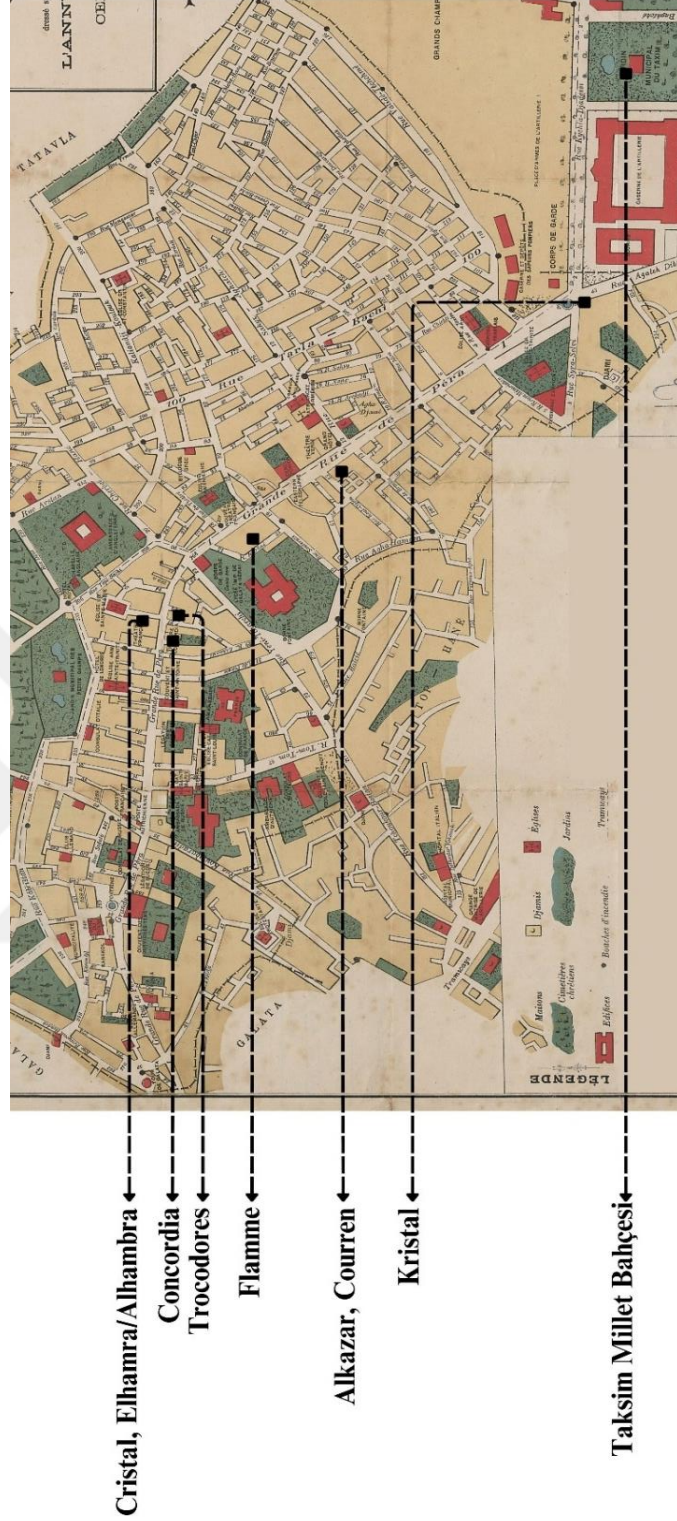
¹⁶¹ *İstanbul Belediyesi İhşaiyat Mecmuası*, sayı: 3, 1921-1922, s. 199.

¹⁶² Harmandar, a.g.e., s. 126.

prestijli ve saygın olarak kabul edilmektedir. Bu prestij, kafeşantanların toplumsal algısına olumlu bir katkı sağlamış ve onları sadece bir eğlence mekânı olmanın ötesine taşımıştır. Öte yandan 20. yüzyılın başında Taksim Bahęesi'ne de bir kafeşantan açılmıştır. Diğer kafeşantanlar genellikle kapalı mekânlarda yer alırken, bu kafeşantan açık hava eğlence mekânı olarak faaliyet göstermiştir.¹⁶³

¹⁶³ Ahmet İhsan Tokgöz, *Servet-i Fünun*, sayı: 990, 26 Temmuz 1910, 2.

Şekil 1. Beyoğlu'ndaki Kafeşantların Konumları

Kaynak: L'Ingénieur Godeffroy, *Plan de Pera* (yay. Cervati Frères ve Cie), 1891, SALT Araştırma, Kod: APLGF001, s. 1. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/195740>

Concordia, 1864 yılında Beyoğlu'ndaki Cadde-i Kebir'in 169-171 numaralı yerinde açılmıştır. Günümüzde yerinde Saint Antuan Kilisesi bulunmaktadır.¹⁶⁴ Concordia, 1871 öncesinde kafeşantan niteliği taşıyan bir eğlence mekânı olarak hizmet vermiştir. Ancak bu tarihte tiyatro alanı eklenmesi üzerine Concordia Tiyatrosu'na dönüşmüştür (Ek-2). 1882 yılında ise içerisinde bir birahane açılmıştır.¹⁶⁵ Bu birahanenin içerisinde yüksek bir sahne ile çevresinde dört-altı kişilik masalar yer almıştır. Serviste çeşitli çerezler, peynirler ve makarnalar sunulmuştur.¹⁶⁶ Ahmed Rasim, Concordia birahanesinde yemek yenilip, içki içilirken müzik dinlenebildiğini aktarmış ve buradaki garsonların karnaval gecelerinde müşterilerin uyumasına izin vermediklerini belirtmiştir. Uyuyacak gibi olan müşteriler, garsonlar tarafından nazıkçe uyandırılmıştır.¹⁶⁷ Concordia'nın sahip olduğu geniş alan içerisinde yazlık bir bahçesi ve kışlık bir salonu bulunmaktadır. Bu salonlarda dernek baloları düzenlenmiş, yabancı topluluklar ulusal bayramları kutlanmış ve operalar ile beş perdeli, şarkılı ve danslı oyunlar sahnelenmiştir.¹⁶⁸ Avrupa'dan ünlü sanatçıları İstanbul'a getiren Concordia'da, Belçikalı sanatçı Jouve ve Abdülhamit döneminin paşalarından Fehmi Paşa ile evlilik yapan İngiliz cambazı Marguerite gibi isimler sahne almıştır. Concordia, 19. yüzyılın sonlarında kapanmıştır.¹⁶⁹ 1891 yılında yayımlanan *Plan de Pera* haritasında Concordia, "Theatre Concordia" olarak belirtilmiştir (Şekil 2.1.1.). Benzer şekilde 1905'te yayımlanan *Pera & Galata* haritasında da Concordia bir tiyatro olarak yer almıştır (Şekil 2.1.2.). Bu haritalar, Concordia'nın kapanmadan önce tiyatro olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

¹⁶⁴ B. Evren, 'Sinemanın İlk Mekânlarından: Concordia Tiyatrosu'. *Mütefferika*, sayı: 65, 2024, s. 37.

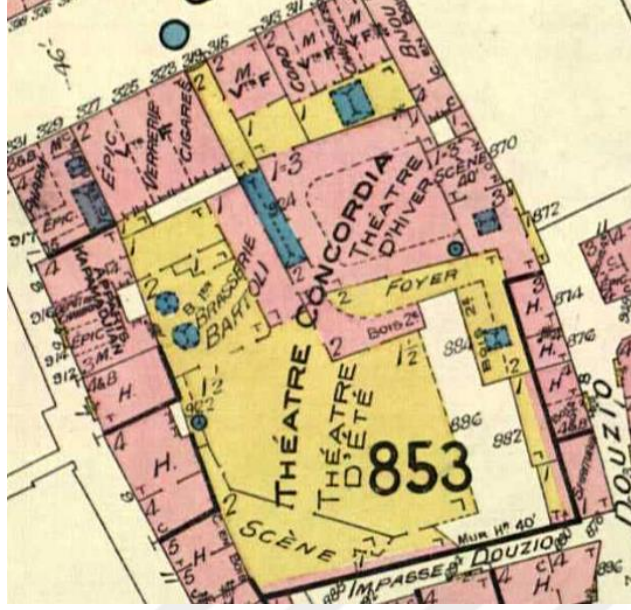
¹⁶⁵ T. Tuna, *Taksim'den Tünel'e Adım Adım Beyoğlu*, E Yayınları, İstanbul, 2014, s. 236.

¹⁶⁶ Kumrular, a.g.e., s. 214-215.

¹⁶⁷ Z. Hamarat, 'Ahmed Rasim'in Eserlerinde İstanbul Folklorü', Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2010, s. 389.

¹⁶⁸ Ö. Kumrular, *İstanbul Eğleniyor 1870-1955, cilt: 1*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret, İstanbul, 2022, s. 215.

¹⁶⁹ Tuna, a.g.e., s. 236.

Şekil 2. 1905'te Yayımlanan Haritalandırmada Concordia

Kaynak: Charles Edward Goad, 'Pera & Galata', no: 38, *Plan d'assurance de Constantinople*, sayı: 2, 1905, SALT Araştırma, Kod: APLGDPEGA38, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93733>

1862 yılında açılan Cristal Palas, Concordia'nın tam karşısında yer almıştır.¹⁷⁰ Kafeşantan, gazino ve kahvehane (Ek-1) gibi çeşitli eğlence türlerine ev sahipliği yapan ve sarmal bir yapıya sahip olan Cristal Palas,¹⁷¹ BOA'da yer alan malumat talebine göre 1891 yılında 'kafeşantan' olarak adlandırılmaktadır (Ek-11).¹⁷² 1891 yılında hazırlanan *Pera & Galata* haritalandırması üzerinde Cristal Palas'ın bulunduğu alanda "Theatre François" (Fransız Tiyatrosu) adı geçmektedir (Şekil 2.1.1.). 1905 yılına ait haritalandırmada ise Cristal, bir tiyatro olarak kayıt altına alınmıştır (Şekil 2.1.3.). Bu durum, Cristal'in tiyatro işlevini koruduğuna ve zaman içerisinde farklı kimliklere büründüğüne işaret etmektedir.

¹⁷⁰ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 263-286.

¹⁷¹ Kumrular, a.g.e., s. 214.

¹⁷² BOA. HR.TH. 110-99, 4 Zilhicce 1308/11 Temmuz 1891.

Şekil 4. 1940'ta Yayımlanan Bir Fotoğrafta Kristal Gazinosu

Kaynak: SALT Araştırma, 1940, Kod: AHISTTAXI001.

Şekil 5. Kristal Gazinosuna Ait Bir Fotoğraf

Kaynak: SALT Araştırma, Kod: AHISTTAXI012.

Concordia ve Cristal gibi Flamme de Cadde-i Kebir üzerinde yer almıştır.¹⁷⁶ 19. yüzyılın sonlarına doğru dört katlı bir bina olarak inşa edilen Flamme, çok yönlü bir eğlence mekânı örneği teşkil etmektedir. Flamme'ın içerisinde otel, kahvehane, kıraathane, kumarhane ve gazino gibi birbirinden farklı işlevlere sahip alanlar yer almıştır.¹⁷⁷ Flamme ile benzer bir yapı olan Alcazar de Byzance (Büyük Alkazar), 1859-1892 yılları arasında Pera'da faaliyet göstermiştir (Ek-3).¹⁷⁸ Büyük Alkazar'ın giriş kısmında yer alan Cafe Courren ise 1892'de meydana gelen bir yangına kadar bu alanı kullanmıştır. 1898 yılında Cafe Courren kafeşantana dönüşmüş ve yeni bir kimlik kazanmıştır.¹⁷⁹

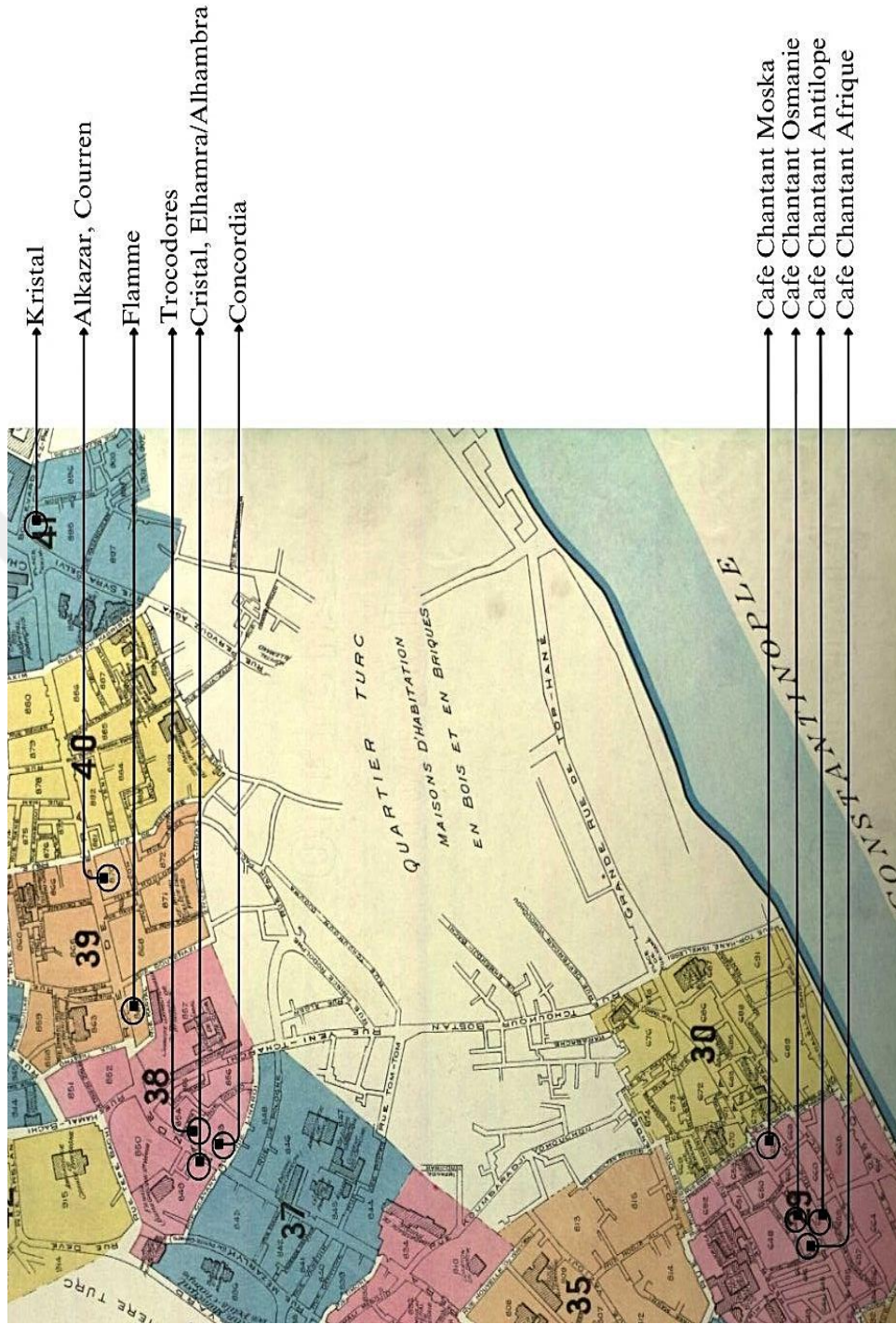
¹⁷⁶ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 280.

¹⁷⁷ Kumrular, a.g.e., s. 165-166.

¹⁷⁸ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 278.

¹⁷⁹ Kumrular, a.g.e., s. 98.

Pera Caddesi üzerindeki kafeşantanların yanı sıra 20. yüzyılın başlarında Galata'da da kafeşantanlar bulunmaktadır. Charles Edward Goad'ın 1905'te yayımlanan *Plan d'assurance de Constantinople* adlı harita çalışmalarının *Pera & Galata* adlı ikinci cildinin 29. paftasında Galata'nın ana caddesi üzerinde dört kafeşantan yer almaktadır. Bu kafeşantanlar; Cafe Chantant Antilope, Cafe Chantant Afrique, Cafe Chantant Osmanie ve Cafe Chantant Moska olarak adlandırılmıştır (Şekil 2.1.4.). Kafeşantanları balozlardan ayırt etmek için hem konumunun hem de müşteri kitlesinin farklı olduğunu ve kafeşantanların Beyoğlu'nda, balozların ise Galata'da yer aldığını konumları itibariyle de müşteri kitlesinin bu bağlamda şekillendiğini ifade edenlere nazaran, söz konusu harita bu görüşün aksine bir durumu yansıtmaktadır. Goad'ın haritalandırmasına göre, Galata Caddesi üzerinde de kafeşantanlar yer almakta olup bu durum kafeşantanların Galata'da da faal olduklarını göstermektedir. Bu bağlamda Galata'daki balozlar ve kafeşantanlar arasında konum ve müşteri kitlesine dair yapılan ayrımlar, harita verilerine dayanarak geçerliliğini yitirmektedir.

Şekil 7. Beyoğlu ve Galata'daki Kafeşantanların Konumları

Kaynak: Charles Edward Goad, 'Pera & Galata', *Plan d'assurance de Constantinople*, sayı: 2, 1905, SALT Araştırma, Kod: APLGDPEGANDX. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/99240>

19. yüzyıl eğlence hayatında varlık gösteren mekânlar, Osmanlı eğlence anlayışının çeşitlenmesiyle birlikte sundukları hizmetler ve barındırdıkları unsurlar bakımından değişim geçirmiş ve bu süreçte farklı isimlendirmelere tabii tutulmuştur. 19. yüzyılın sonlarından 1922'ye kadar yaygınlık gösteren Amane Kahvehanelerinin tiyatro, konser vb. gösterilere yer verenleri “*Cafe Chantant*” ve “*Cafe Concert*” isimlerini almıştır. Örneğin, *Ahenk* gazetesinin 1900 yılında yayımlanan bir haberine göre Mamiko'nun sahibi olduğu kahvehaneye şantöz (dansçı) getirmesi üzerine mekân “*Cafe Chantant*” olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁰ Bu süreçte eğlence mekânlarının dönüşümü, benzer özelliklere sahip mekânların farklı kaynaklarda değişik isimlerle adlandırılmasına yol açmış ve bu da karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Öte yandan bu durum sadece terminolojik bir karmaşayı değil, aynı zamanda bu mekânların çok yönlü işlevlerini ve farklı kullanım alanlarını da ortaya koymaktadır. Örneğin, Cristal adlı mekân, Sermet Muhtar Alus'un *İstanbul Kazan, Ben Kepçe* adlı eserinde “*cafe chantant*”¹⁸¹ olarak anılırken, *30 Sene Evvel İstanbul* adlı eserinde “*gazino*” olarak tanımlanmıştır. Concordia ise Alus'un *30 Sene Evvel İstanbul* adlı eserinde “*çalgılı gazino*” olarak yer almıştır.¹⁸² Said Naum Duhani'nin ifadesiyle Cristal, “*yarı çalgılı gazino, yarı batakhane*”dir.¹⁸³ Halk arasında ise Cabaret de Nuit (gece kulübü), Cafe Concert (konserli kahve) ve Cafe Chantant (şarkılı kahvehane) gibi eğlence mekanlarının hepsi “*kafeşantan*” olarak adlandırılmıştır.¹⁸⁴ Kafeşantanların mekânsal olarak net sınırlarının bulunmaması hem içerisinde çeşitli performanslar sergilenmesinden hem de diğer eğlence mekânları ile bir arada yer almasından kaynaklanmaktadır. Geç dönem Osmanlı eserlerinde, kafeşantanların çok yönlü bir eğlence mekânı olduğu sıklıkla belirtilmektedir. Selanikli Fazlı Necib'in *Cani Mi Masum Mu* adlı romanındaki kafeşantanda performans sergilenebilecek bir sahne alanı, “maestro” adı verilen bir müzik lideri ve büyük çoğunluğu gayrimüslim

¹⁸⁰ M. Demir, ‘Osmanlı Eğlence Hayatında Bir Alt Kültür Müzikli Kahvehane: Amane Kahvehaneleri’. *Folklor/Edebiyat*, cilt: 24, sayı: 93, Şubat 2018, s. 43-45.

¹⁸¹ “*Buranın karşısında da Kristal denilen bir Cafe Chantant. Kapısından girince sağda solda, bakanı ya leylek ya da bodur yapan aynalar; yukarıdaki salonunda Romanyalı ve Macar kızlardan orkestra; sahnesinde şanlar, danslar; fuayesinde boğuntu...*” Alus, *İstanbul Kazan...* a.g.e., s. 34-35.

¹⁸² “*Bonmarşe'den çıkınca solda Kristal (Kristal Gazinosu. Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'nde Konkordiya'nın karşısında bulunuyordu.) karşısında, şimdi kilise olan yerde Konkordiya (Konkordiya Tiyatrosu. İstiklal Caddesi'nde bugünkü St. Antoine Kilisesi'nin yerinde bulunan bahçeli tiyatro salonu ve birahane. 1871'de açıldı. Birkaç kez değişikliğe uğradıktan sonra, 1906'da yıkıldı.) çalgılı gazino ve tiyatrosu vardı.*” Alus, *30 Sene...* a.g.e., s. 19.

¹⁸³ Kumrular, a.g.e., s. 216.

¹⁸⁴ Yöre, a.g.e., s. 889.

kızlardan oluşan bir müzik takımı bulunmaktadır. Bu mekân, tiyatro binasında yer almış ve düzenlenen programa göre bazen kafeşantan bazen de kafe konser halini almıştır.¹⁸⁵ Tiyatro ve kafeşantanların bir arada bulunduğuna işaret eden bir başka yazar ise Ahmed Midhat'tır. Ahmed Midhat'ın *Avrupa'da Bir Cevlan* adlı anı türündeki edebi eserinde, İsveç'teki bazı küçük tiyatrolar Beyoğlu'ndaki kafeşantanlarla benzerlik göstermektedir.¹⁸⁶ Kafeşantanların gerek tiyatrolarla aynı mekânlar içerisinde yer alması gerek bazılarının isimlerinin sonunda tiyatro ibaresinin bulunuyor olması günümüzdeki tiyatrolarla karıştırılmamalıdır. Kafeşantanların benzer programları Şehzadebaşı ve mesire alanlarındaki salaş tiyatrolarda da uygulanmıştır. Kel Hasan, Abdi (Abdürrezzak), Kavuklu Hamdi gibi dönemin ünlü tuluatçıları, bu iki ortamda da sahne almışlardır. Bu durum tuluat ile kafeşantan gösterilerinin iç içe geçmesine sebebiyet vermiştir.¹⁸⁷ Yusuf Ziya Ortaç'ın *Akbaba* dergisinde yayımlanan "Büyük Ada Vapuru" adlı şiirinde kafeşantan, kapalı eğlence mekânı olmaktan çıkartılarak, açık hava eğlence mekânına dönüştürülmektedir.¹⁸⁸ Şiirdeki vapurun salonlarında dans edilmesi ve caz bandının bulunması kafeşantnlarda görülen özellikleri ve sunulan hizmetleri belirginleştirmektedir (Ek-12). Büyükada vapuru sıradan bir ulaşım aracı olmaktan çıkartılarak bir kafeşantana dönüşmüş ve eğlence merkezi haline getirilmiştir. Bu durum, toplumsal değişimlerin ve modernleşmenin getirdiği yeni alışkanlıkların mekânlar üzerindeki farklı yansımalarını ortaya koymaktadır. Kafeşantanlar, eğlencenin yanı sıra sosyalleşme imkânı da sunan bir mekân yapısına sahiptir. Bilhassa geç dönem Osmanlı'da kadın ve erkeğin bir arada bulunabildiği sınırlı mekânlardan biri olma açısından kafeşantanlar ayrıcalık taşımaktadır.¹⁸⁹

Kafeşantanların kendine has mekânının olmasından ziyade çok yönlü mekânlar içerisinde yer alma durumu sadece Osmanlı sınırları içerisinde rastlanılan bir durum değildir. 19. yüzyıl Avrupa'sındaki kafeşantanlar da çeşitli eğlence unsurlarını bir arada barındıran mekânlar içerisinde yer almıştır. Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevlan* adlı anı türündeki edebi eserinde Viyana'nın popüler bir eğlence mekânını

¹⁸⁵ Selanikli Fazlı Necib, *Canı mı masum mu?*, 1901, s. 247-251.

¹⁸⁶ Ahmed Midhat, *Avrupa'da Bir Cevlan*, İstanbul, 1889, s. 129.

¹⁸⁷ Çilli, *Osmanlı'da Eğlence...* a.g.e., s. 167.

¹⁸⁸ Y. Z. Ortaç, 'Büyük Ada Vapuru'. *Akbaba*, sayı: 260, 1925, 3.

¹⁸⁹ Kumrular, a.g.e., s. 213.

tarif ederken bu mekânın lokanta, kafeşantan, cambazhane, tiyatro, kumar gibi eğlence unsurlarını bir arada barındırdığını belirtmektedir.¹⁹⁰ Alexandre Dumas'ın *Josef Balsamo* (*Joseph Balsamo*) adlı romanındaki Sen Jerman Sokağı'nda bir kafeşantan oteli bulunmaktadır.¹⁹¹ Selanikli Fazlı Necip ise *Cani Mi Masum Mu* adlı romanında bir hotelin alt katında kafeşantan salonunun yer aldığını ifade etmektedir.¹⁹² Kafeşantanların çok yönlü eğlence mekânları olarak varlık göstermesinde hitap ettikleri sınıf ve bu sınıfın eğlence tercihleri arasında bağlantı bulunmaktadır. Alphonse Daudet'in *Genç Fromon ve Büyük Reisler* adlı romanında lokantalar, halk tarafından maddi ve manevi açıdan daha çok tercih edildiği için kafeşantan haline getirilmektedir.¹⁹³ A. Şükrü Adanalı'nın *Denize Kimler Girebilir* adlı romanında ise kafeşantanların müşterileri zenginlerdir. Servet sahibi olarak nitelendirilen bu kişiler, kafeşantarlarda bir yandan hoş müzikler dinler, diğer yandan eğlenceli vakit geçirerek huzur bulmaktadırlar.¹⁹⁴ Kafeşantanlar hem Osmanlı'da hem de Avrupa'da, eğlencenin yanı sıra sosyalleşme ve farklı toplumsal kesimlerin bir arada bulunmasına imkân sağlayan çok yönlü mekânlar olarak öne çıkmıştır. Bu mekânlar, modernleşme sürecinde eğlence kültürünün dönüşümünü anlamak için önemli bir yere sahiptir.

2.2. Kafeşantanların Kontrolü ve Denetimi

Geç dönem Osmanlı'da eğlence yerlerinin bulunduğu bölgedeki toplumsal ahlakı ve sosyal düzeni korumak amacıyla çıkartılan nizamnameler,¹⁹⁵ eğlence mekânları arasında kafeşantanları da kapsamaktadır (Ek-4, Ek-5, Ek-10).¹⁹⁶ Kafeşantan açmak ya da bir mekânı kafeşantana dönüştürmek istenildiği durumda uygulanması gereken bazı kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar devlet tarafından belirlenmiş ve bazı kararlar belediyelere bırakılmıştır. 1916 yılında yayımlanan *Şehremaneti Rûsum-u Belediye Kanunu'nun* dördüncü maddesi gereğince kafeşantanların açılması ve işletilmesi için belediyeden ruhsat alınması zorunlu hale

¹⁹⁰ Midhat, *Avrupa'da...*, a.g.e., s. 1015.

¹⁹¹ A. Dumas, *Josef Balsamo* (*Joseph Balsamo*), 1911, s. 228.

¹⁹² Selanikli Fazlı Necip, a.g.e., s. 360.

¹⁹³ A. Daudet, *Genç Fromon ve Büyük Reisler*, 1896, s. 211.

¹⁹⁴ Ahmet Şükrü Adanalı, *Denize kimler girebilir?*, 1906, s. 50.

¹⁹⁵ Bkz. Tiyatro, sinema, at ve ip cambazları ile vb. lubiyat mahalleri, kafeşantanlar, çalgılı kahveler ve benzeri mahallere dair nizamname; BOA. A.DVN.MKL. 71-12, 29 Zilhicce 1341/12 Ağustos 1923.

¹⁹⁶ N. Van, 'İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyyesi; Kuruluş, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)', Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2012, s. 193.

getirilmiştir. Bu tür eğlence mekânlarından bir defaya mahsus ruhsat harcı alınmıştır. Bunun yanı sıra *Şehremaneti Rûsum-u Belediye Kanunu'nun* on ikinci maddesi gereğince, eğlence mekânlarının işletildiği süre boyunca prestijine, halkın rağbetine ve bulunduğu konuma göre belediye tarafından belirlenen günlük, haftalık veya aylık belediye vergisi ödeme zorunlulukları bulunmaktaydı. Vergilendirme sisteminin birinci sınıfında prestijli ve rağbet gören mekânlar yer almıştır. Kafeşantanlar da geç dönem Osmanlı'nın popüler eğlence mekânlarından olduğu için birinci sınıf vergilendirme sistemine tabii tutulmuştur.¹⁹⁷

Osmanlı Devleti tarafından kafeşantanlar, müzik icrası ve şarkıcılık faaliyetlerini gerçekleştirmek için açılmış eğlence mekânları olarak kabul edilmiştir. Kafeşantan çalışanları olan müzisyenlerin ve çalgıcıların, müşterilerle oturmaları veya dans etmeleri serbest bırakılmıştır. Bu mekânlarda satılacak olan alkollü içki ve alkolsüz içeceklerin fiyatları belediyeler tarafından belirlenmiştir. Kafeşantanlarda lokanta veya pastane olarak hizmet vermek koşuluyla kadehte alkollü içki (müskirat) satışı yapılmasına izin verilmiştir.¹⁹⁸ 18 yaşından küçüklerin, resmi kıyafet giymiş olan devlet memurlarının ve halkın huzurunu bozacak şekilde sarhoş olanların kafeşantana giriş yapması yasaklanmıştır. Toplumsal ahlakı korumak adına kumar, kâğıt ve tavla gibi oyunların oynanmasına ve oynatılmasına izin verilmemiştir. Kafeşantan sahipleri ve müdürleri, mekânda herhangi bir kavga veya suç girişimi olmamasına dikkat etmek ve böyle bir durum olduğunda ise durumu polise bildirmek zorundaydılar. Kamu güvenliğini tehdit edebilecek kazaları, tehlikeleri veya uygunsuzlukları önlemek ve bu tür umumi eğlence mekânlarını denetlemek için polislere yetki verilmiştir. Kafeşantanlarda herhangi bir devlet marşının çalınması ya da söylenmesi yasaklanmıştır.¹⁹⁹ 1908 yılında kafeşantanların kapanış saati 00:00²⁰⁰ iken 1916 yılında bu saat 01:30 olarak değiştirilmiştir. Ancak gerekli görülmesi halinde bu süreyi kısaltma yetkisi polislere bırakılmıştır. Kafeşantanların kapılarında isimlerinin ve numaralarının, salon içlerinde ise içecek fiyatlarının bulundurulması zorunlu tutulmuştur.²⁰¹ Kafeşantanlarda tiyatro gösterisi ya da başka oyunlar sergilenmek

¹⁹⁷ *Şehremaneti Rûsum-u Belediye Kanunu*, 1916, s. 6-24.

¹⁹⁸ Selahaddin Neşet Yargı, *Nizamât-ı Zabita Dersleri*, 1925, s. 126.

¹⁹⁹ Y. Arslanoğlu, *İdare-i Tahkikât: Kısm-ı Evvel Tahkikât-i İbtidaiye*, Matbaa-i Artin Asaduryan, 1911, s. 197-198.

²⁰⁰ Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıracan), *Millet*, sayı: 15, 1908, s. 3.

²⁰¹ Arslanoğlu, a.g.e., s. 198.

istenilirse izin alınması gerekmekteydi. Bu izin sürecinde binanın sağlamlığı, kapasitesi ve hijyenik koşulları belediye tarafından kontrol edilmiştir. Kafeşantanlar bu şartları yerine getirdikleri takdirde tiyatro gibi bir eğlence mekânı olarak kullanılabilmiştir.²⁰²

Bu kurallar, Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel hayatını düzenlemek ve halkın güvenliğini, huzurunu korumak amacıyla oluşturulmuş düzenlemeler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilhassa kafeşantanlar ve tiyatrolar gibi eğlence mekanlarının işleyişi hem sanatın hem de toplumsal düzenin bir arada yürütülmesini sağlama amacını taşımaktadır.

2.3. Kafeşantanı Oluşturan Unsurlar

Osmanlı İstanbul’undaki kafeşantanlar, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında girişimcilik ruhunun somut örneklerinden birini oluşturmaktadır. Müzik, dans ve sosyal etkileşimi bir araya getiren bu mekânlar, girişimciler için bir kazanç kapısı olarak görülmüştür. Çalışanlarına ise kazanç sağlamanın yanı sıra hayatlarını kurtarma hayali kurdurmuştur. Kafeşantandakilerin en kalabalık kısmını oluşturanlar ise hiç şüphesiz, müdavimleridir. Bu müdavimlerin kimisi eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek için kimisi de yasaklanan oyunları (kumar) oynayarak para kazanmak arzusu için kafeşantanlara gitmişlerdir.

2.3.1. Kurucular

Geç dönem Osmanlı İstanbul’unun modernleşme sürecinde sosyal hayatına yön veren hususların başlıcaları; 1838’de önce İngilizlerle ardından da diğer devletlerle imzalanan ticaret antlaşmaları, ilân edilen Tanzimat ve Islahat fermanları ve neticesinde Avrupalı devletlere tanınan kapitülasyonlardır.²⁰³ 1838 yılı itibariyle tüm Osmanlı limanları gibi İstanbul da Avrupa’dan gelen tacir, bankacı ve iş adamı için cazip konuma gelmiştir. Uluslararası ticaretin artması neticesinde ulaşım sisteminin, limanların, posta hizmetlerinin ve iletişimin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkartmıştır. Şehre yeni gelen sakinlerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına otel

²⁰² Yargı, a.g.e., s. 125.

²⁰³ Çilli, *Osmanlı’da Eğlence...* a.g.e., s. 96-101.

ve eğlence mekânları gibi yeni binaların inşa edilmesi zorunlu gereklilik arz etmiştir. Neticesinde de şehrin ekonomik merkezi Galata'da inşa edilen Avrupa tarzı binalara geçmiştir. Özellikle 1840'lardan sonra Galata ve Pera, İstanbul'un Avrupa benzeri semti halini almıştır. Avrupa mallarını satan dükkanları ve Avrupai eğlence mekânları ile Galata, İstanbul'daki Avrupai havasını daha da artırmıştır. Nitekim Galata'daki köklü değişim ilk mertebede 1831'de çıkan büyük yangından sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Galata'da yeni elçilikler, ticari binalar, oteller ve eğlence yerleri açılmıştır. Grande Rue de Pera (İstiklal Caddesi) boyunca Batı tarzı dükkanlar, kafeler, pastaneler açılmış ve tiyatro sahnesi kurulmuştur.²⁰⁴

19. yüzyılda Beyoğlu'ndaki gayrimüslim ve azınlıkların sayısının artış göstermesi neticesinde alışkın oldukları eğlence mekânlarından biri olan kafeşantanların da sayısı artış göstermiştir. Bu kafeşantanların sahipleri çoğunlukla gayrimüslimler ve Levantenlerdir. Bu duruma örnek teşkil edecek, Concordia ve Cristal'in işletmecilerinden bazıları şunlardır:

1871'den önce kafeşantan olarak hizmet veren Concordia, Antonio Ricci ve Luigi Parmeggiani adlarında iki İtalyan ortak işletmeci tarafından açılmıştır. Son demlerinde ise işletmesini Andreas Ksenatos ve Andreas Livadas adında iki Rum devralmıştır. Kafeşantan geçmişine sahip başka bir eğlence mekânı olan Cristal, 1800'lü yılların başlarında Fransız Tiyatrosu adıyla anılmıştır. Geçirdiği yangın sonrasında 1832'de Guistiniani Barthelemy tarafından hizmete açılmıştır. 1862'de binayı devralan Eduardo Salla, Cristal'e balo salonu ve lokanta ekletmiştir.²⁰⁵ Cristal, 1868'de ise M. Sabolle ve Ducrot tarafından devralınarak yeniden açılmıştır. 1898'de kafeşantana çevrilen Cristal,²⁰⁶ 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Petraki Raftopoulos ve Andrea Malias adlı iki Rum işletmeci tarafından devralınmıştır.²⁰⁷

19. yüzyıl İstanbul'unda sayısı hızla artan kafeşantanlar, rağbet gören ve müşteri sıkıntısı çekmeyen bir eğlence mekânı olmuştur. Kurucularına hızla para kazandıran kafeşantanlar, girişimcilik faaliyetleri arayışı içerisinde olanlara başarı sembolü teşkil etmiştir. Nitekim 19. yüzyılda insanların geçimini zorlaştıran bir unsur

²⁰⁴ M. Gül, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu* (Çev. B. Helvacıoğlu), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 43-56.

²⁰⁵ Tuna, a.g.e., s. 235.

²⁰⁶ Akın, *19. Yüzyılın...* a.g.e., s. 286.

²⁰⁷ Tuna, a.g.e., s. 236.

olarak “hayat pahalılığı” durumu söz konusudur. Bu durum dönemin günlük gazetelerinde İstanbul ile bazı Avrupa şehirlerinin karşılaştırılmasına dahi yol açmıştır. *İfham* gazetesinin bir yazısına göre İstanbul Londra’dan sekiz, Paris’ten dört kat daha pahalıdır.²⁰⁸ Bu noktada kafeşantanlar, girişimciler açısından birer kazanç kapısı olarak görülmüştür. Kafeşantanların, kurucularına sağladıkları yüksek gelir dönemin mizah dergilerinde yer almıştır. Örneğin *Latife* dergisinde Alkazar, para kazanmak isteyenlerin örnek alması gereken bir mekândır.²⁰⁹ *Kalem* dergisindeki hayali bir diyalogda ise para kazanmak isteyen iki arkadaş, Beyoğlu’ndaki kafeşantanları kendilerine örnek almıştır.²¹⁰ Benzer bir durum Sedat Simavi’nin *Güleryüz* adlı dergisinde, bir tarih öğretmenin geçimini sağlayabilmek için mesleğini bırakarak önce kooperatife müdür olduğu ardından kooperatifini kafeşantan gibi çeşitli eğlence türlerini bir arada barındıran mekâna çevirdiği anlatılmaktadır.²¹¹ Bu dönüşüm kafeşantanların hem sosyo-kültürel hem de ekonomik işlevini göstermektedir. Öte yandan kafeşantanların eğlence kültürünün yanı sıra ekonomik açıdan da önemli bir işletme modeli olarak kabul edildiğini yansıtmaktadır.

Kafeşantanlarda kadın kuruculara Osmanlı İstanbul’unda rastlanılmasa da sınır dışı örnekleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Pierre Louys’un *Kadın ve Kukla* adlı romanındaki şatoda lüks bir hayat yaşayan kafeşantan müdiresidir.²¹² Diğerisi ise *Akşam* gazetesindeki Amerika’da “Kafeşantan Kraliçesi” olarak tanınan ünlü bir kadındır (Ek- 7).²¹³ Osmanlı’da kadınlar ve erkekler eğlence maksatlı aynı mekân içerisinde 19. yüzyıl modernleşme sürecinde yer almaya başlamıştır.²¹⁴ Bu durum, eğlence mekânlarında kurucu olarak kadın unsurunun yer alması için henüz erken bir dönem olduğuna işaret etmektedir. Osmanlı’da kadınlar, II. Meşrutiyet’in sağladığı özgürlük ortamından faydalanarak dernekler kurmuştur. II. Abdülhamit döneminde kızlar için

²⁰⁸ C. Doğan, “Öteki” *Modernleşme: İstanbul’da Gündelik Hayat, Toplumsal Cinsiyet ve Marjinalitenin Sınırları (1830-1930)*, Kitabevi, İstanbul, 2021, s. 13.

²⁰⁹ “Şu aralık Beyoğlu’nda en güzel en ala en birinci mahal Alkazar’ın gazinosu imiş hatta cümle indinde muteber olduğu için oraya gidenlerden bir mecidiye çeyreği duhuliye alınmış bununla beraber gidenlerin de hesabı yoktur diyorlar bu hesaba bakılır ise para kazanmak isteyenler durmayıp hemen Beyoğlu’nda birer Alkazar Gazinosu açınlar.” Akt. Çilli, *Osmanlı’da Eğlence...* a.g.e., s. 169; Zakarya Beykozluayan, *Latife*, sayı: 18, 24 Ekim 1874.

²¹⁰ Salah Cimcoz ve Celal Esad, *Kalem*, sayı: 41, 1909, s. 3.

²¹¹ Sedat Simavi, ‘Bakkalbaşı’. *Güleryüz*, sayı: 61, 1922, s. 3.

²¹² P. Louys, *Kadın ve Kukla*, 1922, s. 112.

²¹³ ‘Lokantada İzdivaç’. *Akşam*, sayı: 1947, 08 Mart 1924, s. 4.

²¹⁴ Yöre, a.g.e., s. 889.

kurslar açılrsa da toplumsal alanda yaşanan Batılılaşmanın kadınlara ulaşma süreci II. Meşrutiyet ile hız kazanmıştır. Meşruti düzenin bir parçası olmayı başaran kadın, gündelik hayatta aktif roller üstlenmeye başlamıştır. Bu süreçte kadın dernekleri tarafından kadınlara iş bulmaya yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.²¹⁵

2.3.2. Çalışanlar

Galata başta olmak üzere İstanbul'un eğlence mekânlarında müzikli ve danslı çeşitli eğlenceler düzenlenmiştir. Kadın ve erkeğin kamusal alanda geç döneme değin bir arada bulunmasının yasak olması, erkek erkeğe eğlenme mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Müzikli ve danslı geleneksel Osmanlı eğlence mekânlarında, genç yaştaki erkekler çalıştırılmıştır. Bu çalışanların bir kısmı yemek ve içki servis etme görevini üstlenirken bir kısmı da dans etmektedir. Dansçılar, "köçek" ya da "çengi" olarak adlandırılmıştır. Osmanlı'da köçeklerin geçmişini 16. yüzyıla kadar götürebilmek mümkündür. Tanzimat'ın ilanından sonra dönüşüm geçirmeye başlayan Osmanlı eğlence mekânlarındaki diğer unsurlar gibi çalışanlar da bu durumdan nasibini almıştır. Geleneksel Osmanlı eğlence mekânlarının çalışanları olan köçek ve muğbeceler, geç dönemde yerini kadınlara bırakmıştır.²¹⁶

Geç dönem Osmanlı İstanbul'undaki kafeşantarlarda çalışanların büyük çoğunluğu gayrimüslim kadınlardan oluşmuştur. Bu durum, dönemin romanlarında sıkça yansıtılmıştır. Örneğin Ahmed Midhat Efendi'nin *Bahtiyarlık* adlı romanında Avrupa'dan İstanbul'a çalışmak için gelen kadınlar ilk şöhretlerini döneminin ünlü eğlence mekânlarından biri olarak kabul edilen Flamme'de kazanırlar.²¹⁷ Yazarın aynı romanının devamındaki Şinasi'nin horozları ile Beyoğlu'nda Jenayi'nin kafeşantan kızları, huzur verme anlamında karşılaştırılmaktadır.²¹⁸ Kafeşantarlardaki kadınların

²¹⁵ Özer, a.g.e., s. 46-50.

²¹⁶ Çilli, *Osmanlı'da Eğlence...* a.g.e., s. 153, 163.

²¹⁷ "Şimdi şu satırlarımızı okuyan kariler meyanında flama tanıyanlar var ise mutlaka yürek yakacak bir haline dahi duçar olmuş bulunacaklarından şimdiki hatıraları henüz yüreklerini cızlatır. Avrupa'dan gelir gelmez flama baş vurarak ilk şöhretlerini orada arayan sanatkârane nisvan İstanbulca hakikaten en ziyade şöhret almış olanlardır. Şimdiki Konkordiya şimdiki Alkazar acaba bir şey midirler? Halbuki bir zamanki Elhamralar bir zamanki Kafe Kristaller bile Flam'ın yanında pek sönük kalırlar idi." Ahmed Midhat, *Bahtiyarlık*, 1886, s. 24.

²¹⁸ "Şinasi'nin horozlarının sadasından aldığı lezzeti Beyoğlu'nda Jenayi'nin kafeşantan kızlarının sadasından aldığı lezzete kıyas edebilmek kabil midir? Koca Şinasi kümesini tezyin eyleyen hayvanatın her birine adeta yegan yegan âşık olup "onlar beni bahtiyar edecekler ben de onlara hizmet etmeliyim"

eğlence sektöründe hizmet verdikleri için yaptıkları işin kolay ve eğlenceli olabileceği düşünülse de bu kadınlar ağır şartlar altında ve yoğun iş temposunda çalışmışlardır. Suad Derviş'in *Hiçbiri* adlı romanında bahsedilen kafeşantandaki dansçı kızlar, yorucu iş temposundan kaynaklı yorgun ve solgun yüzlerinden tanınmaktadırlar.²¹⁹ Selanikli Fazlı Necib'in *Cani Mi Masum Mu* adlı romanındaki kafeşantan kızlarının mızıka çalmanın yanında güzel giyinmek, süslenmek, müşterilerle ilgilenmek ve müşterilerin yanına gitmek başlıca görevleridir. Eserde güzel ve çirkin olarak ikiye ayrılan kafeşantan kızlarından güzel olanlarının kafeşantan sahibine daha çok para kazandıracağı gerekçesiyle ön planda tutulduğundan bahsedilmektedir. Güzel olmanın sadece kafeşantan sahibinin işine yaradığı, çalışanın ise taciz ve saldırı gibi hoş olmayan davranışlara maruz kaldığı vurgulanarak görünüşte eğlenceli bir hayatı olmasına rağmen kafeşantan kızlarının geçimlerini sağlayabilmek adına zorlu yaşam koşullarına katlanmak zorunda olduğuna işaret edilmektedir. Eserin ilerleyen safhasında kafeşantanda çalışan kadınlar, kafeşantana gelen müşterilerle olan münasebetlerini arttırarak ek gelir elde etmeye çalışmaktadırlar. Nitekim tek gayesi ülkelerine dönüp, kendi ailelerini kurmak ve geleceklerini güvence altına almak olarak bahsedilen kafeşantan kızlarının günlük kazançları dönemin beş kuruşuna denk gelmektedir. Bu noktada umutlarının sefahat ve israfla dolu bir hayatın ardından yoksulluk içerisinde yaşama zorunluluğu ile sınırlı olduğu vurgulanmaktadır.²²⁰

Kadınların kafeşantanlarda çalışmaları istekten ziyade mecburiyete dayanmaktadır. Ahmed Midhat'ın *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı seyahatnamesinin bir bölümünde kafeşantanda çalışan kadınların bu mekânlarda çalışma sebeplerine yer verilmektedir. Bu kadınların birçoğu saygın ailelerden gelse de ticari ya da kumar iflasları yüzünden sokaklara düşmüş ve geçimlerini sağlamak için kafeşantanlarda şarkıcılık, çalgıcılık gibi işler yapmaktadır. Ahmed Midhat'ın eserinde İstanbul, İzmir, Selanik ve Suriye'de çalışan çalgıcı ve şarkıcı kızların Avusturya'dan geldiği belirtilerek, bu durumun Osmanlı'nın yanı sıra Rusya'da da aynı şekilde olduğu ifade edilmektedir.²²¹ Bahsedilen durumla benzerlik barındırsa da farklı bir bakış açısı sunan

diye çok defalar ekmeğini bunlara taksim etmekten kendisi aç kalmıştı.” Ahmed Midhat, *Bahtiyarlık*, a.g.e., s. 68.

²¹⁹ Suad Derviş (Baraner), *Hiçbiri*, Kütüphane-i Sudi Neşriyat, İstanbul, 1923, s. 24.

²²⁰ Selanikli Fazlı Necib, a.g.e., s. 248-250.

²²¹ “-Bunların içinde adeta muteberce familyadan kızlar dahi bulunur imiş. Pederlerinin muamelat-ı ticariye ve sarrafiyede zuhur-i iflas veyahut peder ve birader gibi zükurdan olan vali ve akrabalarının

örnek; Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Kokotlar Mektebi* adlı romanındaki kafeşantarlarda çalışan kadınlar, Batı'da geçimini zor sağlarken Doğu'da lüks hayat yaşamaktadırlar.²²²

1919 yılında yayımlanmış olan bir arşiv belgesinde eğlence sektöründe hizmet veren kadınların sağlıklarının denetimlerine ve sağlıkları için alınacak önlemlere dair uygulamalar yer almaktadır. Bu belgede gazino, kafeşantan, birahane vb. eğlence mekânlarında çalışan kadınların sağlık açısından düzenli olarak tıbbi muayeneye tabii tutulmaları gerektiği belirtilmektedir.²²³ Hem çalışanların hem de halkın sağlığının korunmasına yönelik belirli önlemlerin alındığı ve olası hastalıkların ortaya çıkmasını engellemek istenildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan kafeşantarlarda zührevi hastalıkların görülmeye başlaması, dönemin eserlerinde gece hayatının karanlık tarafını lanse edecek şekilde yansıtılmaktadır. Nitekim Safveti Ziya'nın *Salon Köşelerinde* adlı romanında bir kafeşantan çalışanı olan Siziska, Cristal ve Concordia'nın “*en ucuz, orta malı*” olarak nitelendirilmektedir.²²⁴ Kafeşantların tasvip edilmediği gibi çalışanlarının da tasvip edilmediği ve nitekim kafeşantan çalışanına dahi benzetilmek istenilmediğine dair bir örnek Hasan Bedrettin tarafından çevrilen *Canlı İğne* romanında yer almaktadır. Romanda, Odeon'da çalışan bir aktris “*kafeşantan muganniyesi*” gibi görünmek istememektedir.²²⁵ Burada muganniyeden kastedilen, şarkıcılıktır. Tiyatro oyunculuğunun, kafeşantanda şarkıcılık yapmaktan daha önem atfeden bir iş kolu olarak değerlendirildiği aşıkardır.

kumarda çapkınlıkta servetlerini telef etmesi bu zavallı kızları böyle sokaklara düşüren esbap-ı asliyeden olup içlerinde talim ve terbiyesi yolunda ve hüner ve marifeti değerinde nice biçareler dahi bulunur imiş. Haysiyet-i nisvaniyyesini en ziyade muhafaza ve kaydında bulunanlar kafeşantarlarda sazandelik hanendelik ve hatta tiyatrolarda, gazinolarda filanlarda hizmetçilik suretiyle çalışmaya mecbur olurlar imişse de bu gibi işlerin kazancı pek az olduğundan onların da pek çoğu işte böyle sokağa düşerler imiş. Burada “sokağa düşmek” tabiri bir kadının helak-i maneviyyesi demek olan izaaiyi iffeti manasındadır. Doktor bunları bana anlattıktan sonra dedim ki:

-Fevç fevç İstanbul'a gelip oradan da İzmir'e Selanik'e Suriye'ye yapılan bu Avusturyalı çalgıcı ve şarkıcı kızların sebebi intişarları şimdi anlaşıldı. Doktor epeyce müteessir-ane bir tavırla dedi ki:

-Yalnız İstanbul'a mı ya? Bizim Rusya...” Ahmed Midhat, *Avrupa'da...* a.g.e., s. 1017

²²² “...Parisli adi kafeşantan yosmalarının İstanbul'da Fransızlara, vezirlere maşuka olarak kestanelerin ortasına kurulmuş altın yaldızlı saraylarda huri hayatı sürdüklerini işitiyordum...” H. R. Gürpınar, *Kokotlar Mektebi*, İstanbul, 1929, s. 36.

²²³ BOA. DH.İ.UM. 19-1, 17 Safer 1338/11 Kasım 1919.

²²⁴ Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde*, Muhtar Halid Kitaphanesi, İstanbul, 1910, s. 5.

²²⁵ *Canlı İğne*, 1926, s. 17.

2.3.3. Müşteriler

Osmanlı'nın 19. yüzyılda içinde bulunduğu askeri ve ekonomik sorunlara çözüm olarak uygulamaya koyduğu siyasi politikalar neticesinde bilhassa Beyoğlu'nda gayrimüslim, azınlık ve yabancı nüfusu artış göstermiştir. Bu durum Beyoğlu'nda yaşayan veya konaklayan yabancı milletlere, alışkın oldukları standartlarda hizmet veren mekânların sayısını artırmıştır. Avrupa'dan İstanbul'a gelen yabancılar, kafeşantan vb. eğlence mekânlarına alışkın oldukları için buralarda vakit geçirmeyi tercih etmiştir.²²⁶ Kafeşantan müşteri profilini ağırlıklı olarak yabancılar ve Levantenler oluştursa da 19. yüzyılın sonlarına doğru Türkler de bu mekânlara gitmiştir.²²⁷ 1886'da İstanbul'a gelen Vikont Rene Vigier'in *İstanbul'da Bir Parisli* adlı anı türü edebi eserinde Rumlar ve Türkler, İstiklal Caddesi'nde yer alan bir kafeşantanda Frankfurth Musevi'nin yorumladığı Madame Theo'nun şarkılarını dinlemekte, ulusal şarkılarını okuyan İtalyan ve Macar hanımlarını izlemektedirler.²²⁸ Kafeşantanların hem gidiş amaçları hem de sahip oldukları kimlikler bağlamında birbirinden farklı müdavimleri bulunmaktadır.²²⁹ Müşterilerine sundukları orkestra, pantomim, akrobasi, skeç, bale ve revü gibi gösterilerde yabancı kızların yer alıyor olması, erkeklerin kafeşantana gitmelerindeki başlıca sebeplerdendir.²³⁰ Bu kişiler, kafeşantanlarda çalışan kadınlar uğruna servetlerini, ailelerinin rızıklarını harcamışlardır. Müdavimlerin içinde bulunduğu bu durum, dönemin pek çok eserinde yer almaktadır. Nigâr bint-i Osman'ın *Aks-i Sada* isimli romanında erkeklerin şefkatli bir eş ve huzur bulabilmek için birahane ve kafeşantanlarda dolaştıklarından bahsedilmektedir.²³¹ Halit Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu* adlı romanındaki Behlül, aleni şekilde kafeşantan müdavimlerindendir ve Konkordia'daki şarkıcı kızla ilişki yaşamaktadır.²³² Ahmed Rasim'in *Fuhş-i Atik* adlı romanında Küçük Amelya, Peruz Hanım ve Eleni isimlerindeki şantözler müşterilere kaş-göz işaretleri yaparak, etkileri altına almaya çalışmaktadır. Bu kadınların aşıkları için amaç piyes seyretmek değil, bizzat kadınları seyretmek ve onlarla vakit geçirmektir. Bilakis bunun için localar, ön

²²⁶ Çilli, *Osmanlı'da Eğlence...* a.g.e., s. 97, 166.

²²⁷ Kumrular, a.g.e., s. 213.

²²⁸ Scognamillo, a.g.e., s. 103.

²²⁹ Kabagöz, a.g.e., s. 66-68

²³⁰ *Vatan*, sayı: 293, 1924, s. 3.

²³¹ Nigâr bint-i Osman, *Aks-i Sada*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1898, 133.

²³² H. Z. Uşaklıgil, *Aşk-ı Memnu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2018, s. 103, 343.

sandalyeler, yan koltuklar dolup taşmaktadır.²³³ Bir gencin kafeşantanda çalışan Alman bir kadına âşık olması neticesinde kendi hayatına son verdiği, Reşat Ekrem Koçu'nun *Servet* gazetesinde yer almaktadır.²³⁴

Kafeşantan müdavimleri alkolün de etkisiyle bu eğlence alemine hem kendilerini hem de paralarını kaptırmaktadırlar. Faik Reşad'ın *Netice-i Sefalet* adlı romanındaki kafeşantan müdavimi, alkolün de etkisiyle kafeşantanda çalgıcı kızlara içecekler ısmarlayarak farkında olmadan ne kadar çok para harcadığının şaşkınlığını yaşamaktadır.²³⁵ Nabizade Nazım'ın *Zehra* adlı romanındaki Suphi de tüm parasını kafeşantanlarda bitirenlerdendir.²³⁶ Müdavimleri açısından kafeşantanı cazip hale getiren unsurlar arasında kadın ve içkinin yanında kumar gibi oyunlar da yer almaktadır. Kumar oynayarak para kazanma düşüncesi içerisinde olanlar, kafeşantan yolunu tutmaktadır. Selanikli Fazlı Necib'in *Cani mi Masum mu* adlı romanındaki Nihat Bey, kumar oynayıp para kazanmak için düzenli olarak kafeşantanlara gitmektedir.²³⁷ Nihat Bey'in annesinin rahatsız olmasına rağmen bu duruma kayıtsız kalarak kafeşantanlardan hiç çıkmıyor oluşu, arkadaşı Refik Bey tarafından hayretle karşılanmaktadır.²³⁸

Yukarıda bahsedilen kafeşantan müşterilerinden farklı bir kitleyi hedef gösteren örnek ise K. Boyacıyan'ın *Aravelk*'te yer alan 'Odyan Salimi Hanım' başlıklı köşe yazısında karşımıza çıkmaktadır. Metinde, Jön Türk teşkilatı içerisinde bulunan Türk komitacılar, kafeşantanlarda vakit geçirmektedirler.²³⁹ Bu durum, geç dönem Osmanlı yönetiminden memnun olmayan komitacıların, dikkat çekmemek için toplantılarını kafeşantanlarda yaptıklarını düşündürmektedir. Bu noktada kimliğini gizlemek isteyen müşterilerin kafeşantanlara gittiğini belirtirsek pek de yanılmış olmayız. Nitekim kafeşantanların sadece eğlence için değil, siyasi ve entelektüel amaçlarla da ziyaret edildiği anlaşılmaktadır.

²³³ Ahmed Rasim, *Fuhş-i Atik (Eski Fuhuş Hayatı)-Hamamcı Ülfet*, İskit Yayınları, İstanbul, 1958, s. 80.

²³⁴ R. E. Koçu, 'Elhamra, Alhambra', *İstanbul Ansiklopedisi*, cilt: 9, Koçu Yayınları, 1968, 5010.

²³⁵ Faik Reşad, *Netice-i Sefalet*, 1889, s. 51.

²³⁶ Nabizade Nazım, *Zehra*, K. Bek (haz.), Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 145.

²³⁷ Selanikli Fazlı Necib, a.g.e., s. 262.

²³⁸ Selanikli Fazlı Necib, a.g.e., s. 384.

²³⁹ K. Boyacıyan, 'Odyan Salimi Hanım'. *Aravelk*, sayı: 7971, 1912, s. 2.

3. KAFEŞANTAN ALGISI

Bu bölüm bilhassa geç dönem Osmanlı gazeteci ve yazarları tarafından yansıtılan kafeşantan algısı hakkındadır. Bu bölümde Osmanlı gazete ve romanları başta olmak üzere birçok eserde yer alan kafeşantan hakkındaki eleştirel söylemler ile tartışmalar incelenmektedir. Kafeşantanlara yönelik karşıt tutum sergilenmesinde etkili olan başlıca sebepler analiz edilerek, dönemin toplumsal ve ahlaki bakış açısı ile ilişkilendirilmektedir.

3.1. Kafeşantana Dair Algi

Geç dönemde Osmanlı İstanbul'unun sahip olduğu renkli ve hareketli dokuyla benzer olarak eğlence mekânları da renklenmiş ve kafeşantanlar ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı arasında popüler bir eğlence mekânı olan kafeşantanlar, dönemin Osmanlı gazete ve romanlarında adından sıklıkla bahsettirmektedir. Bu konuda kaleme alınan yazıların büyük çoğunluğu eleştiri niteliğine sahiptir. Örneğin, *Hayal-i Cedit* gazetesinde kafeşantan; “bir nevi tımarhane” olarak tanımlanmaktadır.²⁴⁰ Bu tanımlama, kafeşantanlara sıcak gözle bakılmadığını ve bu mekânların toplumsal kurallara aykırı bulunduğunu yansıtmaktadır. Nitekim bu dönemde kafeşantanların, işlevlerinin yeterince anlaşılmadığını söyleyebilmek mümkündür. Bu duruma açıklık getiren bir örnek olarak, *Geveze* gazetesinde hayali diyalog üzerinden Paris'teki kafeşantanda sergilenen performansın anlaşılmadığı mizahi bir üslupla, karikatürize edilmektedir. (Şekil 8.)

²⁴⁰ Mehmed Rauf, ‘Lügat-ı Cedide’, *Hayal-i Cedit*, sayı: 16, 11 Mayıs 1910, 2.

Şekil 8. Paris’te Bir Kafeşantanda Geçen Hayali Konuşmanın Tasvir Edildiği Karikatür

Kaynak: Kirkor Faik, *Geveze*, sayı: 15, 29 Ağustos 1908.

Benzer şekilde, Alkazar gibi popüler kafeşantanlar, Reşat Ekrem Koçu’nun *İstanbul Ansiklopedisi*’nde “yarı batakhane ve rezaletane” olarak betimlenmektedir.²⁴¹ Salime Servet Seyfi ve Ali Rıza Seyfi tarafından kaleme alınan “*Muazzaz Vatana*” başlıklı şiirde ise Cezayir’in Fransız işgalindeki hali, ulusun maruz kaldığı haksızlıklar ve uğranılan kültürel yozlaşma ele alınmaktadır (Ek-13). Nitekim şiirde yer alan “*ecdadının üstünde kurulmuş ‘kafeşantan’*” ifadesi ile işgalin sadece fiziksel değil, kültürel ve ahlaki boyutları da eleştirilmektedir.²⁴² Bu noktada kafeşantan algısının toplumsal ve ahlaki eleştirilerle iç içe geçtiğini görebilmek mümkündür. Ayrıca, İstanbul’u ziyaret eden seyyahlardan biri olan Edmondo de Amicis, *İstanbul* adlı gezi ve anı kitabında kafeşantan vb. eğlence mekânlarını bayağı olarak nitelendirmekte ve küçümsemektedir.²⁴³ Kafeşantanların basit ve bayağı

²⁴¹ R. E. Koçu, ‘Alkazar Amerika Gazino-Tiyatrosu’, *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 2)*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958, 722.

²⁴² Salime Servet Seyfi ve Ali Rıza Seyfi, ‘*Muazzaz Vatana*’, 1913, s. 15.

²⁴³ “*Türkler tercihan boyalı, çıplak, arsız yüzüz Fransız kadınlarının bir meyhane orkestrası refakatinde hafif meşrep şarkılar söyledikleri tiyatrolara giderler. Bu tiyatrolardan birinin adı o zaman*

bulunarak değersiz olarak nitelendirilmesinde başlıca sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerden biri kafeşantarlarda düzenlenen programların ve sergilenen performansların beğenilmemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, *Hayat* gazetesinde kafeşantarlarda, temaşa namına vodviller sergilenen, dekor namına çuvallar üzerine resimler çizilen ve yetersiz aydınlatmaya sahip, tiyatro sanatına gereken özenin gösterilmediği bir mekân olarak tanıtılmaktadır.²⁴⁴ Benzer nitelikte *Servet-i Fünun* adlı gazetede Taksim bahçesine açılan yeni kafeşantana sahne almak için Fransa'dan, Avusturya'dan ve İtalya'dan kadınlar getirilmesinin bir lütuf gibi algılanmasına karşı çıkılmakta ve bu kafeşantanın üstünün açık olmasının hava koşullarının değişkenliğinin dikkate alınmamasından kaynaklı hem kaliteden uzak hem de önem verilmeden tasarlanan bir mekân olduğu belirtilmektedir. Ayriyeten bu mekânın topluma sanat deneyimi sunmadığı, bundan daha ziyade işletmecisine ticari kazanç sağlama amacı taşıdığı yansıtılmaktadır.²⁴⁵ Benzeri bir duruma yer veren *Yeni Asır* gazetesinde kafeşantarlarda, müşteri çekebilmek için sürekli değişim geçiren, popülerliğe göre şekil alan ve kendi çizgisi olmayan mekânlardır.²⁴⁶ Bu eleştiriler kafeşantarlarda sanatsal ve estetik yönlerden yoksun olduklarını ve bundan mütevellit sadece ticari amaç kaygıları güden bir mekân olarak algılandığını yansıtmaktadır. Kafeşantarlarda değersiz bulunmasındaki başka bir sebep ise çalışanlarının tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır. Bu duruma bir örnek olarak *Karagöz* gazetesinde, Karagöz ve Hacivat arasında geçen hayali diyalogda kafeşantan ve tiyatrolarda kantocuların sahneye sancakla geldiği, kutsal ve namus meselesi olarak atfedilen sancağın bu kantocuların elinde oyuncak haline getirildiğinden bahsedilmektedir.²⁴⁷ Halit Ziya Uşaklıgil'in *Mai ve Siyah* adlı romanındaki Ahmet Cemil karakterinin Kristal kafeşantanında sahne alan kadınlar hakkındaki sözleri şu şekildedir:

Elhamra idi ve Pera Caddesi'ndeydi: sahnesinin kapısına kadar her zaman kırmızı feslerle dolu uzun bir salon. Bu hafif meşrep şarkılar nedir ve bu pervasız kadınlar hangi hareketlerle Türklere imalı sözleri anlatmak maharetini gösterirler; tasavvur etmeye de inanmaya da imkân yoktur." Amicis, a.g.e., s. 137.

²⁴⁴ *Hayat*, sayı: 17, 24 Mart 1927, 16.

²⁴⁵ Ahmet İhsan Tokgöz, *Servet-i Fünun*, sayı: 990, 26 Temmuz 1910, 2.

²⁴⁶ Ali Şevket, 'Servet Tuzağı', *Yeni Asır*, sayı: 151, 13 Şubat 1897, 2.

²⁴⁷ Burhan Cahit, Orhan Seyfi Orhon, R. Ahmed, Sedat Simavi, Ali Fuad, *Karagöz*, sayı: 175, 19 Mart 1910, 3.

“Pervasız kahkahalar... Geniş tebessümler... Baygın nazarlar... Sonra bir sürü alkış! Sebep? Türlü emraz ile karılmış sesiyle, türlü sefahatlerde yıpranmış boyalı suratıyla şu duman dolu kahvenin pis havasına karşı söylediği, daha doğrusu bağırdığı, müstekreh bir Alman şarkısının anlayamadıkları letafetine mi? ‘Senin için ölüyorum’ derken bacağına kaldıran, ‘mehtaba karşı güzelim’ derken polka oynayan, şurada biftekle bir tabak makarna dilenmek için kim bilir nerede işitip de ne yolda indi değişikliklere uğrattığı bir parçayı her gece şurada bir iştira pazarına çıkaran bu kadının gülünç vaziyetlerine mi?...”²⁴⁸

İstanbul Ansiklopedisi’nde ise kafeşantan çalışanlarının sergiledikleri oyunlar, “ne olduğu belirsiz, ortaoyunun sahneye çıkarılmış kaba bir taslağından ibaret yave döküntüleri” olarak ifade edilmektedir.²⁴⁹

Kafeşantan çalışanları, dönemin bazı gazete ve romanlarında bazen kıyaslamalara tabii tutulmakta bazen de değer belirlemelerinde örnek olarak yer almaktadır. *Darül-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*’nda modern toplumların ekonomik yapısında paranın herkes için aynı ölçüde geçerli olduğundan ve bu durumun demokratik bir uygulama olduğundan bahsedilirken bir “*kafeşantan muganniyesinin*” (şarkıcısının) resmi ile ünlü birinin çizdiği kadın tablosunun fiyatlarının aynı olabileceği örneği verilmektedir.²⁵⁰ Normal şartlarda fiyatlandırmalarının farklı olduğu üstü kapalı olarak belirtilen bu örneklenmede, kafeşantan şarkıcısının resminin düşük değeri simgelediği hem kafeşantanların hem de kafeşantarlarda çalışanların sanat veya sanatçı değeri taşımadığı (diğer kaynaklardan da görüleceği üzere) anlaşılmaktadır. Benzer nitelikte bir kıyaslama *Vakitsiz Açılmış Bir Kız* adlı romanda yer almaktadır. Romanda, iki kişi arasında geçen hayali diyalogda hayatını kafeşantarlarda sürdüren kadınlara göre kendi kızının daha değerli olduğundan bahseden bir kişi, kızına daha fazla para ödeme yapılmasını talep etmektedir.²⁵¹ Kafeşantan çalışanlarıyla kıyaslama yapılan bir örnek Yusuf Ziya Ortaç’ın *Akbaba* adlı mizah gazetesinde yer almaktadır. *Akbaba*’daki Nevbere Hanım, çağa ayak uydurarak değişim geçirmiş, “*en bayağı kafeşantan kızlarının bile*

²⁴⁸ H. Z. Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2001, s.166.

²⁴⁹ Koçu, *Alkazar Amerika*... a.g.e., 722.

²⁵⁰ *Darü’l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 3, 22.

²⁵¹ *Vakitsiz Açılmış Bir Kız*, Manzume-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1912, s. 37.

yapmaktan haya edecekleri kadar boyanmış, açılmış ve saçılmıştır.”²⁵² Bu örnekler kafeşantan çalışanlarının değerinin düşük olduğunu ve genellikle küçümsendiklerini anlaşılır hale getirmektedir.

3.1.1. Medeniyet ve Kafeşantan Meselesi

Geç dönem Osmanlı’da görülmeye başlanılan Batı kültürü öğelerinin toplumun bazı kesimleri tarafından medeniyet olarak algılanması, bilhassa mizah gazetelerinde bazı yazarlar tarafından eleştirilmektedir. Örnek olarak Teodor Kasap’ın sahibi olduğu ünlü mizah gazetesi *Diyojen*’de, medeniyette “derece-i kemale” erişmiş olan Osmanlı’da kafeşantan, balo, tiyatro, gazete vb. birçok unsurun bulunmasına rağmen Frenklerin Osmanlıları medeniyetten geri kalmış bulmalarının nedenleri yazar tarafından sorgulanmaktadır. Bu sorgu üzerinden ironi yapan yazar, gerçekleştirilen yeniliklerin medenileşmekten ziyade taklitçilik olduğunu ifade etmektedir.²⁵³ *Diyojen*’in başka bir sayısında Alkazar’a giden iki arkadaşın hayali diyalogu üzerinden İstanbul’daki kafeşantanların kötü bir taklitten ibaret olduğu ve bu mekânlara hem para hem de vakit kaybı yaşanmaması için gidilmemesi gerektiği belirtilerek okuyucular uyarılmaktadır.²⁵⁴ Benzer nitelikte Seyyid Hasan Tebrizi’nin *Cingöz* gazetesinde, modernleşme adına yapılan çalışmaların Batı etkisi altında kalınan Fransız kültürünün unsurlarıyla dolu olduğuna dikkat çekilmekte ve kafeşantan gibi eğlence mekânlarında yaşananlar üzerinden toplumsal çelişkilere vurgu yapılmaktadır. Yazar, *züppe* olarak nitelendirdiği kişilerin Batı tarzı eğlencelere olan düşkünlüğünü, kafeşantan gibi eğlence mekânlarında geçirdikleri vakti anlamsız bulmakta ve bu durumun medeniyetten uzak olduğuna işaret etmektedir.²⁵⁵ Benzer nitelikte Cemal ve Mehmed Rauf’un *Hayal* gazetesinde, Batı kültürü eğlence mekânlarından biri olan kafeşantanalarda çalışan kadınların gençlere verdiği maddi ve manevi zararlar belirtilerek, kafeşantanlar medeniyetten uzak, ahlakdışı bir mekân olarak yansıtılmaktadır.²⁵⁶ Bu yazılarda kafeşantanların Batı kültürünün bozulmuş bir

²⁵² Y. Z. Ortaç, ‘Zavallı Ressam’, *Akbaba*, sayı: 193, 09 Ekim 1924, 3.

²⁵³ Teodor Kasap, *Diyojen*, sayı: 121, 25 Mayıs 1870, 1.

²⁵⁴ “Demek ki bunlar dünyada olmadık bir oyun oynamışlar. Eyvah bizim vaktin beyhude geçtiğine vah aman. Efendinin devam ve sebatına yazık. Yazık paracıklara. İşte Beyoğlu’nun hal ü şanı. İşte Alkazar’ın oyunu. Bak bak da ibret al!” Teodor Kasap, *Diyojen*, sayı: 74, 11 Aralık 1871, 1.

²⁵⁵ Seyyid Hasan Tebrizi, *Cingöz*, sayı: 5, 24 Eylül 1908, 3.

²⁵⁶ Cemal ve Mehmed Rauf, *Hayal*, sayı: 117, 18 Kasım 1874, 1.

yansıması olarak görülmesi ve toplumsal eleştirilerin yapılması, dönemin Batı etkisi altındaki eğlence anlayışına yönelik tepkilerini yansıtmaktadır.

3.1.2. Kafeşantanların Edebe Mugayir Bulunma Meselesi

Kafeşantanlar, bazı gazetelerde medeniyetten uzak olmanın yanı sıra ahlaka da uygun olmayan, bundan mütevellit toplumu olumsuz etkileyen yerler olarak yansıtılmaktadır. Bu noktada bir örnek olarak *Büyük Gazete*'de “*sefahat mahalleri*”²⁵⁷ olarak adlandırılan eğlence yerlerinden halka açık olanlar “*kafeşantan mahalleri*” daha özel yerler ise “*mezun mahalleri*” olarak iki kategoriye ayrılmaktadır.²⁵⁸ Bu ayrım, dönemin eğlence mekânlarına dair algıyı ve ahlaki ayrışmayı ortaya koymaktadır. *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde içlerinde “*kabadayılar*” da bulunduğu “*ayaklı kumarbazların*” kafeşantan mahallerine dadandıkları ve bunların polis tarafından takip edilerek engellenmeye çalışılsa da bazı dönemlerde tekrar varlık gösterdiklerinden bahsedilmektedir.²⁵⁹ *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinin başka bir sayısında ise kafeşantanlarda hem oynanılan oyunların halkın ahlakını bozduğu hem de oyuncuların sahnede ahlaka uygun olmayan sözler sarf ettikleri belirtilerek, bu oyunlara nasıl ruhsat verildiği sorgulanmakta ve tiyatro müfettişleri göreve davet edilmektedir.²⁶⁰ Kafeşantanların çocukların ve gençlerin ahlakına uygun yerler olmadığı *Karagöz* gazetesinde Hacivat ve Karagöz arasında geçen hayali bir diyalog üzerinden yansıtılmaktadır.²⁶¹ Benzer ifadeler *Karagöz* gazetesinin başka bir sayısında, daha detaylı biçimde yer almaktadır. Karagöz ve Hacivat arasında geçen hayali diyalogda, tiyatro salonlarında düzenlenen gösterilerde kadınların ve kantocuların yer alması toplumsal ahlaka aykırı olarak değerlendirilmekte ve bu gösterilerin çocuk ve gençler yer almadığı için kafeşantanlarda sergilenmesinin daha uygun olacağından bahsedilmektedir.²⁶² Ali Şevket'in sahibi olduğu *Yeni Asır* gazetesinde ‘Servet Tuzağı’

²⁵⁷ Ahlaka uygun olmayan yerler.

²⁵⁸ “*Kafeşantanları İstrazyorg, Nikola, Kafe do Frans, Gambrinos, Gazino Dorop, Yakorinya, Rovayyal, Epiros, İtalofoş ve şimdiki Eldoradone yerindeki ilave namındaki gazino ve Okt Gülistan namı verilen Osmanbey gazinoları ve diğerleri mezun Angleter, mezun İtalyan, mezun Fransız namlarını alan pansiyon ve Konkordiya ve Kristal gibi balozlar idi.*” *Büyük Gazete*, 19 Ocak 1928, 6.

²⁵⁹ Ahmed Midhat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*, sayı: 4463, 22 Mayıs 1893, 4.

²⁶⁰ Ahmet Midhat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*, sayı: 2601, 11 Şubat 1887, 3.

²⁶¹ Burhan Cahit, Orhan Seyfi Orhon, R. Ahmed, Sedat Simavi, Ali Fuad, *Karagöz*, sayı: 935, 03 Şubat 1917, 3.

²⁶² Burhan Cahit, Orhan Seyfi Orhon, R. Ahmed, Sedat Simavi, Ali Fuad, *Karagöz*, sayı: 153, 29 Aralık 1909, 2.

başlığı altında bahsedilen kafeşantanlar, Batı medeniyetinden gelen “*en büyük servettir*” (!) ve ahlaki bozulmanın birinci kaynağıdır (Ek-8).²⁶³ Kafeşantanların işleyişinden bahseden yazar, bu mekânları açanların tek gayesinin para kazanmak olduğunu ve bu noktada ahlaki değerleri dahi göz ardı ettiklerini belirtmektedir. Neticesinde kafeşantanlar, toplumsal çürümenin gerçekleştiği ticari bir mekân olarak yansıtılmaktadır. *Yeni Asır* gazetesinin başka bir sayısında da kafeşantanlarda çalışan kadınların “*safdil*” olarak nitelendirilen erkeklerden faydalanarak geçimlerini sağlamaya çalıştıkları ancak bu erkeklerin hem ahlaklarını hem paralarını hem de gönülleri bu kızlara kaptırdıkları ifade edilerek yazar tarafından okuyucular uyarılmaktadır.²⁶⁴ Benzer durum *Çaylak* gazetesinde “*hüngür hüngür ağlanacak hal*” olarak değerlendirilmektedir.²⁶⁵ Diğer gazetelerle benzer olarak *Şura-yi Ümmet* gazetesinde de kafeşantanlar, Batı kültürünün “*sefihane*” bir mekânı olarak nitelendirilmektedir. Ancak diğerlerine nazaran farklı bir perspektif sunan bu gazetede dönemin ekonomik, toplumsal ve ahlaki sorunlarına da değinilerek, zengin kesimin kırsalda geçim sıkıntısı çeken insanlara yardım etmek yerine kafeşantanlarda yaptıkları harcamalar eleştirilmektedir. Yazar, kafeşantanlarda yapılan harcamaların füzuli olduğuna işaret ederek kafeşantanların topluma fayda sağlamadıklarını belirtmekte ve kafeşantanlara giden kesimi, muhtaç durumda olanlara yardım etmeye davet etmektedir.²⁶⁶

Hikmet gazetesinde kafeşantanlardan ziyade kafeşantana gidenler ağır biçimde eleştirilmektedir. *Hikmet*’te, geç dönem Osmanlı aydın ve yazarları arasında belirli bir kesimin Batı kültürüne yönelim gösterdiği ve neticesinde de sahip oldukları medeniyet anlayışını sınırlandırdıkları ifade edilmektedir. Yazara göre bu sınırlar: “*medeniyetten uzak, eğlence bağlamında sürülerle kafeşantanlardan ve ahlaka uygun olmayan bir yaşam tarzından ibarettir.*” Bu kişilerin kendilerini medeniyet öncüsü saydıkları ancak hakikatte gösterişçi bir hürriyetperver, sözde vatansever ve yüzeysel bir sosyalizm anlayışına sahip oldukları yazar tarafından ifade edilmektedir. Yazarın başka bir deyişiyle bu kişiler; “*nazir olmak için memleketin umumi bir kafeşantan olmasına*

²⁶³ Ali Şevket, ‘Servet Tuzağı’, *Yeni Asır*, sayı: 150, 10 Şubat 1897, 3.

²⁶⁴ Ali Şevket, ‘Servet Tuzağı’, *Yeni Asır*, sayı: 151, 13 Şubat 1897, 2.

²⁶⁵ “*Ramazan ayında Beyoğlu’na gidip Alkazar’daki kızlarla ilgilenen şıklar.*” ‘Hüngür Hüngür Ağlanacak Hal’, *Çaylak*, sayı: 63, 17 Ekim 1876, 3-4.

²⁶⁶ Bahaddin Şakir, *Şûrâ-yi Ümmet*, sayı: 158, 12 Mart 1909, 5.

*kemal-i hayr-ı ümitle intizar eylerler...*²⁶⁷ Benzer nitelikte *Saadet* gazetesinde kafeşantanlara giden kişilerin terbiyeden yoksun oldukları ve kafeşantlardaki “*hevaperest*” (eğlenceye düşkün) kadınlarla “*sefih*” (ahlaksız, ölçsüz) bir şekilde hayat geçirdikleri belirtilmektedir.²⁶⁸

Geç dönem Osmanlı gazetelerinin bazılarında, kafeşantan açanlar ve kafeşantlarda çalışanlar toplumun ahlakını bozan unsurlar arasında yer almakta ve eleştirilere tabii tutulmaktadır. Bu konuyla alakalı *Sebilü'r-Reşad* gazetesindeki polis müdüriyetine verilen dilekçeye göre İstanbul'daki ahlaki çöküşten bar, kafeşantan, lokanta gibi Rusların açtığı mekânlar ve Rus kadınlar sorumlu tutulmaktadır. Dilekçede bu gibi yerlerde her gece Türk gençlerinin sağlık, servet ve namuslarının felakete sürüklendiği belirtilmektedir. Ayriyeten Türk kadınlarının Rus kadınlarıyla olan teması ve bu kadınların gösterişli hayatları, genç Türk kızlarının ahlak anlayışını ve değerlerini tehdit ettiği ifade edilmektedir.²⁶⁹ *Sebilü'r-Reşad* gazetesinin farklı bir sayısında ise Kahire'deki kafeşantan ve gazino sahiplerinin Galata'dan Rum ve Ermeni kadınları getirterek bu kadınlara Türk isimler vermeleri, Türk müziğini ve Türk kültürünü temsil ettiklerini iddia etmeleri yazar tarafından Türk kadınlarının saygınlıklarını ve itibarlarını zedeleyebileceği neticesiyle eleştirilmekte ve bu durumun toplum nezdinde de kabul görmemesi gerektiği ifade edilmektedir.²⁷⁰ İtibar kaybetme hususuna benzer nitelikte *Sırat-ı Müstakim* gazetesinde Osmanlı ordusunda görevli devlet memurlarının görev saatleri içerisinde ve üniformalı olarak kafeşantanlara gitmesi eleştirilmektedir. *Sırat-ı Müstakim*'de kafeşantanlara giden Osmanlı ordusundaki zabıtların hem görevlerini ihmal ettiklerinden hem de toplum nezdinde saygınlıklarını yitirebileceklerinden bahsedilmektedir. Bilhassa kafeşantanları “*sefaletthane*” olarak nitelendiren yazar, bu mekanlara ordu görevlilerinin gitmemesi gerektiğini belirtmektedir.²⁷¹

²⁶⁷ *Hikmet*, sayı: 40, 19 Ocak 1911, 2.

²⁶⁸ ‘Kadınların Vezaif-i Asliyesi’, *Saadet*, sayı: 248, 26 Ekim 1885, 3.

²⁶⁹ H. Eşref Edib (Fergan), ‘Fesih ve Fücur Amilleri’, *Sebilü'r-Reşad*, sayı:555, 30 Ağustos 1923, 78.

²⁷⁰ H. Eşref Edib (Fergan), *Sebilü'r-Reşad*, sayı: 626, 20 Kasım 1924, 14.

²⁷¹ H. Eşref Edib (Fergan), *Sırat-ı Müstakim*, sayı: 121, 29 Aralık 1910, 13.

3.1.3. Kafeşantandaki Kumar Meselesi

Kafeşantandar, dönemin bazı gazetelerinde ahlaki çöküntünün yanı sıra ekonomik çöküntü kaynağı olarak yansıtılmaktadır. Kafeşantandara gidenler hem eğlence adına harcamalar yapmakta hem de yasak olmasına rağmen kumar oyunları oynamaktadır. Bu duruma bir örnek olarak *Yeni Asır* gazetesinde, kafeşantanda oturan Nihat Bey ve arkadaşı Cevat Bey'in arasında geçen hayali diyalogda kumarhaneye çevrilen bazı kafeşantan ve kahvehane gibi mekânlarda insanların sarhoş edildiği ve paralarının alındığından bahsedilmektedir.²⁷² S. S. Cox *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları* adlı kitabında, kafeşantanda kumar oynayan Müslüman bir gencin bin dolar kaybettiğini duyduğundan bahsetmektedir.²⁷³ *Basiret* gazetesinde de kafeşantandarda para kazanmak uğruna kumar oynayarak sürekli para kaybedenlerden bahsedilmektedir.²⁷⁴ Benzer nitelikte *Yıldız* gazetesinde kafeşantandar, hem kültürel yozlaşmanın, ahlaki ve toplumsal çöküşün yaşandığı bir “sefalet mekânı” hem de kumar gibi oyunlar oynatılan bir “kumarhane” olarak tanıtılmaktadır. Yazar, “*Frenk mikropoları*” ifadesini kullanarak, Batı kültürünü olumsuz bir metafor üzerinden aktarmakta ve bu kültürün Osmanlı toplumuna zarar verdiğini belirtmektedir (Ek-9). Gazetede, kafeşantandardaki çalgıcı kızlar ve matmazeller günün her saati toplumun çeşitli kesimleriyle ilişki kurarak gençlerin aklını çeldikleri için bu durumdan rahatsızlık duyan Müslüman ve gayrimüslim toplum üyeleri tarafından beş yüz imzalı dilekçe verildiğinden ve bazı kadınların ülkeden gönderilmesi sağlandığından bahsedilmektedir.²⁷⁵ Eleştiri ve uyarı içeren gazetelerden farklı olarak *Mürüvvet* adlı gazetede, kafeşantandarda kumar oynatılmasını engelleyen Beyoğlu'ndaki teftiş kolu yetkililerine teşekkür metni yer almaktadır (Ek-6).²⁷⁶ Bu yazı, bazı önlemler ve düzenlemelerle bu mekânların topluma daha uygun bir hale getirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Geç dönem Osmanlı Devleti'nin askeri, ekonomik ve siyasi olarak geçirdiği sıkıntılı süreç göz önünde bulundurulduğunda yeniliklere karşı tutum sergilenmesinin

²⁷² Ali Şevket, ‘Servet Tuzağı’, *Yeni Asır*, sayı: 152, 20 Şubat 1897, 2.

²⁷³ S. S. Cox, *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887* (Çev. G. Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 458.

²⁷⁴ Basiretçi Ali Efendi, *Basiret*, sayı: 1657, 11 Kasım 1875, 1.

²⁷⁵ *Yıldız*, sayı: 6, 04 Nisan 1909.

²⁷⁶ ‘Beyoğlu Kumarhaneleri’, *Mürüvvet*, sayı: 89, 27 Kasım 1890, 4.

sebebi geleneksel değerleri koruma çabasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda dönemin gazeteci ve yazarlarının hâkim olduğu kafeşantan algısının kökeninde, kafeşantanların geleneksel değerlerden uzak olması yatmaktadır. Dolayısıyla kafeşantanlar ekonomik sömürü, ahlaki yozlaşma ve toplumsal düzenin bozulması gibi birçok olumsuzluğun merkezi olarak yansıtılmıştır. Dönemin Osmanlı basınında ve edebi eserlerinde yer alan eleştiriler, yalnızca kafeşantanlara yönelik tepkiyi değil, Osmanlı modernleşmesinin sancılı bir sürecine işaret etmektedir. Kafeşantanlar, toplumsal ayrımları ortadan kaldırarak, kamuya yeni bir hem eğlence hem de sosyalleşme mekânı kazandırırken, aynı zamanda ahlak ve kimlik üzerinden tepkilerle karşılaşmıştır.

SONUÇ

19. yüzyıl Osmanlı İstanbul'u, renkli ve hareketli görünüm kazanarak dönüşüm geçiren bir başkenttir. İmzalanan ticaret antlaşmaları ve yabancı devletlere tanınan ekonomik, siyasi ve ticari ayrıcalıklar neticesinde İstanbul'un nüfusundaki çeşitlilik artmıştır. İstanbul'da bilhassa yabancıların ve gayrimüslimlerin ağırlıklı olarak bulunduğu semt Beyoğlu'dur. Geç dönem Osmanlı İstanbul'unda Beyoğlu, Batı tarzı eğlence mekânlarına ev sahipliği yapan bir semt halini almıştır. Aynı süreç içerisinde Direklerarası ise geleneksel dokusunu koruyarak yeni eğlence mekânlarını da bünyesinde barındıran kültür sentezi merkezine dönüşmüştür. 19. yüzyılda İstanbul'un renkliliği ve hareketliliği ile paralel olarak eğlence mekânları da renklenmiş ve çeşitlenmiştir. Bu dönemde İstanbul'un geleneksel eğlence mekânları çağa ayak uydurarak dönüşüm geçirmiş ve yeni türlerini ortaya çıkarmıştır. Değişime ayak uyduran geleneksel eğlence mekânlarının başında kahvehaneler yer almaktadır. 19. yüzyılda İstanbul kahvehanelerinin yeni türleri ortaya çıkmıştır. Bunlar; kıraathaneler, kafeler, kafeşantanlar, çayhaneler, semai/çalgılı kahvehanelerdir. Değişim geçiren bir diğer eğlence mekânı ise meyhanelerdir. Bizans döneminden beri İstanbul'da varlığını sürdüren meyhanelerin, baloz adında yeni bir türü 19. yüzyılda bilhassa Galata'da ortaya çıkmıştır.

İlk açılış tarihine dair net bir bilgi bulunmayan kafeşantanlar, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıl başları arasında ağırlıklı olarak Beyoğlu'nda ve kısmen Galata'da yer almış, kahvehane ve meyhanelerle benzer özelliklere sahiptir. Kafeşantanlar hem çok programlı eğlencelere ev sahipliği yaptığı hem de dönemin diğer eğlence mekânları ile aynı mekânı paylaştığı için sarmal yapıda ve çok fonksiyonlu bir eğlence mekânıdır. Dolayısıyla kafeşantanların net sınırı bulunmamaktadır ve kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Kafeşantanları geleneksel Osmanlı eğlence mekânlarından farklılaştıran husus ise bilhassa gayrimüslimler tarafından işletilmesi ve çalışanlarının büyük ölçüde gayrimüslim kadınlardan oluşmasıdır. Bu durum kafeşantanlara farklı bir doku kazandırmıştır. Kadınların çalışan olarak da olsa kafeşantanlarda bulunuyor olması eğlence mekânlarındaki cinsiyet ayrımlarını ortadan kaldırmıştır. Kafeşantanların İstanbul'daki faaliyetleri ile Kırım Harbi esnasında Osmanlı'ya destek olmak için Fransız askerlerinin İstanbul'a gelmeleri aynı süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Neticesinde de Fransız askerleriyle beraber kendi kültürlerinin ürünü

olan kafeşantanlar Beyoğlu'nda görülmeye başlanmıştır. Kafeşantanlarda, alkollü-alkolsüz içecek servisleri yapılmış ve müzikli, danslı eğlenceler düzenlenmiştir. Kafeşantanlar, dönemin diğer eğlence mekânları ile hem benzer özelliklere sahiptir hem de bir arada yer aldığı için farklı kaynaklarda çeşitli isimlendirmelere tabii tutulmuştur. Bu durum kafeşantanların hem yerlerinin ve isimlerinin tespit edilmesini hem de sınırlarının belirlenmesini zorlaştırmıştır. Doğrudan kafeşantan adıyla açılan eğlence mekânları olduğu gibi zaman içerisinde popülariteye göre kafeşantan ismini alan ya da farklı eğlence mekânlarını bir arada barındıran kompleks binalar içerisinde yer alan kafeşantanlar da bulunmaktadır.

19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında Beyoğlu'ndaki popüler kafeşantanlar; Cristal, Concordia, Trocadores, Alkazar, Courren, Flamme, Alhambra'dır. Ayrıca Taksim Bahçesi içerisinde de bir kafeşantan açılmıştır. Doğrudan kafeşantan olmayan bu mekânlar, dönemin popüler eğlence anlayışına göre değişim geçirerek belirli bir dönem kafeşantan olmuştur. Kafeşantanları dönemin diğer eğlence mekânlarından ayırt edebilmek adına ağırlıklı olarak Beyoğlu'nda bulunmasından da kaynaklı olarak sadece bu bölge ile sınırlandırmamak gerekmektedir. Nitekim Galata'da da kafeşantanlar yer almıştır. Bu durum dönemin haritalandırmalarında açıkça ortaya çıkmaktadır. Afrique, Antilope, Moska, Osmanie adlı eğlence mekânları Galata'da yer almış ve doğrudan Cafe Chantant olarak adlandırılmıştır. Kafeşantanların hem Beyoğlu'nda hem de Galata'da ana cadde üzerinde yer alıyor olması, bu eğlence mekânlarının popülarliğinden kaynaklanmıştır.

Kafeşantanların varlığı devlet tarafından resmi olarak tanınmış ve kafeşantan açmak ya da bir eğlence mekânını kafeşantana dönüştürmek istendiği takdirde uygulanması gereken kurallar yine devlet tarafından belirlenmiştir. Kafeşantan açabilmek veya işletebilmek için ruhsat alınması ve bir defalık ruhsat harcı ödenmesi zorunlu tutulmuştur. Bunun yanı sıra kafeşantanlar, popüler eğlence mekânı olarak kabul edilmiş ve birinci sınıf vergilendirme sistemine tabii tutulmuştur. Devlet nezdinde kafeşantanlar, müzik faaliyetlerini gerçekleştirmek için açılmış eğlence mekânı olarak kabul edilmiştir. Toplum ahlakını gözetebilmek adına ve ortaya çıkabilecek olumsuz olaylara önlem amaçlı kafeşantanlara 18 yaşından küçüklerin, resmi kıyafet giymiş devlet memurlarının ve sarhoşların girmesi yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra kumar, kâğıt ve tavla gibi oyunların oynanmasına ve oynatılmasına da

izin verilmemiştir. Kafeşantanların hem işletmecileri hem de kurucuları gayrimüslimlerdir ve devlet tarafından yasaklanmasına rağmen bu kafeşantlarda kumar gibi oyunlar oynatılmıştır. Bu durum gayrimüslimlere tanınan kapitülasyonlardan kaynaklanmıştır. Kafeşantanların denetiminden polis teşkilatı sorumlu tutulmuştur. Kafeşantlarda tiyatro gibi oyunlar sergilenmek istenilirse izin alınması zorunludur. Nitekim tiyatro gibi oyunlar düzenlendiği için kafeşantlarda performans sergilenebilecek sahne alanı vardır. Neticesinde kafeşantlarda kanto, tuluat, pandomim, bale, sihirbazlık, akrobasi numaraları ve hafif revü türünden karışık gösteriler düzenlenmiştir. Kafeşantanlar, kurucularına hızla para kazandırmış ve girişimcilik faaliyetleri arayışı içerisinde olanlara başarı sembolü teşkil etmiştir. Kafeşantlarda bir müzik lideri ve gayrimüslim kadınlardan oluşan müzik takımı vardır. Bu kadınlar, başta Avusturya olmak üzere birçok farklı ülkeden gelmiş, geçimini sağlamak ve geleceklerini kurtarmak ümidiyle kafeşantlarda çalışmışlardır. Nitekim bu kadınlar, müdavimleri açısından kafeşantı cazip hale de getirmiştir. Kafeşantanlar, varlık gösterdikleri süreç boyunca toplumun yoğun ilgisine mazhar olmuş bir eğlence mekânıdır. Kafeşantlara gayrimüslim erkeklerin yanı sıra Müslüman erkekler de gitmiştir. Dolayısıyla kafeşantanların müşteri kimliği heterojen bir yapıya sahiptir. Kafeşantanların müdavimi haline gelen bu kişiler, kafeşantan çalışanlarına ve kumar gibi oyunlara paralarını harcamışlardır. Kafeşantlarda gayrimüslim kadın çalışan bulunması, müşterilerin bu kadınlarla samimiyet kurması, kumar gibi oyunların oynanması vb. birçok durum, hem dönemin gazeteci ve yazarları tarafından sıkça eleştirilmiş hem de kamu tarafından belediyeye şikâyet dilekçeleri verilmesine sebebiyet vermiştir.

Tezde elde edilen bulgular, kafeşantanların Osmanlı modernleşme sürecinin toplumsal, kültürel ve mekânsal yansımalarını barındıran ve toplumsal ayrımları ortadan kaldıran birer sosyalleşme mekânı olduğunu göstermektedir. Fakat kafeşantanlar Osmanlı basınında ve edebi eserlerinde tartışmalı bir yere sahip olmuş, dönemin gazeteci ve yazarları tarafından sıkça eleştirilmiştir. Bu kişiler tarafından kafeşantanlar ahlaki ve ekonomik çöküntü kaynağı olarak lanse edilmiş, kamunun bu mekânlardan uzak durması gerektiğine dair uyarılarda bulunulmuş ve kafeşantlara karşı mesafeli ve küçümseyici bir bakış açısı hâkim olmuştur. Kafeşantanların toplumun edep ve ahlakını yozlaştıran, medenilikten ziyade taklitçi, yasak olmasına

rağmen kumar gibi oyunların oynandığı ve oynatıldığı, çoğunlukla kurucularına kısmen de çalışanlarına para kazandırmak dışında topluma faydası dokunmayan bir eğlence mekânı olduğu sıkça ifade edilmiştir. Bu durum, kafeşantanların dönemin kültürel ve ahlaki değerleriyle olan çatışmasını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu tez geç dönem Osmanlı İstanbul’undaki kafeşantanların toplumsal, kültürel ve mekânsal etkilerini ortaya koymayı amaçlamış ve bu bağlamda önemli sonuçlara ulaşmıştır. İstanbul’daki kafeşantanlar, bu kafeşantanların kurucuları, çalışanları ve müşterileri incelenmiş, kafeşantanların isimleri, yerleri ve mekânları tespit edilmiştir. Kafeşantanların dönemin sosyo-kültürel yapı üzerindeki etkileri ve modernleşme sürecindeki rollerine odaklanılmıştır. Tezin yoğunlaştığı dönem geç dönem Osmanlı İstanbul’udur. Fakat eğlence mekânlarının geçirdiği dönüşümün görülmesi açısından klasik dönemden atıflar yapılmıştır. Bu tez bazı kısıtlamalar da taşımaktadır. Kafeşantanların diğer Osmanlı şehirlerindeki varlığı incelenmemiştir. Gelecek araştırmalarda, kafeşantanların diğer Osmanlı şehirlerindeki varlıkları ile faaliyetleri incelenebilir ve bu mekânların şehirler arası karşılaştırmalı bir analizi yapılabilir. Bu tezde, kafeşantanlar üzerinden Osmanlı toplumunun kültürel ve sosyal dönüşüm süreçlerini incelemek, günümüz sosyolojik ve tarihsel araştırmalarına da katkı sağlamak amaçlanmıştır. Kafeşantanların, toplumsal sınırların ötesine geçerek farklı bireyleri bir araya getiren mekânlar olduğu ve bu özelliğiyle modernleşme sürecinde önemli bir yer tuttuğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- ‘Beyoğlu Kumarhaneleri’, *Mürüvvet*, sayı: 89, 27 Kasım 1890, 4.
- ‘Kadınların Vezaif-i Asliyesi’, *Saadet*, sayı: 248, 26 Ekim 1885, 3.
- ‘Kafeşantan’, *Rakı Ansiklopedisi* içinde, F. Basmacı, D. Bengi, F. Erdinç, N. Pişkin, S. Sezer, E. Zat (Ed.), Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2023, 287.
- ‘Lokantada İzdivaç’, *Akşam*, sayı: 1947, 08 Mart 1924, 4.
- Ahmed Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar*, Y. Halaçoğlu (Haz.), Babıali Kültür BKY, İstanbul, 2014.
- Ahmed İhsan Tokgöz, *Servet-i Fünun*, sayı: 990, 26 Temmuz 1910, 2.
- Ahmed Midhat, *Avrupa’da Bir Cevlan*, İstanbul, 1889.
- Ahmed Midhat, *Bahtiyarlık*, 1886.
- Ahmed Rasim, *Fuḫş-i Atik (Eski Fuḫuş Hayatı)-Hamamcı Ülfet*, İskit Yayınları, İstanbul, 1958.
- Ahmed Şükrü Adanalı, *Denize Kimler Girebilir?*, 1906.
- Akın, N. ‘Beyoğlu’, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 2)* içinde, N. Akbayer, E. Işın, N. Sakaoğlu, O. Baydar, M. B. Tanman, M. S. Koz, B. Aksoy, A. Batur, Y. Yusufoglu (Ed.), Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, İstanbul, 1994, 212-219.
- Akın, N. *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Ali Şevket, ‘Servet Tuzağı’, *Yeni Asır*, sayı: 150, 10 Şubat 1897, 3.
- Ali Şevket, ‘Servet Tuzağı’, *Yeni Asır*, sayı: 151, 13 Şubat 1897, 2.
- Ali Şevket, ‘Servet Tuzağı’, *Yeni Asır*, sayı: 152, 20 Şubat 1897, 2.
- Alimdar, S. *Osmanlı’da Batı Müziği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

- Alus, S. M. *30 Sene Evvel İstanbul*, F. İlkan (Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Alus, S. M. *İstanbul Kazan, Ben Kepçe*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Alus, S. M. *Masal Olanlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Amicis, E. *İstanbul (1874)* (Çev. B. Akyavaş), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2024.
- Arslan, F. 'II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Men'-i Müskirat Meselesi (1908-1926)' Yüksek Lisans Tezi, *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Sakarya, 2021.
- Arslanoğlu, Y. *İdare-i Tahkikât: Kısım-ı Evvel Tahkikât-i İbtidaiye*, Matbaa-i Artin Asaduryan, 1911.
- Ayas, O. G. 'Direklerarası Müzik Sahnesi ve İncesaz Takımları: Müzisyenler, Repertuar, Dinleyiciler ve Beğeni Yapısı'. *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 33, sayı: 2, 2023, 641-679.
- Ayverdi, S. *İstanbul Geceleri*, Fetih Yayınları, İstanbul, 1977.
- Bahaddin Şakir, *Şûrâ-yi Ümmet*, sayı: 158, 12 Mart 1909, 5.
- Balıkhane Nazırı A. Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, A. Ş. Çoruk (Haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.
- Baronyan, H. *İstanbul Mahallelerinde Bir Gezinti* (Çev. P. H. T. Babek), Can Yayınları, İstanbul, 2015.
- Basiretçi Ali Efendi, *Basiret*, sayı: 1657, 11 Kasım 1875, 1.
- Bedrettin, H. *Fransızca'dan Türkçe'ye Küçük Kamus-u Fransevi*, İstanbul, 1927.
- BOA. A.DVN.MKL. 71/12, 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923).
- BOA. DH.İ.UM. 19/1, 17 Safer 1338 (11 Kasım 1919).
- BOA. HR.TH. 110/99, 4 Zilhicce 1308 (11 Temmuz 1891).
- BOA. TFR.I.M.00014.01376.001. 14/1376, 30 Zilhicce 1324 (13 Şubat 1907).
- Boyar, E. ve Fleet, K. (Ed.) 'Entertainment Among the Ottomans', *Bulletin Critique Des Annales Islamologiques*, sayı: 35, 2019, 127-130.

- Burhan Cahit, Orhan Seyfi Orhon, R. Ahmed, Sedad Simavi, Ali Fuad, *Karagöz*, sayı: 153, 29 Aralık 1909, 2.
- Burhan Cahit, Orhan Seyfi Orhon, R. Ahmed, Sedad Simavi, Ali Fuad, *Karagöz*, sayı: 175, 19 Mart 1910, 3.
- Burhan Cahit, Orhan Seyfi Orhon, R. Ahmed, Sedad Simavi, Ali Fuad, *Karagöz*, sayı: 935, 03 Şubat 1917, 3.
- Büyük Gazete*, 19 Ocak 1928, 6.
- Canlı İğne*, 1926, 17.
- Cemal ve Mehmed Rauf, *Hayal*, sayı: 117, 18 Kasım 1874, 1.
- Ceylan, F. 'Eğlence Kavramının İstanbul'da Geçirdiği Değişim Süreci ve Mekâna Etkisi' Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*, İstanbul, 2004.
- Cezar, M. *XIX. Yüzyıl Beyoğlu*, Akbank Yayınları, İstanbul, 1991.
- Cox, S. S. *Bir Amerikan Diplomatının İstanbul Anıları 1885-1887* (Çev. G. Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çavaş, R. 'Eğlence Hayatı', *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 3)* içinde, N. Akbayar, E. Işın, N. Sakaoğlu, O. Baydar, Doç. Dr. M. B. Tanman, M. S. Koz, Dr. B. Aksoy, Prof. Dr. A. Batur, Y. Yusifoğlu (Ed.), Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, İstanbul, 1994, 140-144.
- Çaykent, Ö. ve Gürses, D. 'Coffeehouse Sociability: Themes, Problems and Directions'. *Osmanlı Araştırmaları*, cilt: 49, sayı: 49, Mart 2017, 203-229.
- Çelik, Z. *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Çetin, Ü. '19. Yüzyılda Batılılaşma Hareketleri Kapsamında Yaşanan Kültürel Değişimin İstanbul'daki Mesire Eğlencelerine Yansıması'. *ETÜT Dergisi*, sayı: 4, Haziran 2022, 79-100.
- Çilli Kutan, Ö. '19. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyal ve Kültürel Hayatın Modernleşmesi'. *Memleket Siyaset Yönetim*, cilt: 17, sayı: 37, Haziran 2022, 83-114.

- Çilli Kutan, Ö. *Osmanlı'da Eğlence: İstanbul'un Sosyal ve Kültürel Hayatından Manzaralar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2023.
- Çoruk, A. Ş. 'Osmanlı İstanbul'unda Halkın Eğlence Hayatı'. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt: 4, 2015, 292-313.
- Darü'l-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı: 3, 22.
- Daudet, A. *Genç Fromon ve Büyük Reisler*, 1896.
- Demir, M. 'Osmanlı Eğlence Hayatında Bir Alt Kültür Müzikli Kahvehane: Amane Kahvehaneleri'. *Folklor/Edebiyat*, cilt: 24, sayı: 93, Şubat 2018, 35-53.
- Doğan, C. "Öteki" Modernleşme: İstanbul'da Gündelik Hayat, Toplumsal Cinsiyet ve Marjinalitenin Sınırları (1830-1930), Kitabevi, İstanbul, 2021.
- Dumas, A. *Josef Balsamo (Joseph Balsamo)*, Tevhid-i Anasır Matbaası, İstanbul, 1911.
- Erdinçli, İ. '16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla İstanbul Meyhane Alemlerine Eşlik Eden Mezeler ve Yiyecekler'. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt: 42, sayı: 73, Mart 2023, 151-180.
- Erdinçli, İ. 'İstanbul Meyhanelerinde Sıra Dışı Eğlenceler: 17. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Müzik, Raks ve Cinsellik'. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, cilt: 35, sayı: 1, Temmuz 2020, 101-132.
- Erdinçli, İ. 'Osmanlı İstanbul'unda Meyhanelerin Gelişim Serüveni'. *Toplumsal Tarih*, sayı: 321, İstanbul, Eylül 2020, 20-25.
- Erdinçli, İ. 'Yasaklardan Modern Denetime: Osmanlı Devleti'nin İçki Tüketimine ve Meyhanelere Yaklaşımı'. *CTAD*, sayı: 31, Bahar 2020, 1-32.
- Evren, B. 'Sinemanın İlk Mekânlarından: Concordia Tiyatrosu'. *Mütefferika*, sayı: 65, 2024, 37-48.
- Evren, B. *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1996.
- Faik Reşad, *Netice-i Sefalet*, 1889, s. 51.
- Faroqhi, S. ve Öztürkmen, A. *Celebration, Entertainment and Theatre in the Ottoman World*, Seagull Books, London-New York, 2014.

- Fidan, Ç. ‘Osmanlı İstanbul’unda Kahvehanenin Müziği ve Sosyal Topoğrafyası’ Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2022.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâ'idî'l-Mecâlis*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1956.
- Georgeon, F. ve Dumont, P. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak* (Çev. M. Selen), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- Georgeon, F. ve Gregoire, H. D. (Ed.) *Doğu'da Kahve ve Kahvehaneler* (Çev. M. Atik ve E. Özdoğan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2022.
- Goad, C. E. ‘Pera & Galata’, no: 29, *Plan d'assurance de Constantinople*, sayı: 2, 1905, SALT Araştırma, Kod: APLGDPEGA29, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93730>
- Goad, C. E. ‘Pera & Galata’, no: 38, *Plan d'assurance de Constantinople*, sayı: 2, 1905, SALT Araştırma, Kod: APLGDPEGA38, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93733>
- Goad, C. E. ‘Pera & Galata’, *Plan d'assurance de Constantinople*, sayı: 2, 1905, SALT Araştırma, Kod: APLGDPEGANDX, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/99240>
- Godeffroy, L. *Plan de Pera*, (Yay. Cervati Frères ve Cie), 1891, SALT Araştırma, Kod: APLGF001, s. 1. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/195740>
- Gül, M. *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu* (Çev. B. Helvacıoğlu), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Gürpınar, H. R. *Kokotlar Mektebi*, Kitaphane-i Hilmi, İstanbul, 1929.
- H. Eşref Edib (Fergan), ‘Fesih ve Fücür Amilleri’, *Sebilü'r-Reşad*, sayı: 555, 30 Ağustos 1923, 78.
- H. Eşref Edib (Fergan), *Sebilü'r-Reşad*, sayı: 626, 20 Kasım 1924, 14.
- H. Eşref Edib (Fergan), *Sırat-ı Müstakim*, sayı: 121, 29 Aralık 1910, 13.
- Hamarat, Z. ‘Ahmed Rasim’in Eserlerinde İstanbul Folklorü’ Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul, 2010, s. 389.

Harmandar, S. '19. Yüzyılda İstanbul'da Değişen Eğlence Anlayışı ve Yeni Eğlence Mekânları'. *ETÜT Dergisi*, cilt: 1, sayı: 1, Aralık 2020, 114-137.

Hayat, sayı: 17, 24 Mart 1927, 16.

Hikmet, sayı: 40, 19 Ocak 1911, 2.

Işın, E. '19. Yüzyıl'da Modernleşme ve Gündelik Hayat', *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 2)* içinde, M. Belge, F. Aral (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, 538-559.

Işın, E. 'Kahvehaneler', *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 4)*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul, 1994, 386-391.

Işın, E. *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası (1328/1912), B. Bilmez, İ. Çağatay, İ. U. Çelik, S. Bozkurt (Haz.), İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul, 2023, 207.

İstanbul Beldesi İhsaiyat Mecmuası (1329/1913), B. Bilmez, İ. Çağatay, İ. U. Çelik, S. Bozkurt, T. Karahan (Haz.), İBB Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul, 2023.

İstanbul Belediyesi İhsaiyat Mecmuası, sayı: 3, 1921-1922.

K. Boyacıyan, 'Odyan Salimi Hanım', *Aravelk*, sayı: 7971, 1912, s. 2.

K. Çelebi, *Mîzanü'l-Hakk fî İhtiyari'l-Ahakk (En Doğruyu Seçmek İçin Hak Terazisi)*, O. Ş. Gökyay (Haz.), Tercüman, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1890.

Kabagöz, M. C. *Eğlenirken Modernleşmek: Meyhaneden Baloza, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e İstanbul*, Heretik Yayın, Ankara, 2016.

Karaca, N. ve Kula, S. (Ed.), *Spectacle, Entertainment, and Recreation in Late Ottoman and Early Turkish Republican Cities*, Intellect, The University of Chicago Press, Chicago, 2023.

Karpat, K. H. *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma* (Çev. D. Özdemir), İmge Kitabevi, Ankara, 2006.

- Kaygılı, O. C. *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, Merkez Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kirkor Faik, *Geveze*, sayı: 15, 29 Ağustos 1908.
- Koçu, R. E. 'Akşamcı-Akşamcılar', *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 1)*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958, 551-556.
- Koçu, R. E. 'Alkazar Amerika Gazino-Tiyatrosu', *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 2)*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1958, 722-724.
- Koçu, R. E. 'Direklerarası', *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 8)*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1966, 4603.
- Koçu, R. E. 'Elhamra, Alhambra', *İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 9)*, Koçu Yayınları, İstanbul, 1968, 5010.
- Koçu, R. E. *Eski İstanbul'da Meyhâne ve Meyhâne Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2015.
- Kula, S. ve Gürbüz, Z. 'Geç Osmanlı Başkentinde Suriçi Sahneleri ve Gedikpaşa Tiyatrosu'. *Sanat Tarihi Dergisi*, cilt: 32 sayı: 1, Eylül 2023, 1-29.
- Kumrular, Ö. *İstanbul Eğleniyor 1870-1955 (Cilt 1)*, İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Ticaret, İstanbul, 2022.
- Kuzucu, K. 'Kahvehaneden Kıraathaneye Geçiş ve İlk Kıraathaneler', *Türk Kahvesi Kitabı* içinde, E. Gürsoy Naskali (Ed.), Kitabevi, İstanbul, 2014.
- Kuzucu, K. *Bin Yılın Çayı, Osmanlı'da Çay ve Çayhane Kültürü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2012.
- Louys, P. *Kadın ve Kukla*, Akşam Matbaası, İstanbul, 1922.
- Lüleci, Y. 'İstanbul ve Sinema', *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi (Cilt 7)* içinde, C. Yılmaz (Ed.), İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Ortak Yayını, İstanbul, 2015, 468-483.
- Mamalı, T. A. 'Geç Osmanlı İstanbul'unda Tiyatrolar ve Denetim'. *Toplumsal Tarih*, sayı: 323, Kasım 2020, 16-22.
- Mehmed Rauf, 'Lügat-ı Cedide', *Hayal-i Cedid*, sayı: 16, 11 Mayıs 1910, 2.

Mehmed Tevfik, 'Hüngür Hüngür Ağlanacak Hal', *Çaylak*, sayı: 63, 17 Ekim 1876, 3-4.

Meriç, N. *Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.

Nabizade Nazım, Zehra, K. Bek (Haz.), *Bordo Siyah Klasik Yayınları*, İstanbul, 2003.

Nigâr bint-i Osman, *Aks-i Sada*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul, 1898.

Nutku, Ö. 'Bayram', *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 5)*, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, 263-265.

Ortaylı, İ. *İstanbul'dan Sayfalar*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.

Osmanoğlu, A. *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1986.

Önen, S. 'Toplumsal Tarih Çerçevesinde İstanbul'daki Modernleşme ve Eğlence Hayatı'. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, sayı: 29, Aralık 2018, 301-305.

Özcan, N. 'Muzıka-i Hümayun', *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 31)*, Ankara, 2020, 420-422.

Özer, İ. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*, Truva Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, cilt: 1, B. S. Baykal (Haz.), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

Poyraz, Ö. 'Osmanlı İstanbul'unda Sahne Sanatları ve Sinema Gösterimlerinin Vergilendirilmesi (1908-1914)'. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt: 11, sayı: 2, 2011, 214-238.

Safveti Ziya, *Salon Köşelerinde*, Muhtar Halid Kitaphanesi, İstanbul, 1910.

Sakaoğlu N. ve Akbayar, N. *Binbir Gün Binbir Gece Masalları: Osmanlı'dan Günümüze İstanbul'da Eğlence Yaşamı*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Salah Cimcoz ve Celal Esad, *Kalem*, sayı: 41, 1909, 3.

Saraçoğlu, A. C. *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İ. Dervişoğlu (Haz.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

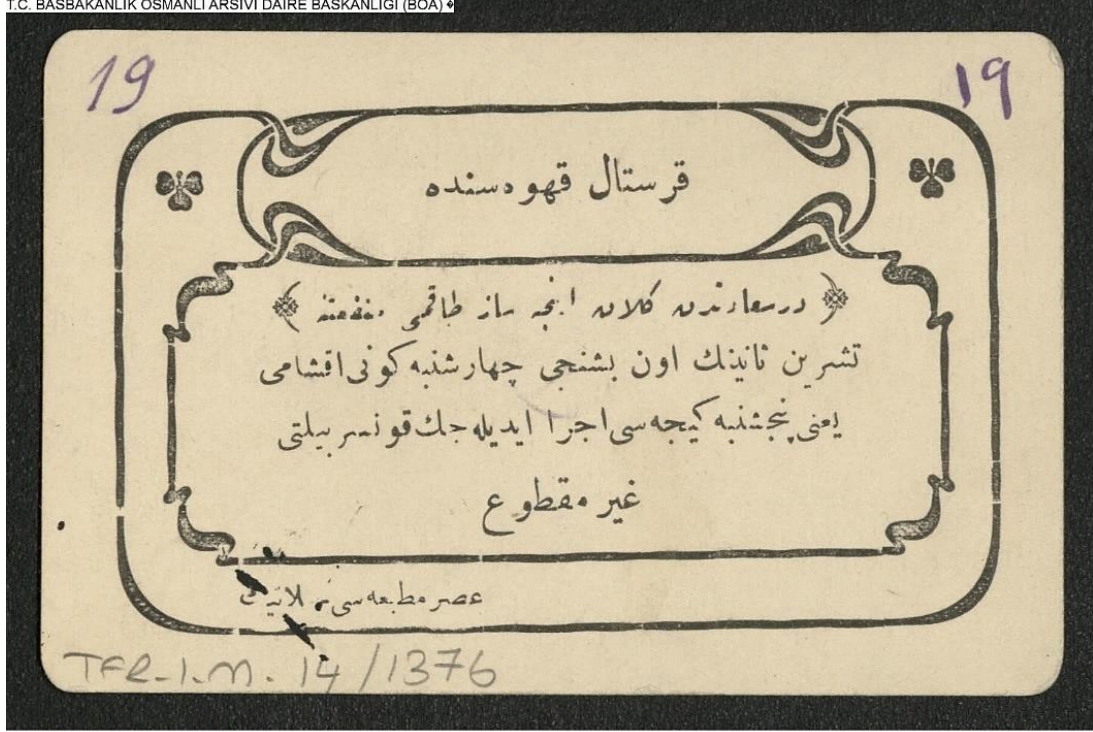
- Scognamillo, G. ‘Pasajlar’, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Cilt 6)* içinde, N. Akbayer, E. Işın, N. Sakaoğlu, O. Baydar, M. B. Tanman, M. S. Koz, B. Aksoy, A. Batur, Y. Yusufoglu (Ed.), Tarih Vakfı ve Kültür Bakanlığı ortak yayını, İstanbul, 1994, 225-242.
- Sedad Simavi, ‘Bakkalbaşı’, *Güleryüz*, sayı: 61, 1922, 3.
- Selahaddin Neşet Yargı, *Nizam-ı Zabita Dersleri*, 1925.
- Selanikli Fazlı Necib, *Cani mi masum mu?*, 1901.
- Seyyid Hasan Tebrizi, *Cingöz*, sayı: 5, 24 Eylül 1908, 3.
- Sökmen, C. *Eski İstanbul Kahvehaneleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Suad Derviş (Baraner), *Hiçbiri*, Kütüphane-i Sudi Neşriyat, İstanbul, 1923.
- Şenyurt, O. ‘Mekânın, Zamanın ve Eğlencenin Sınırlarında Osmanlı’da Gazinolar’. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, cilt: 6, sayı: 3, Aralık 2021, 948-967.
- Tatlı, İ. T. ‘Direklerarası’nda Temaşa (1880-1918): Mekânlar, Tiyatro Kumpanyaları ve İzleyiciler’ Yüksek Lisans Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2024.
- Teodor Kasap, *Diyojen*, sayı: 121, 25 Mayıs 1872, 1.
- Teodor Kasap, *Diyojen*, sayı: 74, 11 Aralık 1871, 1.
- Tercüman-ı Hakikat*, sayı: 2601, 12 Şubat 1887, 3.
- Tercüman-ı Hakikat*, sayı: 4463, 22 Mayıs 1893, 4.
- Tevfik, E. *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2019.
- Tosun, B. ‘Direklerarası’, *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 9)*, İstanbul, 1994, 367-368.
- Tuna, T. *Taksim’den Tünel’e Adım Adım Beyoğlu*, E Adam Yayınları, İstanbul, 2014.
- Tunç Yaşar, F. ‘II. Abdülhamit Dönemi İstanbul’unda Ramazan Eğlenceleri: Şehzadebaşı Piyasası’. *II. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi*, Balıkesir, Ekim 2019, 451-459.
- Tunç Yaşar, F. ‘Direklerarası as the Stage of Entertainment and Sociability in Late Ottoman Istanbul’, *Spectacle, Entertainment, and Recreation in Late*

- Ottoman and Early Turkish Republican Cities* içinde, N. Karaca ve S. Kula (Ed.), Intellect, The University of Chicago Press, Chicago, 2023.
- Tunç Yaşar, F. *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Adab-ı Muaşeret*, Küre Yayınları, İstanbul, 2022.
- Tunç Yaşar, F. ve Ayas, O. G. 'Early Acquaintances with Modern Mass Culture in Late Ottoman Istanbul: The Experiences of Child Audiences at Direklerarası'. *Sociology Lens*, cilt: 37, sayı: 1, Şubat 2024, 8-27.
- Tunç Yaşar, F. ve Yaşar, A. 'From an Arasta Bazaar to a Piyasa Street: The Transformation of Direklerarası in Ottoman Istanbul from the 1720s to the 1920s'. *Middle Eastern Studies*, cilt: 64, sayı: 2, Ağustos 2024.
- Turna, N. 'Limits and Opportunities: Women and Their Experiences in the Entertainment Sector during the Late Ottoman Era'. *Osmanlı Araştırmaları*, cilt: 59, sayı: 59, Temmuz 2022, 195-223.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi (Çığıracan), *Millet*, sayı: 15, 1908, s. 3.
- Uslu, M. F. 'İstanbul'da Modern Tiyatronun Doğuşu ve Gelişimi'. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt: 7, İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Ortak Yayını, 2015, 528-539.
- Uşaklıgil, H. Z. *Aşk-ı Memnu*, Bilgi Yayınları, Ankara, 2018.
- Uşaklıgil, H. Z. *Mai ve Siyah*, Özgür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Vakitsiz Açılmış Bir Kız*, Manzume-i Efkar Matbaası, İstanbul, 1912.
- Van, N. 'İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyyesi; Kuruluş, Teşkilâtı ve Faaliyetleri (1909-1918)' Doktora Tezi, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2012, s. 193.
- Vatan*, sayı: 293, 1924, s. 3.
- Yaşar, A. "Külliyen Ref'ten 'İbreten Li'l-Ğayr'e: Erken Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları', *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar* içinde, A. Yaşar (Haz.), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.

- Yaşar, A. ‘İstanbul’da Sosyalleşme Mekanları’, *Antik Çağ’dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi (Cilt 4)* içinde, C. Yılmaz (Ed.), İSAM ve İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür AŞ, İstanbul, 2016, 324-351.
- Yaşar, A. ‘Kahvehane’, *TDV İslam Ansiklopedisi (Cilt 2)*, Ankara, 2019, 3-5.
- Yaşar, A. ‘Koltuk: Osmanlı İstanbul’unda Han Meyhaneleri’, *Meyhane Kitabı* içinde, E. Gürsoy Naskali (Ed.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2019.
- Yaşar, A. ‘Osmanlı Şehir Mekanları: Kahvehane Literatürü’. *TALİD*, cilt: 3, sayı: 6, Aralık 2005, 238.
- Yaşar, A. *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2018.
- Yıldız*, sayı: 6, 04 Nisan 1909.
- Yöre, S. ‘Mekân ve Müzik: Osmanlı Döneminde İstanbul’un Çokkültürlü Müzikli Eğlence Mekanları’. *Belleten*, cilt: 76, sayı: 277, Aralık 2012, 879-904.
- Yusuf Ziya Ortaç, ‘Büyük Ada Vapuru’, *Akbaba*, sayı: 260, 1925, 3.
- Yusuf Ziya Ortaç, ‘Zavallı Ressam’, *Akbaba*, sayı: 193, 09 Ekim 1924, 3.
- Zakarya Beykozluyan, *Latife*, sayı: 18, 24 Ekim 1874.

EKLER

Ek-1: Kristal Kahvesi'nde İnce Saz Takımı Tarafından Verilecek Konser Davetiyesi.

TFR.I.M.00014.01376.001

Kaynak: BOA, 14-1376, H. 30.12.1324/M. 13.02.1907.

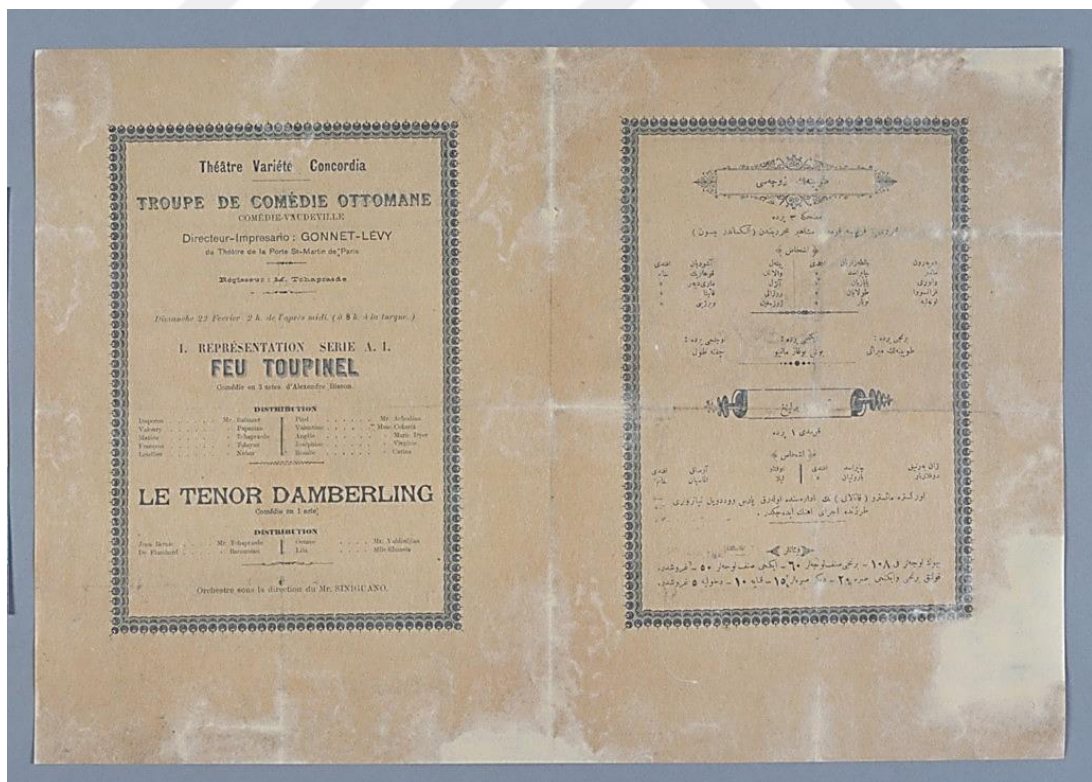
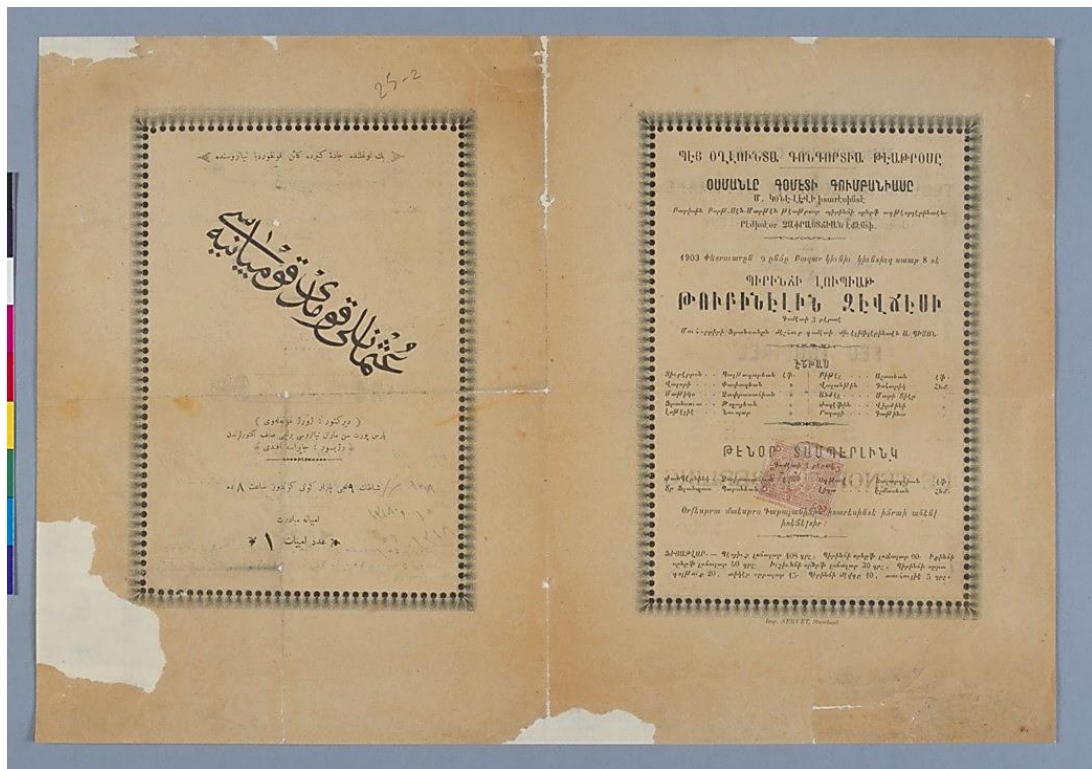
Belgenin Transkripsiyonu.

Kristal Kahvesinde

(Dersaadetimize gelen ince saz takımı hakkında)

Teşrin-i Sani'nin on beşinci Çarşamba günü akşamı yani Çarşamba gecesi icra edilecek konser bileti gayri maktuh.

Ek-2: Konkordiya Tiyatro Biletleri.

Kaynak: <https://osmanlitiyatro.aa-ken.jp/list.php> (20. 07. 2024)

Belgenin Transkripsiyonu.

Oyunlar: Tupinel'in Zevcesi

Tiyatro Toplulukları: Osmanlı Komedi Kumpanyası

Tiyatro: Beyoğlu'nda Cadde-i Kebirde kain Konkordiya Tiyatrosu'nda / Theatre Variete Concordia

Miladi Takvim: 1903

Oyun Türü ve Perde Sayısı: Mudhike 3 Perde / Comedie en 3 actes

Müellif, Muharrir: Alexandre Bisson

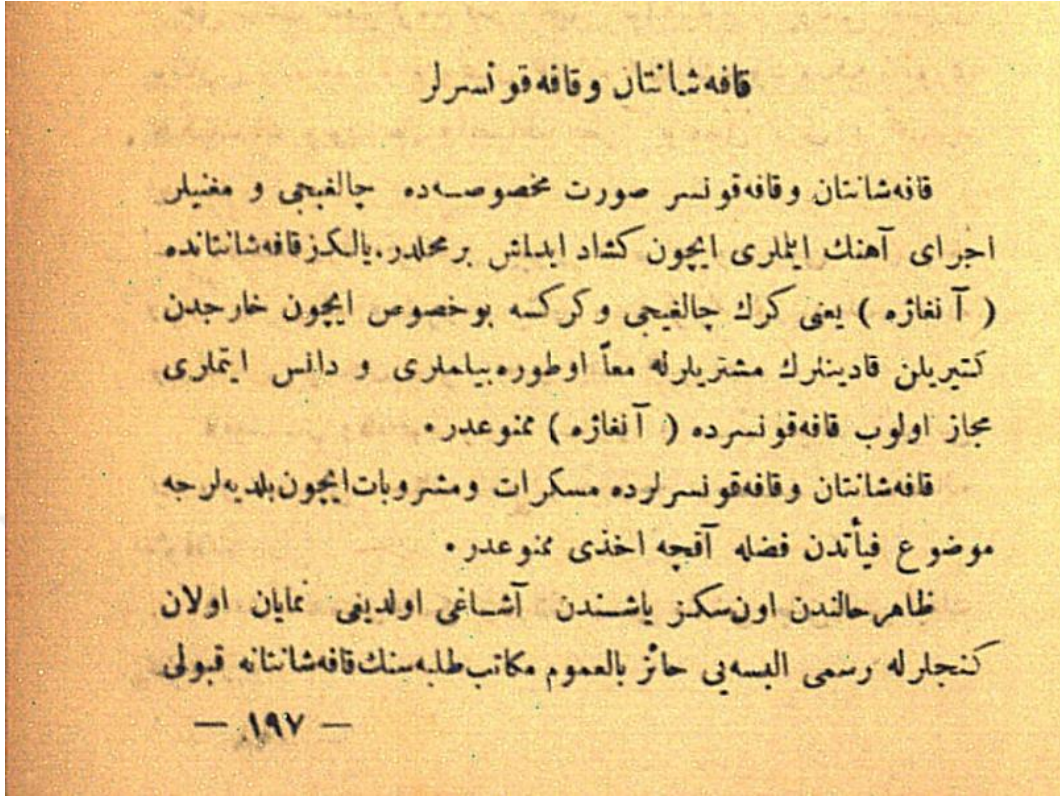
Ek-3: Alkazar Han

Beyoğlu, İstiklal Caddesi, Kuloğlu Mahallesi, 111 numaradaki Alkazar Hanı'nın dış mekân görüntüsü, 1994.

Kaynak: Eleonora Arhelaou'nun çekmiş olduğu İstanbul fotoğrafları arşivi. İBB Atatürk Kitaplığı, Depo, 1994, k.1, FOTO_017825.

Ek-4: Kafeşantan ve Kafe Konserler Hakkında Yayımlanan Nizamname.

Kaynak: Yorgaki Arslanoğlu, *İdare-i Tahkikât: Kısım-ı Evvel Tahkikât-i İbtidaiye*, 1911, s. 197.

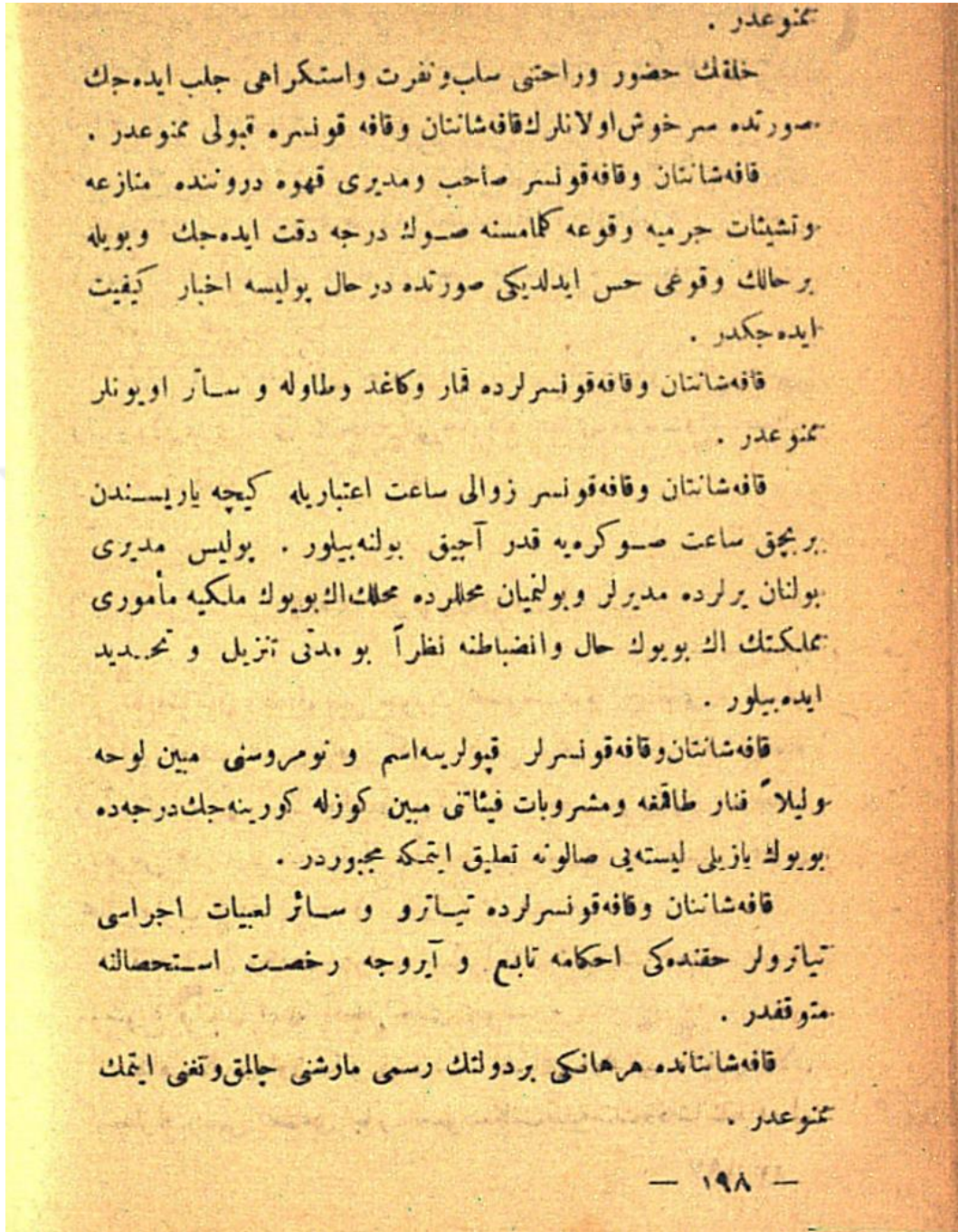
Belgenin Transkripsiyonu.

Kafeşantan ve kafekonserler

Kafeşantan ve kafekonser suret-i mahsusada çalgıcı ve muganniler icra-ı ahenk eylemleri için küşat edilmiş bir mahaldir. Yalnız kafeşantanda (angaje) yani gerek çalgıcı ve gerekse bu husus için hariçten getirilen kadınların müşterilerle manen oturabilmeleri ve dans etmeleri mecaz olup kafe konserde (angaje) memnudur.

Kafeşantan ve kafekonserlerde müskirat ve meşrubat için belediyelerce mevzua fiyattan fazla akçe ahzı memnudur.

Zahir halinden on sekiz yaşından aşağı olduğu nümayan olan gençlerle resmi elbiseyi haiz bilumum mektup taliyesinin kafeşantanına kabulü...

Belgenin Transkripsiyonu.

...memnudur.

Halkın huzur ve rahatı nefret ve istikrahı celbedecek surette sarhoş olanların kafeşantan ve kafe konsere kabulü memnudur.

Kafeşantan kafe konser sahibi ve müdürü kahve derununda münazaa ve teşebbüsât-ı cürmiye vukua gelmemesine son derece dikkat edecek ve böyle ricalin vuku hissedildiği surette derhal polise ihbar-ı keyfiyet edecektir.

Kafeşantan ve kafe konserlerde kumar ve kağıt ve tavla vesaire oyunlar memnudur.

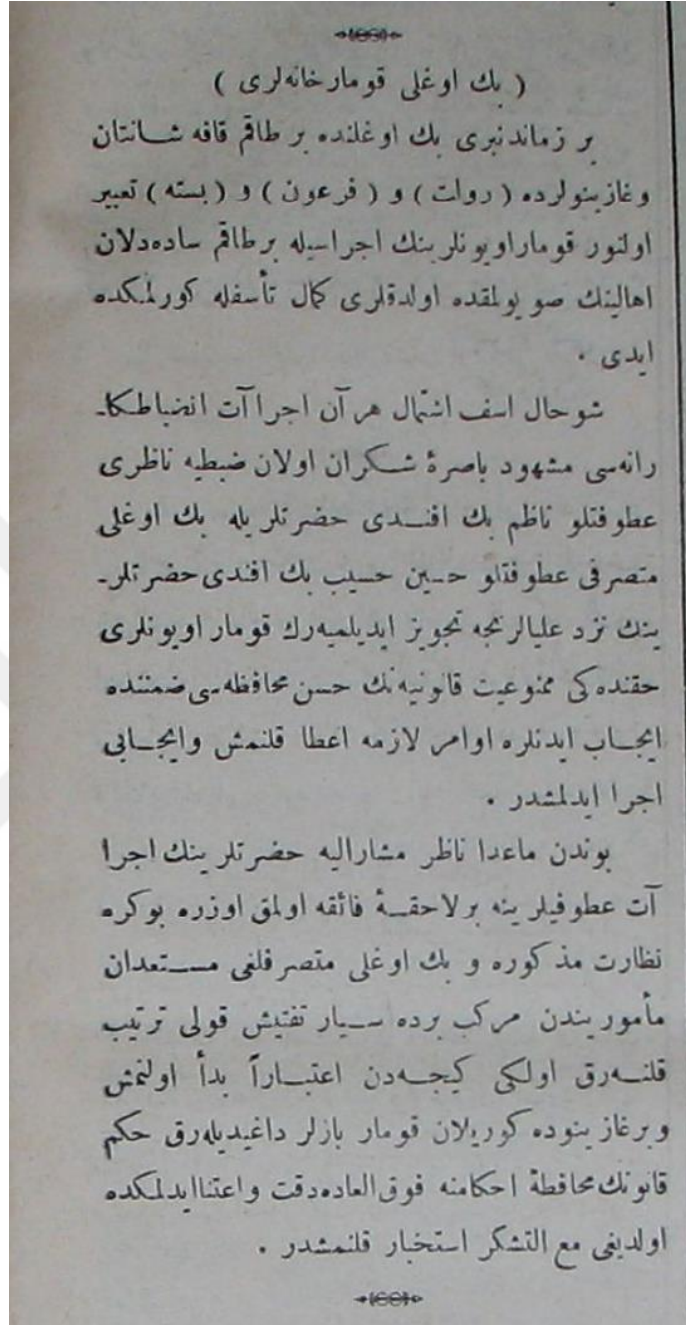
Kafeşantan ve kafe konser zavallı saat itibarıyla gece yarısından bir buçuk saat sonraya kadar açık bulunabilir. Polis müdürü bulunan yerlerde müdürler ve bulunmayan mahallerde mahallenin en büyük mülkiye memuru memleketin en büyük hal ve inzibatına nazaran bu medeti tenzil ve tehdit edebilir.

Kafeşantan ve kafe konserler kapılarına isim ve numarasını meyın loca ve liyaken fener takmaya ve meşrubat fiyatını meyın gözle görünecek derecede büyük yazılı listeyi salona tasdik etmeye mecburdur.

Kafeşantan ve kafe konserlerde teyazu vesaire lubiyat icrası teyazular hakkındaki ahkeme tabi ve ayrıca ruhsat istihsaline mütevakkıftır.

Kafeşantanda herhangi bir devletin resmi marşını çalmak ve nefini etmek memnudur.

Ek-6: Kafeşantan ve Gazinolarda Kumar Meselesi

Kaynak: "Beyoğlu Kumarhaneleri", *Mürüvvet*, sayı: 89, 27 Kasım 1890, s. 4.

Belgenin Transkripsiyonu.

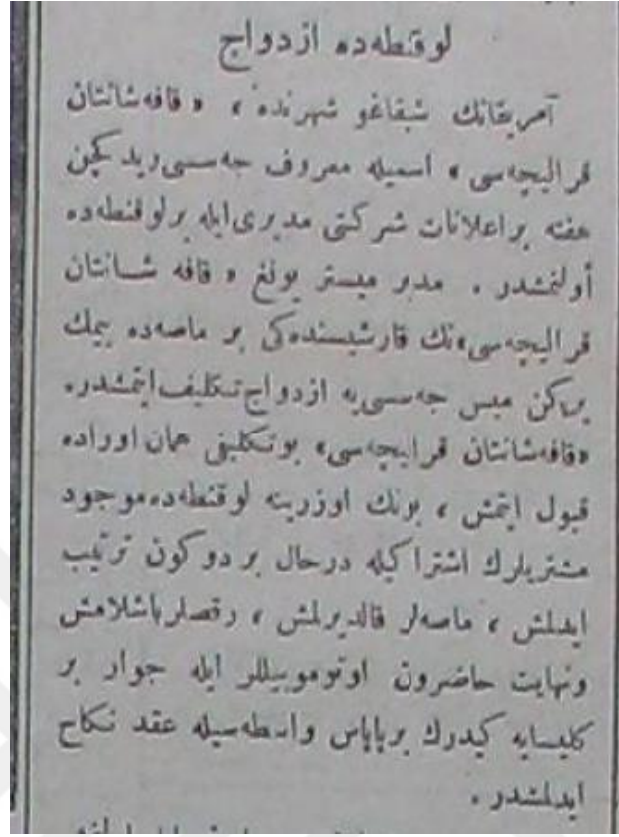
(Beyoğlu Kumarhaneleri)

Bir zamandan beri Beyoğlu'nda bir takım kafeşantan ve gazinolarda (rulet) ve (fıravun) ve (beste) tabir olunur kumar oyunlarının icrasıyla bir takım sadedilan ahalinin soyulmakta oldukları kemal-i teessüfle görülmekte idi.

Şu hal-i esef ihtimal her an icraat-ı inzibatkaranesi meşhud-u basıra-i şükran olan zabtiye nazırı atufetlü Nazım Beyefendi hazretleriyle Beyoğlu mutasarrıfı atufetlü Hüseyin Beyefendi hazretlerinin nezd-i ulyalarınca tecviz edilmeyerek kumar oyunları hakkındaki memnuiyet-i kanuniyenin hüsn-ü muhafazası zımnında icap edenlere evamir-i lazıme ita kılınmış ve icabı icra edilmiştir.

Bundan maada nazır-ı müşarünileyh hazretlerinin icraat-ı atufilerine bir lahika-i faika olmak üzere bu kere ticaret-i mezkure ve Beyoğlu mutasarrıflığı müstemadan memurinden mürekkep bir de seyyar teftiş kolu tertip kılınarak evvelki geceden itibaren bede olunmuş ve bir gazinoda görülen kumarbazlar dağıtılarak hükm-ü kanunun muhafaza-i ahkamına fevkalade dikkat ve itina edilmekte olduğu ma aleteşekkür istihbar kılınmıştır.

Ek-7: Kafeşantan Kraliçesinin Evliliği

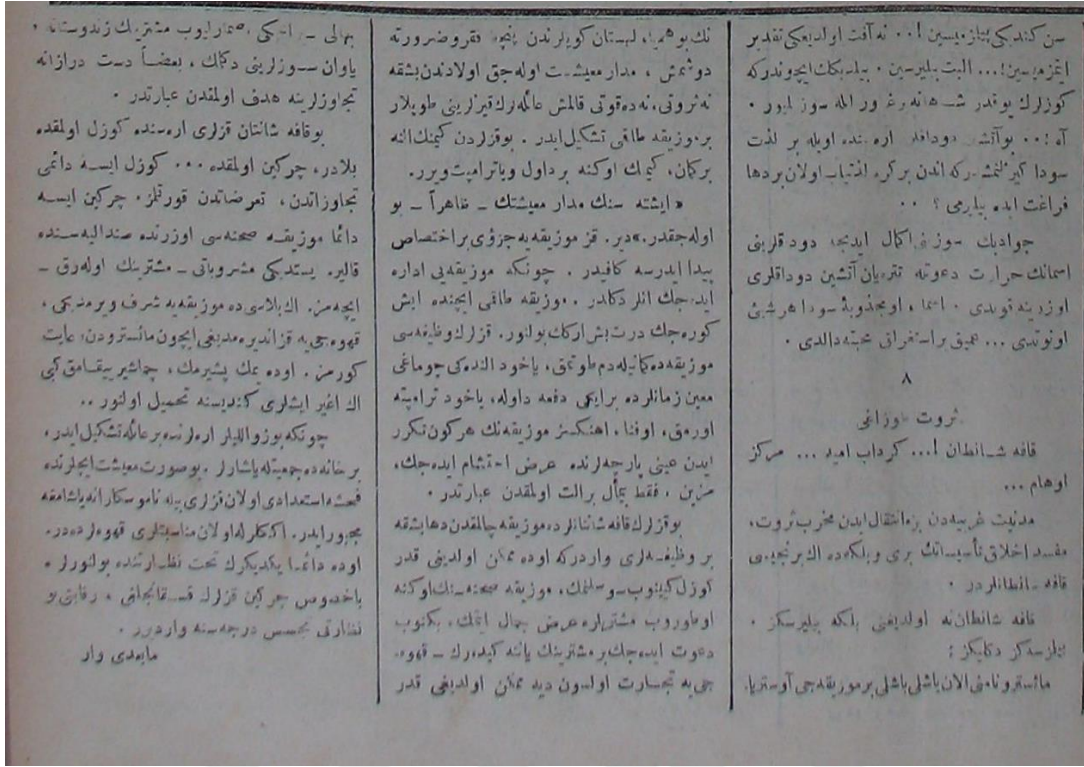
Kaynak: “Lokantada İzdivaç”, *Akşam*, sayı:1947, 08 Mart 1924, s. 4.

Belgenin Transkripsiyonu

Lokantada İzdivaç

Amerika'nın Şikago şehrinde, “kafeşantan kraliçesi” ismiyle maruf cesaret geçen hafta bir ilanet şirketi müdürü ile bir lokantada evlenmiştir. Müdür Mrs. Yong “kafeşantan kraliçesi”nin karşısındaki bir masada yemek yerken Ms. Cesiye izdivaç teklif etmiştir. “kafeşantan kraliçesi” bu teklifi hemen orada kabul etmiş, bunun üzerine lokantada mevcut müşterilerin iştirakiyle derhal bir düğün tertip edilmiş, masalar kaldırılmış, rakslar başlamış ve nihayet hazarun otomobiller ile civar bir kiliseye giderek bir papaz vasıtasıyla akdi nikah edilmiştir.

Ek-8: "Servet Tuzağı" Kafeşantan

Kaynak: Ali Şevket, *Yeni Asır*, sayı: 150, 10 Şubat 1897, s. 3.

Belgenin Transkripsiyonu

Servet Tuzağı

Kafeşantan!... Girdab-ı ümid... Merkez-i evham...

Medeniyet-i garbiyeden bize intikal eden muhrîb servet, müfsid-i ahlak tesisatın beri ve belki de en birincisi kafeşantanlardır.

Kafeşantan ne olduğunu belki bilirsiniz. Bilmezseniz değilsiniz:

Maestro namı olan yaşlı başlı bir müzikalci Avusturya'nın Bohemya, Lehistan köylerinden pençe-i makarr ve zarurete düşmüş, medar-ı maişet olacak evladından başka ne serveti ne de kuvveti kalmış ailelerin kızlarını toplar bir müzik takımı teşkil eder. Bu kızlardan kiminin eline bir keman, kimin önüne bir davul veya trampet verir.

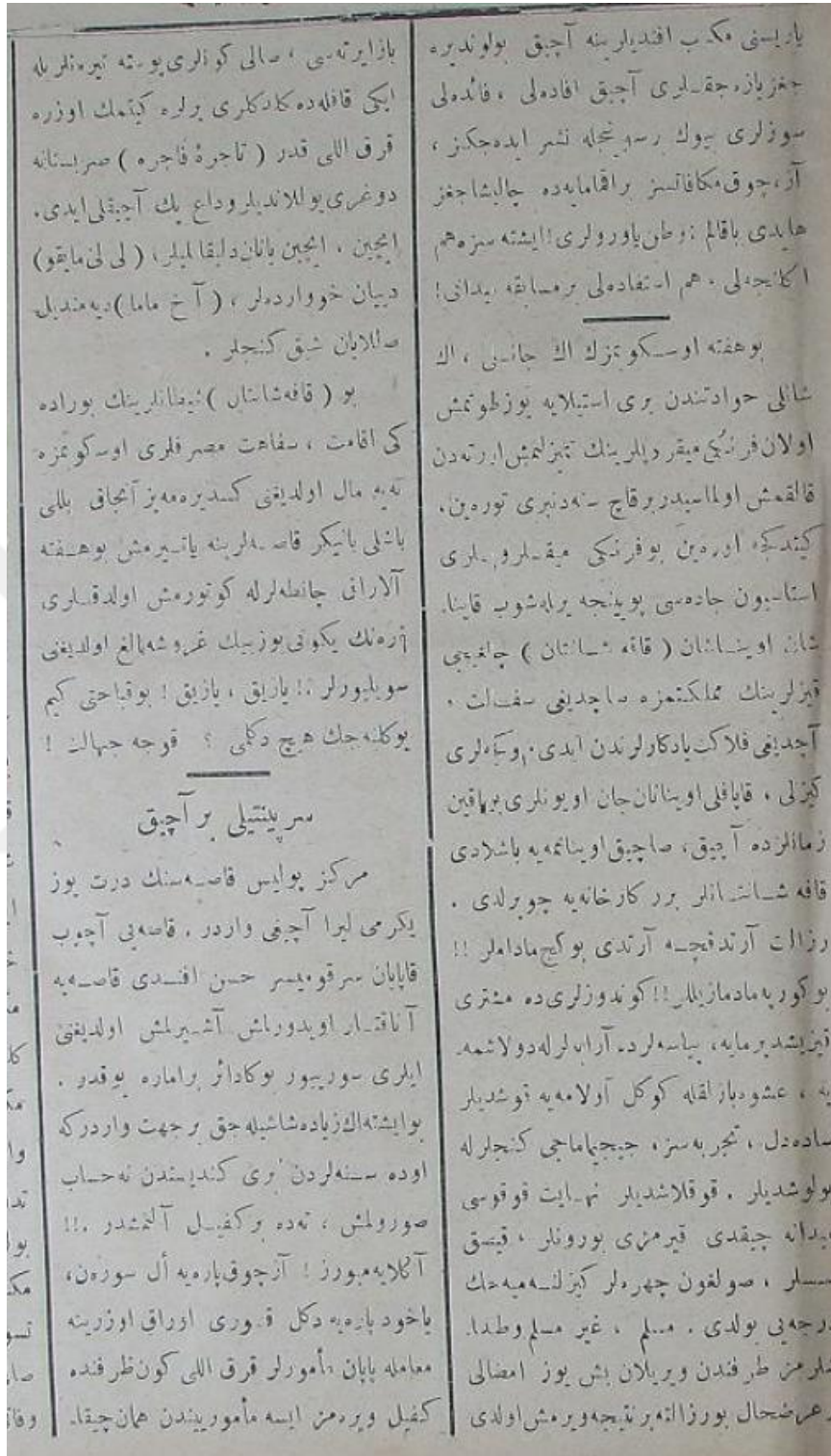
"İşte senin medar-ı maişetin-zahiren- bu olacaktır" der. Kız mızıkaya cüzi bir ihtisas peyda ederse kafidir. Çünkü mızıkayı idare edecek anlar değildir. Müzik takımı içinde iş görecekt dört beş erkek bulunur. Kızların vazifesi mızıkada kemaniyla dem tutmak yahut elindeki çomağı muayyen zamanlarda bir iki defa davula, yahut trampete vurmak, o fena, ahenksiz mızıkânın her gün tekerrür eden aynı parçalarında arz-ı ihtişam edecek, mazin, fakat bimayyil bir alt olmaktan ibarettir.

Bu kızların kafeşantanlarda mızıkça çalmaktan daha başka bir vaziyetleri vardır ki o da mümkün olduğu kadar güzel giyinip süslenmek, müzik sahnesinin önüne oturup müşterilere arz mahal etmek, bunu davet edecek bir müşterinin yanına giderek - kahveciye ticaret olsun diye mühim olduğu kadar meblağ - eski şamarlayıp müşterinin zen dostane yavan sözlerini dinlemek, bazen dost derazane tecavüzlerine hedef olmaktan ibarettir.

Bu kafeşantan kızları arasında güzel olmakta beladır, çirkin olmakta... Güzel ise daime tecavüzattan, taarruzattan kurtulamaz. Çirkin ise daima mızıkça sahnesi üzerinde sandalyesinde kalır. İsteddiği meşrubatı -müşterinin olarak- içemez. En belası da mızıkaya şeref vermediği, kahveciye kazandıramadığı için maestrodan riayet görmez. Evde yemek pişirmek, çamaşır yıkamak gibi en ağır işler kendisine tahmil olunur..

Çünkü bu zavallılar aralarında bir aile teşkil eder, bir hane de cemiyetle yaşarlar. Bu suret-i maişet içlerinde fuhşa istidadı olan kızları bile namuskar efendi yaşamağa mecburdur. Erkeklerle olan münasebetleri kahvelerdedir. Evde daima yekdiğerinin taht-ı nezaretinde bulunurlar. Bahusus her kin kızların kıskançlığı, rekabeti ve nezareti celsesi derecesine vardır.

Ek-9: "Frenk Mikropları" ve Kafesantlar

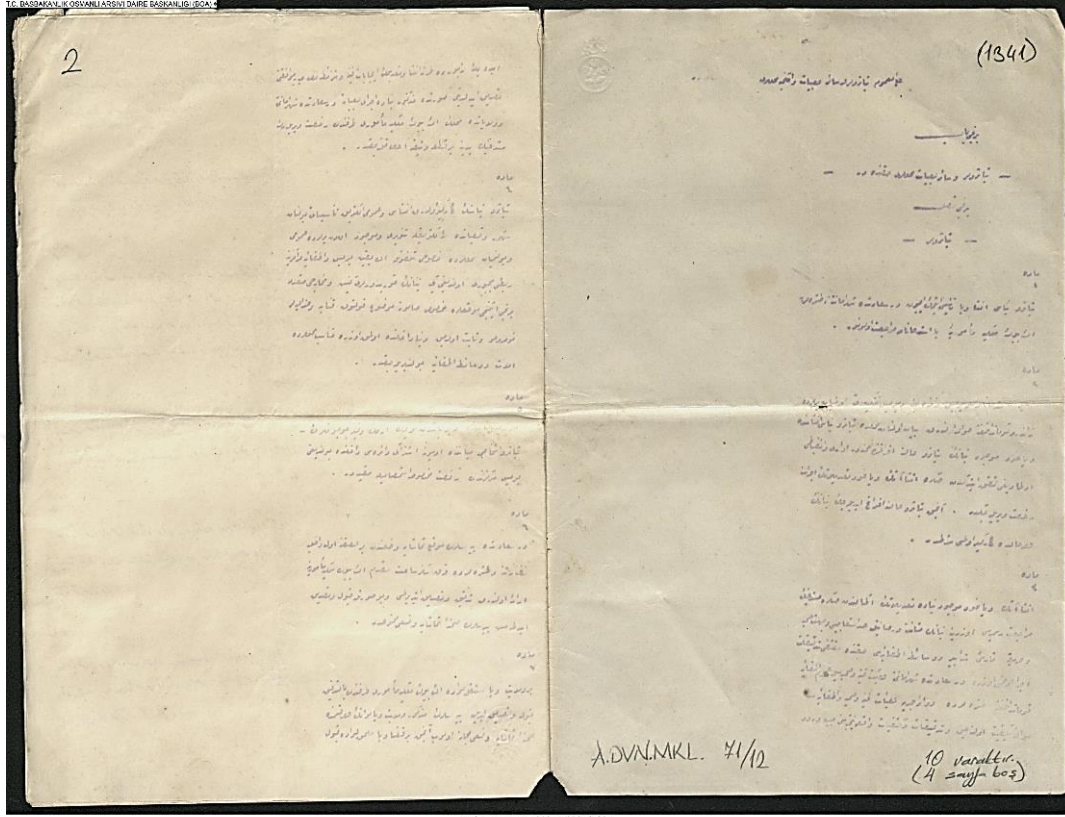
Kaynak: Yıldız, sayı: 6, 04 Nisan 1909.

Belgenin Transkripsiyonu

Bu hafta ülkemizin en canlı, en şanlı havadisinden beri istilaya yüz tutmuş olan Frenk mikroplarının temizlenmiş ortadan kalkmış olmasıdır birkaç seneden beri türeyen, gittikçe oradan bu Frenk mikropları istasyon caddesi boyunca yerleşip kaynaşan oynayan (kafeşantan) çalgıcı kızlarının memleketimize açtığı sefalet. Açtığı felaket yadigarlarından idi. Geceleri gizli, kapaklı oynanan can oyunları bu yakın zamanlarda açık, saçık oynamaya başladı kafeşantanlar birer kumarhaneye çevrildi. Rezalet arttıkça arttı bu gece madamlar! Bu körpe matmazeller gündüzleri de müşteri kızıştırma, piyasalarda arabalarla dolaşmaya, aşudbazakla gönül avlamaya düştüler sade dil, tecrübesiz, cici mamacı gençlerle buluştular. Koklaştılar nihayet kokusu meydana çıktı kırmızı burunlar, kısık sesler, solgun çehreler gizlenemeyecek dereceyi buldu. Müslim, gayrimüslim vatandaşlarımız tarafından verilen beş yüz imzalı arzuhal bu rezalete bir netice vermiş oldu. Pazartesi, salı günleri posta trenleriyle iki kafiilede geldikleri yerlere gitmek üzere kırk elli kadar (tacire-i facire) Sırbistan'a doğru yollandılar veda pek acıklı idi. İçin, için yanan delikanlılar, (lala mayko) diyen hovardalar, (ah mama) diye mendil sallayan şık gençler.

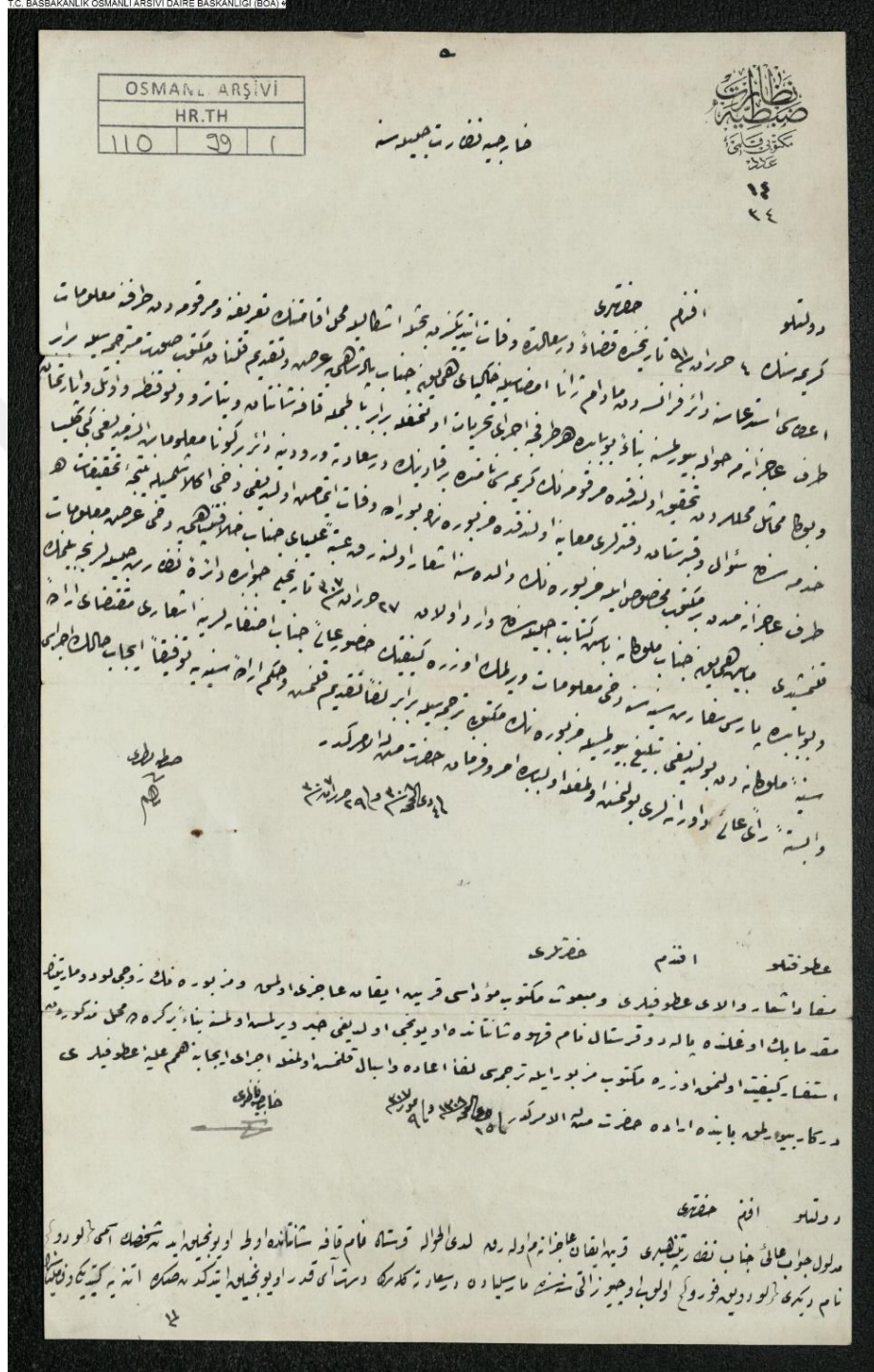
Bu (kafeşantan) şeytanlarının buradaki ikamet, refah masrafları ülkemize neye mal olduğunu kestiremeyiz ancak belli başlı banker kasalarına yatırmış bu hafta alarak çantalarla götürmüş oldukları erenin yekûnu yüz bin kuruşa baliğ olduğunu söylüyorlar. Yazık, yazık! Bu kabahati kim yüklenecek hiç değil mi? Koca cehalet!

Ek-10: Tiyatro, Sinema, At ve İp Cambazları ile Ehli ve Vahşi Hayvan Mürebbiyeleri vb. Lu'biyat Mahalleri, Kafeşantanlar, Çalgılı Kahveler vb. Mahallere Dair Nizamname

Kaynak: BOA, A.}DVN.MKL., 71-12, H. 29.12.1341/M. 12.08.1923.

Ek-11: Beyoğlu'ndaki Cristal Palas Kafeşantında, Kocası Sudo Martin Oyuncu Olan ve Marian Çoma İsimli Kızının Vefatını Öğrenen Madam Janar, Fransa'da İkamet Etmekte Olup, Kızının Eşkal Bilgilerini İstediği Malumat Talebi

HR.TH.00110.00099.001

Kaynak: BOA, 110-99, M. 11.07.1891.

Ek-12: Kafeşantana Çevrilen Büyükada Vapuru

Kaynak: Ortaç, Y. Z. "Büyük Ada Vapuru", *Akbaba*, sayı: 260, 11 Haziran 1925, 3.

Belgenin Transkripsiyonu

Büyük Ada Vapuru

Gazetelerden: Büyük Ada vapurunun salonlarında dans edilecek ve mükemmel bir cazbant bulunacaktır.

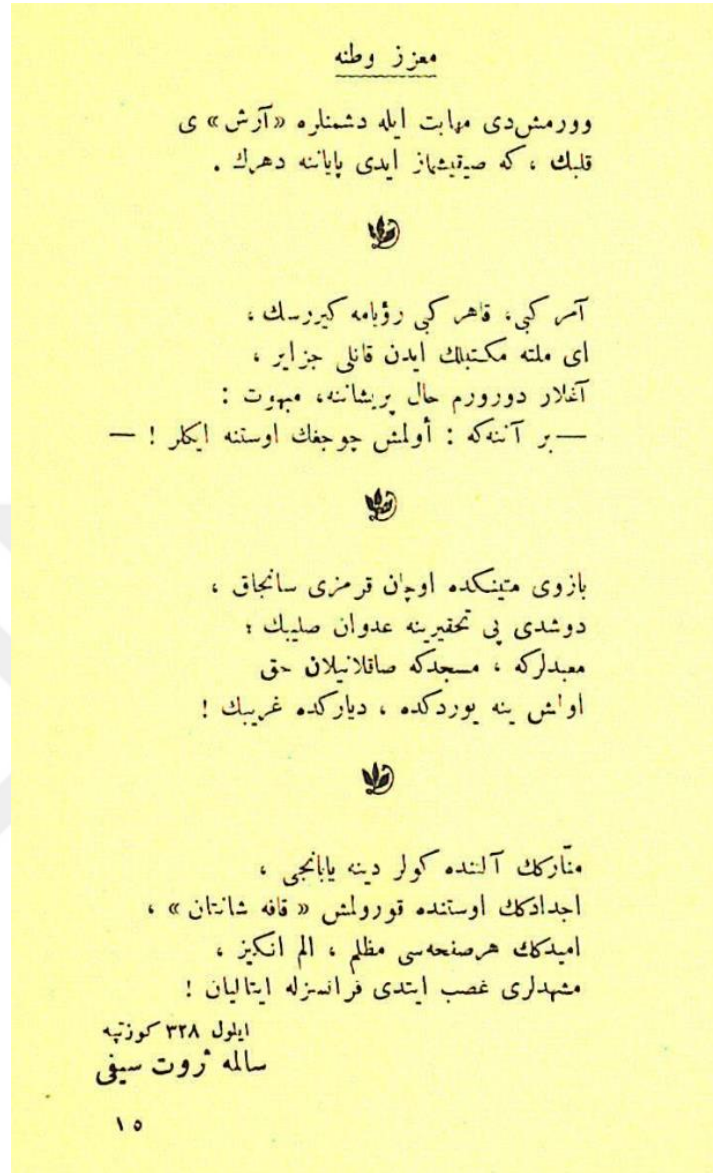
Bak, seyri sefainin bu kararı pek doğru: kafeşantan olacak Büyük Ada vapuru! Yolculuk iki saat çekilmez kuru kuru, kafeşantan olacak Büyük Ada vapuru!

Yolcuların içinden bir güzel kız seçmeli, hemen büfeye gidip, bir şampanya içmeli, sonra dansa başlayıp kendisinden geçmeli, kafeşantan olacak Büyük Ada vapuru!

Akşam postalarında salon biraz boş olur, lambalar yansa bile köşe, bucak loş olur, hele lodos havada dans etmek ne hoş olur, kafeşantan olacak Büyük Ada vapuru!

Artık, yol uzun diye kimse çekmesin keder, elbette kaptan bey bile yolcularla dans eder, gemide enginlere başını alıp gider, kafeşantan olacak Büyük Ada vapuru!

Ek-13: Muazzez Vatana Şiiri

Kaynak: Salime Servet Seyfi ve Ali Rıza Seyfi, “Muazzez Vatana”, 1913, s.15.

Belgenin Transkripsiyonu

Muazzez Vatana

Vurmuştı mehabet ile düşmanları “arş”ı
Kalbin, ki sıkışmaz idi payanına değerek.

Amir gibi, kahir gibi rüyama girersin,
Ey millete mekteplik eden kanlı Cezayir,
Ağlar dururum hal-i perişanına, mebhut:
-Bir annene: ölmüş çocuğun üstüne inler!-

Bazu-yı metninde uçan kırmızı sancak,
Düştü pey tahkirine udvan salib’in:
Mabetlerine, mescidine saklanılan hak
Olmuş yine yurdunda, diyarında garibin!

Münarekin elinde güler yine yabancı,
Ecdadının üstünde kurulmuş “kafeşantan”,
Ümidinin her safhası muzlim, elem engiz,
Meşhetleri gasp etti Fransız’la İtalyan!

Ek-14: Fransa'daki Bir Kafeşantan Çizimi

Kaynak: Fransa Ulusal Kütüphanesi, Baskı ve Fotoğrafçılık bölümü, RESERVE FOL-VE-53 (D).

<http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb403116708>

Premier café chantant établi aux Champs-Élysées, avec chanteurs et chanteuses comiques, 1789, Paris (France) - Arrondissement (08e), Paris (France) - Avenue des Champs-Élysées.

Ek-15: Fransa'daki Bir Kafeşantan Çizimi

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Kaynak: Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, RESERVE FOL-VE-53 (D). <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb403116692>

Intérieur d'un Café chantant, 1820, Paris (France) - Arrondissement (08e), Paris (France) - Avenue des Champs-Élysées.